

Med antisemittisme som politisk virkemiddel.

En komparativ studie av holdninger til jøder i Aftenposten, Arbeiderbladet, Dagbladet, Nationen, og Tidens Tegn på 1930-tallet.

MORTEN SAGSTAD

VEILEDER

Knut Dørum

Universitetet i Agder, 2020

Fakultet for humaniora og pedagogikk

Institutt for religion, filosofi og historie

Master

Forord

Etter langt om lenge har dagen endelig kommet. Prosessen har vært lang og innholdsrik. Full av frustrasjon, tårer og glede. Men nå er det altså over. Å få muligheten til å jobbe med et så brennaktuelt og spennende tema har vært et privilegium. Jeg kunne ikke sett for meg et tema som ville engasjert meg mer. Nå ser jeg frem til å gi kunnskapen videre. Vi skal aldri glemme.

Det er mange som fortjener en takk for at denne avhandlingen ble en realitet. Fremst av dem alle er min fantastiske veileder, Knut Dørum. Takk for at du inspirerte meg til å ta fatt på denne omfattende oppgaven, for konstruktive samtaler og kyndig veiledning. Både tidlig og sent. Jeg vil også rette en stor takk til stiftelsen Fritt Ord, for deres generøse stipend. Jeg håper jeg ikke skuffet dere.

Tusen takk mamma og pappa, for oppmuntring og støtte i en tid hvor ansvarsfølelsen tok overhånd, og arbeidsmengden følte uoverkommelig. Dere har vært essensielle.

Jeg vil også rette en stor takk til ansatte ved universitetsbiblioteket ved UiA, og nasjonalbiblioteket for deres utrettelige tålmodighet og service.

Takk for alt du var Håkon, alle skulle hatt en venn som deg. Du er sterkt savnet.

Morten Stølen Sagstad

Kristiansand 19. mai 2020

KAPITTEL 1. AVGRENSNINGER OG METODIKK.....	4
PROBLEMSTILLING OG AVGRENSING	4
BEGREPSAVKLARING	4
FORSKNINGSSITUASJONEN	6
KILDEGRUNNLAG OG METODISKE UTFORDRINGER	9
METODOLOGISKE KATEGORISERINGER AV KILDEMATERIALET	11
DISPOSISJON	12
KAPITTEL 2. ANTISEMITTISME	13
ANTISEMITTISMENS FUNKSJONER.....	13
DEN «MODERNE» ANTISEMITTISMEN.....	13
TYSK NASJONSDANNELSE	15
EN JØDISK VERDENSSAMMENSVERGELSE	15
ANTISEMITTISME I NORGE	17
ANTISEMITTISKE STEREOTYPER OG KONSTRUKSJONER I NORGE.....	19
KAPITTEL 3. NORSKE AVISER SOM MEDIUM.....	21
DET POLITISKE NORGE PÅ 1930-TALLET	22
AVISENES POLITISKE TILKNYTNING.....	23
PRESSENS NORMER, ETIKK OG RETNINGSLINJER.....	29
KAPITTEL 4. NAZISTISK MAKTOVERTAKELSE, BOIKOTT OG POGROMER.....	30
ARBEIDERBLADET	31
DAGBLADET	36
AFTENPOSTEN	43
TIDENS TEGN	49
NATIONEN.....	57
EN UTFORDRET OFFENTLIGHET	60
FORTSATT SKARPE POLITISKE SKILLELINJER.....	72
KAPITTEL 5. NÜRNBERGLOVER, KRYSTALLNATT OG FLYKTNINGSPROBLEMATIKK.....	74
ARBEIDERBLADET	75
DAGBLADET	81
AFTENPOSTEN	89
TIDENS TEGN	98
NATIONEN.....	107
HOLDNINGSENDRING ELLER RETORISK TILPASNING?	114
SAMLING MOT ANTISEMITTISMEN?.....	125
KAPITTEL 6. SKILLELINJER MED SAMLING MOT ANTISEMITTISMEN?	127
LITTERATUR	133

Kapittel 1. Avgrensninger og metodikk

Denne masteroppgaven omhandler antisemittisme i norske aviser i 1930-årene. Analysen av avisene vil bli sett i sammenheng med Hitlers nasjonalsosialistiske maktovertakelse i Tyskland. Maktovertakelsen medførte en eskalerende antisemittisme i Europa, og en kritisk situasjon for jødene. Hovedtemaet blir dermed hvordan den nye politiske situasjonen i Tyskland kom til å påvirke eller endre holdningene til jødene i sentrale norske aviser, og dermed også i viktige deler av den norske offentligheten mellom 1930 og 1940.

Problemstilling og avgrensning

Problemstillingene er som følger:

Hvordan og i hvilke former kom antisemittiske holdninger til uttrykk i avisene i perioden 1930-1940? Ble antisemittismen svekket i takt med forfølgelsen av det jødiske folk, eller fikk den nye og mer tilslørte former som følge av nyhetene om jødeforfølgelser?

Tesen i masteroppgaven er at jødeforfølgelsene i Tyskland førte til økt forståelse for jødernes situasjon, og en ulik grad av fordømmelse mot overgriperne. Negative holdninger forekom hyppigere i enkelte aviser. Jødernes situasjon ble underkommunisert til fordel for andre nyhetsoppslag innledningsvis, med økende forståelse gjennom tiåret. Det vil bli argumentert for at antisemittismen fikk sterkere og hyppigere uttrykk i borgerlige aviser enn i sosialistiske og liberale aviser, og bruken av antisemittismen som verktøy var formet av avisenes politiske mål. Oppgaven avgrenses til 1930-tallet ettersom forfølgelsene i Europa endret karakter etter nazistenes maktovertakelse i tysk politikk. Tekster relatert til jødene i Palestina har også blitt utelatt av plasshensyn. For å kartlegge når, om, og hvorfor avisene endret holdninger etter maktovertakelsen i 1933, starter jeg undersøkelsene i 1930. Etter tyskernes invasjon av landet i 1940 er avisenes holdninger til jødene knyttet opp til den tyske okkupasjonsmakten, og dermed irrelevant for oppgavens problemstilling.

Begrepsavklaring

Etter andre verdenskrig har ordet «antisemittisme» blitt det faglige begrepet for jødehat. Men begrepet i seg selv er problematisk. Opprinnelig var det et begrep som ble skapt av Wilhelm Marr i 1879, i et forsøk på å «vitenskapeliggjøre» jødehatet.¹ Begrepet ble bygd på en pseudovitenskapelig rasisme, og skulle vise til en motstand mot «semittene». Begrepets utilstrekkelighet blir åpenbart når «semitter» ikke eksklusivt omhandler jøder, selv om forståelsen i tiden begrepet ble dannet, anså det som synonymmer.² Arabere og andre folkeslag i

¹ Eriksen, T., Harket, H. & Lorentz, E. (2005). *Jødehat – Antisemittismens historie fra antikken til i dag*. Oslo: N. W. DAMM & SØN AS: 10

² Hoffmann, C., Kopperud, Ø. og Moe, v. (2012). *Antisemittisme i Norge? Den norske befolkningens holdninger til jøder og andre minoriteter*. HL senteret: 12

Midtøsten er også semitter i lingvistisk forstand, og «antisemittisme» omfavner derfor langt mer enn det opprinnelig var tiltenkt. Det blir spesielt problematisk i tilfeller hvor arabere viser jødefiendtlige holdninger eller fordommer. Etersom begrepet ikke er selvforklarende og blir brukt i andre sammenhenger enn det ordet opprinnelig var tiltenkt - og det den lingvistiske oppbygningen av ordet skulle tilsi - er det essensielt å definere begrepet nøye og kritisk. Spesielt med tanke på hvordan hatet kunne bli et sentralt verktøy i den tyske nasjonalsosialismens fremvekst i etterkant av første verdenskrig.

I denne oppgaven bygger jeg på Helen Feins definisjon av antisemittisme. Definisjonen er inklusiv, som innebærer at den er bredere enn den historiske definisjonen av antisemittisme slik den ble fremsatt av Wilhelm Marr.³ Det er en antisemittismedefinisjon som kan brukes på handlinger mot jøder fra antikken til i dag. Definisjonen jeg skal arbeide utfra er som følger:

*Antisemittisme er systematiske og vedvarende fiendtlige innstillinger til jøder som er forankret i større kulturkomplekser som ideologi, myter, folkløse og bilder. Kompleksene fører til sosial og rettslig diskriminering, kollektiv og/eller statlig vold. Målet er å distansere seg fra dem, drive dem bort, eller tilintetgjøre dem fordi de er jøder.*⁴

Antisemittisme er et abstrakt tankesett knyttet til jødene som kollektiv, og har ulike funksjoner. Abstraksjonen gjør at antisemittiske utsagn snakker om idéen om jødene, og ikke jødene i seg selv.⁵ «Jøden» blir dermed ikke en henvisning til en faktisk jøde i antisemittisk retorikk, men et symbol som representerer forestillinger knyttet til jødene som kollektiv. I denne oppgaven skiller jeg mellom antisemittisme i form av stereotyper, og antisemittisme i form av konstruksjoner. Begge funksjonene bruker distansering fra symbolet «jøde» for å oppnå målet. Todelingen er nødvendig for å understreke hvilke ulike funksjoner ytringen utfyller. Det samme kulturkomplekset kan benyttes både som stereotyp og konstruksjon, ulikheten oppstår i uttalelsens funksjon.

Den første funksjonen innebærer å bruke jødene for å luke bort uønsket adferd eller verdier i majoritetsbefolkningen, med å knytte adferden opp mot symbolet «jøden». Slike utsagn ble rettet mot individer og mindre grupper. Stereotyp som begrep henviser til «en generalisert forestilling om hvordan en bestemt gruppe er», og er begrepet som fyller denne funksjonen i min analyse.⁶ Begrepet fyller mitt analytiske behov for å skille identitetsforming, fra utsagn som

³ Fein, H. (1987). *Dimensions of antisemitism: Attitudes, collective accusations, and actions*. Fein, H (Red.), *The persisting question. Sociological perspectives and social contexts of modern antisemitism*. (S. 67-85). Berlin: Walter de Gruyter & co: 69, Simonsen, K. (2018). Antisemittisme. *Store norske leksikon*. Hentet fra: <https://snl.no/antisemittisme>

⁴ Oversatt og omarbeidet versjon av Helen Feins antisemittismedefinisjon fra Fein 1987: 67

⁵ Langmuir, G. (1987). *Towards a definition of antisemitism*. Fein, H. (Red.), *The persisting question. Sociological perspectives and social contexts of modern antisemitism*. (S. 86-127). Berlin: Walter de Gruyter & co: 105

⁶ Svartdal, F. Stereotypi - psykologi. *Store norske leksikon*. Hentet fra: https://snl.no/stereotypi_-_psykologi

omhandler eksistensielle trusler. Stereotypiske utsagn ble brukt som negasjoner/vrengebilder på verdiene og karaktertrekkene en ville identifisere seg med. I Norge ble jødene brukt i negerende form for å identifisere verdier og holdninger som var «norske», gjennom å beskrive «jøden» som det motsatte. Å skape et «oss», på bekostning av «de andre». Behovet for en abstrakt idé om jødene er viktig i alle antisemittiske ytringer, men gjelder spesielt sterkt i Norge. Dette kommer av at den jødiske minoriteten i Norge var transparent og liten, samtidig som at det ikke var noen jøder i betydelige maktstillinger i det norske samfunnet.⁷

Det andre begrepet i analysen omhandler forestillinger som knyttes sammen i større konspirasjoner, og hvor jødene blir omtalt som kollektiv. Disse har jeg kalt antisemittiske *konstruksjoner*. Caludia Lenz har kalt sosiale konstruksjoner for prosesser som omfatter forskjellige kulturelle, sosiale og strukturelle nivåer.⁸ Dette fyller analysens behov for å skille identitetsforming fra mobilisering. Konstruksjonenes funksjon er å skape en kollektiv trussel for å oppnå en samling mot en felles fiende, eller imaginær trussel.⁹ Den fungerer også med å skape distanse mellom «oss» og «jødene». Fiendebildet var som regel av eksistensiell art, og ble representert av jøden som revolusjonær eller forrædersk/konspiratorisk. Gjennom en påstand om at «jødene er kommunister», blir jødene et symbol på den revolusjonære kommunismen som truet det kapitalistiske systemet, eiendomsretten, det demokratiske systemet, religionen eller nasjonen. Altså er en slik trussel svært elastisk, og vil kunne benyttes på tvers av det politiske spekteret. Konstruksjonene som ble brukt på 30-tallet var kapitaljøden, bolsjevikjøden, jødeproblemet, rasesolidaritet, og det jødiske verdensherredømmet. Disse utdypes i kap. 2.

Forskningssituasjonen

Det mangler en sammenfattende og systematisk undersøkelse av norsk antisemittisme, og derfor er det vanskelig å si hvor utbredt og rotfestet fenomenet var i det norske samfunnet.¹⁰ Spesielt siden antisemittismen i Norge i hovedsak var et skriftlig fenomen, hvor overgrep mot norske jøder var sjelden.¹¹ Oppgavens mål er derfor å utvide forskningen på antisemittisme, gjennom en systematisk komparativ studie av antisemittisme på 1930-tallet, med utgangspunkt i de største avisene i landet som også representerer det politiske spekteret i Norge. Arbeidet skal utvide forskningen som er gjort av Tormod Valaker i «*Litt fascisme Hr. statsminister!*», Bjørn Westlies «*Det norske jødehatet*», Bjarte Brulands «*Holocaust i Norge*», og Harald Syses «*Norsk presses*

⁷ Lien, L. (2015). «Jøden» og det nasjonale i den norske dags- og vittighetspresse 1905-1925. *Pressehistorisk tidsskrift*, 24, (s. 33-44). Hentet fra: <http://www.pressetidsskrift.no/content/uploads/pub/2018/08/NPF-tidsskrift-24-2015.pdf>: 44

⁸ Lenz, C. (2011). *Konstruksjon v den andre – teoretiske og historiske perspektiver*. Moe, V. & Kopperud, Ø. (Red.) *Forestillinger om jøder – aspekter ved konstruksjonen av en minoritet*. (s. 9-34). Oslo: Unipub: 12

⁹ Langmuir 1987: 108-109

¹⁰ Emberland, T. (2005). *Antisemittisme i Norge 1900-1940*. Eriksen, T., Harket, H. & Lorentz, E. *Jødehat – Antisemittismens historie fra antikken til i dag* (S. 401-420). Oslo: N. W. DAMM & SØN AS: 401

¹¹ Dahl, H, F. (2008). *Antisemittismen i norsk historie*. Hagtvedt, B. (Red.). *Folkemordenes svarte bok*. (s. 442-460). Oslo: Universitetsforlaget. 442, Emberland 2005: 401, Kopperud og Moe (Red.) 2011: 36

dekning av antijødisk politikk i Nazi-Tyskland i perioden 1933-39». Valaker har skrevet om høyrepressens holdninger til fascismen, og arbeidet med alle avisene jeg skal arbeide med unntatt Arbeiderbladet. Men hans arbeid med antisemittiske holdninger er korte, overfladiske, har lite referanser, og er hovedsakelig ment å gi et overblikk fremfor analyser. Westlies arbeid knytter seg i all hovedsak opp mot Norsk Artikkeltjeneste som middel for Nasjonal Samlings antisemittiske propaganda i Aftenposten. Tidsrommet er under krigen, og kildematerialet er kontrollert av invasjonsmakten. Derfor gir ikke arbeidet et reelt innsyn i holdningene i den norske offentligheten på 1930-tallet. Bruland har først og fremst fokusert på handlinger og holdninger mot jødene under krigen, med vekt på utbyttingen av jødene. Hans arbeid er knyttet til kilder som forteller hvem som ble frastjålet hva, og hvem som overtok eiendelene til jødene. Han er derimot veldig forsiktig med å snakke om øvrige holdninger i forkant av invasjonen. Harald Syses arbeid er en komparativ studie som inneholder de samme avisene som denne oppgaven skal omhandle, samt Bergens Tidende og Adresseavisen. Men studien er knyttet opp mot to omdreiningspunkter. Det første punktet er i tilknytning til nazistenes boikottaksjon mot den jødiske befolkningen, og den andre er i etterkant av krystallnatten. Dermed blir endringer synliggjort, men han får ikke med seg prosessen som skjer før, under og etter hendelsene. Er holdningene som har blitt presentert ved disse hendelsene representative for avisenes fulle profil? Når endret holdningene seg? Og endret de seg faktisk, eller ble de bare mindre åpenbare? Artikkelen er også sentrert rundt reaksjoner på nazismens antisemittiske politikk, og ikke antisemittiske holdninger.

Thomas Nilsen har arbeidet med lokale aviser i Vestfold i sitt arbeid *antisemittisme og antijudaisme i Vestfold 1918-1942*. I den avdekket han holdninger knyttet til jødene, og viste hvordan aviser fra forskjellige politiske forgreininger benyttet jødehets. Han konkluderte med at antisemittismen i Vestfold var et skriftlig fenomen, og at legitimiteten til jødehatet forsvant ved de lange knivers natt i 1934.¹² Jeg ønsker å kombinere denne arbeidsmåten med et kildegrunnlag basert på hovedstadsavisene, som i større grad er en nasjonal offentlighet. Et mer nasjonalt publikum kan potensielt si noe om holdningsdannelsen blant befolkningen når det kommer til jødespørsmål, og si noe om holdningene til jødene på det nasjonale plan. Mitt bidrag vil si noe om eventuelle endringer i holdningene til jødene utover 1930-tallet, som det er relativt lite forskning på, og sammenligne holdningene på tvers av avisenes ideologiske speilinger.

Antisemittisme- og holocaustforskning innebærer å sette jødene, eller holdningene til jøder i sentrum. Innad i den norske forskningen inngår det en akse for ansvarsfordeling av holdningene.

¹² Nilsen, T. (2010). *Antisemittisme og antijudaisme i Vestfold 1918-1942*. (Mastergradsavhandling). Det teologiske menighetsfakultet, Oslo: 165

Ytterpunktene går mellom et tysk ansvar og et norsk ansvar. Historiefortellingen etter krigen hadde holocaust som et sekundærperspektiv, og ansvaret for folkemordet og antisemittismen ble først og fremst lagt på tyskerne.¹³ Fra 90-tallet og til nå har historieforskningen i større grad ansvarliggjort også nordmenns holdninger, med perspektiver som sentrerer rundt jødene. Marte Michelets perspektiv befinner seg i ytterpunktet mot fordømmelse av nordmenn, i sin bok *Hva visste hjemmefronten?* Hun er svært kritisk til motstandsbevegelsens manglende hjelp til jødene, og anklager dem for å ha antisemittiske holdninger. Michelet bruker holocaust som sitt en eneste perspektiv i denne boken, på bekostning av det store bildet. Dette innebærer at nyanser forsvinner. Det empiriske grunnlaget er også for tynt til å trekke så fordømmende konklusjoner. Lorentz, Eriksen og Harket skriver om antisemittismens historie i *Jødehat*, og kombinerer et spisset perspektiv på jødene med det store bildet. Ved kapitlene som angår Norge benytter de et ovenfra-perspektiv, og går ikke inn i enkeltsaker. I stedet bygger de på andre arbeider, og fastslår at antisemittismen var et skriftlig fenomen i Norge, hvor det meste av fiendtligheten var et produkt av fremmedfrykt, og ikke antisemittisme. Samtidig trekker de frem Mikal Syltens *Nationalt tidsskrift*, og Eivind Saxlunds *Jøder og Gojim* som de to mest fremtredende eksemplene på norsk antisemittisme. Bjarte Bruland anlegger i hovedsak et empirisk perspektiv med vekt på plyndring av jødene under krigen. I boken viser han at folkemordet på jødene også fant sted i Norge, og at ansvaret for folkemordet også inkluderte nordmenn. Hans gjennomgang av holdningene til jødene på 30-tallet presenteres i en generalisert gjennomgang, gjennom et ovenfra perspektiv. Synne Corell ansvarliggjør nordmenn for antisemittiske holdninger, gjennom å kritisere et skille mellom «norsk» og «unorsk» antisemittisme, i den hensikt å ufarliggjøre den norske antisemittismen.¹⁴ Mendelsohn skrev også empirisk, men med et fravær av analyser og ansvars plassering. Han kartla avisene som omhandlet jødene, men skrev lite om innholdet utover en kort presentasjon. Dette må sees i sammenheng med at han var jøde, og er et uttrykk for lavprofilert integrasjon. Min oppgave søker å plassere holdningene til ulike norske samfunnsgrupper i denne aksens, basert på politisk tilhørighet.

Gjennom arbeidet med den norske offentligheten knyttet opp til flyktningsaken i 1936-1940 ble jeg veldig bevisst på likheter med «Flyktningskrisen» i 2015. Å sammenligne den norske offentlighetens reaksjon i etterkant av Johan Scharffenbergs initiativ i mars 1936, med Jonas Gahr Støres initiativ om å ta imot 10.000 kvoteflyktninger i 2015 vil antagelig være svært fruktbart med hensyn til bevissthet rundt holdningsendringer. Hvordan har fremmedfrykten endret seg? Hvilke likheter er det knyttet til flyktingene? Blir muslimer de «nye» jødene?

¹³ Bruland, B. (2008). *Det norske holocaust. Forsøket på å tilintetgjøre de norske jødene*. Oslo: Unipub: 31-33

¹⁴ Corell, S. (2010). *Krigens ettertid. Okkupasjonshistorien i norske historie bøker*. Danmark: Spartacus forlag: 149

Kildegrunnlag og metodiske utfordringer

Aviser som kilder presenterer utfordringer knyttet til antallet bidragsyttere, og meningene som ytres kan ikke ekstrapoleres til å representere hele befolkningen eller større grupper som helhet. Undersøkelsen handler også om holdninger, og involverer meningsytringer. Meninger er komplekse fenomen som er ment å skape en strategisk effekt, og den tiltenkte effekten kan bare forstås innenfor sammenhengen de ytres i.¹⁵ Derfor har jeg brukt mye plass på å inkludere den historiske konteksten rundt ytringene, både internasjonalt og nasjonalt. Jeg har også konkretisert antisemittismens funksjoner og assosiasjoner, samt inkludert den politiske rammen for ytringene. Som følge av at jeg er ute etter å kartlegge holdningene overfor jødene er siteringer sentrale. For å tydeliggjøre disse har jeg brukt både kursiv og anførselstegn. Dette kommer av at ikke alle siteringene er lange nok til å plasseres i eget avsnitt med innrykk. Samtidig har jeg ikke hatt plass til å gjøre det, med hensyn til mengden kildemateriale.

Fra starten av 1900-tallet og frem til fjernsynets inntog var avisene samfunnets massemedium, sammen med radioen. Dette medførte muligheter for massespredning av ferske nyheter, idéer, oppfinnelser og informasjon.¹⁶ Mulighetene for massespredning av informasjon ble tatt i bruk av politiske partier, og ikke bare til nyheter, men også propaganda. Avisene som benyttes i oppgaven er de største avisene i landet på 1930-tallet, og er sentralisert i Oslo. Dermed blir det et viktig spørsmål om de er representative nok til å være relevante for Norge som helhet.

Avisene er plukket ut på grunn av deres størrelse i form av lesere og status, og skal speile ulike politiske avskygninger, fra det borgerlige, liberale og sosialistiske spekteret. Avisenes viktighet understrekes av Tormod Valaker. Han skrev at de dominerende avisene Aftenposten, Dagbladet, Morgenbladet, Nationen, Norges Handels og Sjøfartstidende, Tidens Tegn og Arbeiderbladet langt på vei hadde meningsmonopol i Norge på 30-tallet.¹⁷ Folk forholdt seg gjerne til kun én avis, og stolte på den som autoritet. Avisene staket ut kursen og dominerte debatten, og de var restriktive med andres meninger.

Mengden av relevant kildemateriale i avisene overskred tidlig de fleste forventningene jeg hadde til prosjektet, og er så omfangsrikt at hovedutfordringen har vært å begrense utvalget. For å avgrense og sortere ut relevante artikler og tekster fra avisene har jeg benyttet meg av nasjonalbibliotekets søkemotorer. Et trunkert søkeresultat på «Jød*» gir til sammen 8022 treff fordelt på de fem utvalgte avisene. Dette er en mengde som har overgått både min kapasitet, og oppgavens størrelse. Derfor har jeg valgt å benytte søkeordet «Jøder» på de tre avisene med flest

¹⁵ Dahl, H. F. (2004). *Mediehistorie. Historisk metode i mediefaget*. Oslo: Damm & Søn: 67-68

¹⁶ Bastiansen & Dahl 2008: 217

¹⁷ Valaker, T. (1999). *Litt fascisme, hr. statsminister!* Skien: Forlaget Forum: 11

treff (Aftenposten, Arbeiderbladet og Dagbladet). For Nationen og Tidens Tegn har jeg valgt å kombinere «jøder» med «jødisk». Dette kommer av at det er langt færre treff i disse to avisene, og at innholdet i treffene til bare «jøder» ikke har gitt tilstrekkelige resultater til å si mye om holdningene ovenfor jødene. Et problem med tilnærmingen er at Tidens Tegn ikke har blitt digitalisert i 1937, og av den grunn har blitt utelatt fra undersøkelsen. Problemet blir midlertidig mindre av at 1937 var et stille år med få aktuelle resultater i alle de andre avisene. Denne metodikken ligger til grunn i henvisningene til avisene.

Bakgrunnen for søket på «jøder» i ubestemt form flertall, ligger i resultatenes natur. Resultatene gav langt flere treff med generaliseringer av jødene. Dette kommer i motsetning til å bruke «jøde», som svært ofte gir resultater knyttet til kjente enkeltpersoner. «Jødisk» gir også relevante resultater, fordi søkeordet ofte gir treff hvor forfatteren beskriver egenskaper eller kultur tilknyttet en bestemt jøde, som kan synliggjøre holdninger og konstruksjoner av jødene. I valget mellom å optimalisere søkene mellom opportunistisk bruk av stereotyper, eller overlatt bruk av grove konstruksjoner, valgte jeg det siste.

I selve undersøkelsene har jeg lett spesielt etter konspiratoriske elementer i tekstene, henvisninger til rase, beskyldninger, eller åpenbart urettferdige karakteristikk og retorikk. Disse har så blitt sortert inn i analytiske kategorier. Kategoriene er valgt etter inspirasjon fra holdningsundersøkelsene til Holocaustsenteret fra 2012 og 2017. Disse har målt nordmenns holdninger til jøder og andre minoriteter via kvantitative spørreundersøkelser. Min undersøkelse vil derimot være av kvalitativ art, knyttet opp til utsagn i tekstene. Selv om analysen av kvalitativ art, er frekvensen holdninger dukker opp i også viktig.¹⁸ Det er tre kategorier som forteller om ulike dimensjoner med holdninger, bygd på sosialpsykologisk forskning.¹⁹ Den første er den emosjonelle dimensjonen (beskriver antipatiske og sympatiske utsagn). Den andre er den kognitive dimensjonen (stereotypiske beskrivelser). Den tredje er den sosiale dimensjonen (beskriver sosial distanse mellom nordmenn og jøder).

Selv om ytringene ikke kan ekstrapoleres ut som representasjon for befolkningen, så uttrykker de enkeltmenneskers holdninger. Et element som indirekte gjør dem representative er at avisene må svare på forventningene som leserne har. Redaktøren skal være et «filter» for avisen, og om det er mange antisemittiske utsagn i avisen så kan det tenkes at redaktøren hadde en trygg forvissning om at innholdet ikke var i utakt med avisens lesere. Men aviser kan også ha en tendens til å moderere seg i form av å underlegge seg normer for anstendighet, og kan fremstå

¹⁸ Dahl 2004: 65

¹⁹ Hoffmann, C., Kopperud, Ø. & Moe, V. (2012). Antisemittisme i Norge? Den norske befolkningens holdninger til jøder og andre minoriteter. Oslo: HL-senteret: 13

mindre antisemittisk enn deres lesere var. Redaktørens makt kan også åpne for at egenrådige redaktører kan bruke avisen for egne meninger, heller enn å avspeile brede meninger.

Metodologiske kategoriseringer av kildematerialet.

Oppgavens kildegrunnlag er svært omfangsrikt, og for å hjelpe med å skille mellom ulike former for holdningsbærende tekster har jeg benyttet en tredelt modell, som skiller mellom emosjonell, kognitiv og sosial dimensjon. Kategoriseringen innenfor disse dimensjonene gjør ulike sider av holdningene mer synlige. Både ved å avdekke karakteren av meningsbærende utsagn om jødene i hver enkelt avis, men også for å avdekke når disse er mangelfulle.

Emosjonell dimensjon

Antipatisk holdning til jødene.

Denne kategorien skal inkludere tekster hvor jøders lidelser, problemer, undertrykkelse og urettferdige behandling ble ignorert eller underkommunisert. Dette vil i stor grad måtte avgjøres i sammenligning med den historiske virkeligheten i Norge og Tyskland, samt i sammenligning med de andre avisene. Eksempelvis kan det være en kort notis ved pogromer²⁰ på jøder, det kan være å stole blindt på nazistenes versjoner av pogromer, eller å mene at jødene som kollektiv fortjente reaksjoner som følge av «sine handlinger».

Sympatisk holdning til jødene.

Denne kategorien omhandler tekster med uttalt støtte til jødene. Det kan være i form av appeller eller advarsler på deres vegne, det kan være i medlidenhet med dem, frustrasjon over undertrykkelsen, eller som et ledd i kampen mot nasjonalsosialismen.

Kognitiv dimensjon

Denne kategorien omhandler utsagn som tillegger jødene kollektive karakteristikk. Hvilke stereotyper og konstruksjoner brukes, og hvorfor blir de nevnt? Anklagene kan være i form av «bolsjevikjøder som stod i ledtog med kommunistene», eller kapitaljøder som presser «vanlige folk» for penger. Det kan også være positive stereotyper og konstruksjoner som beskriver jødene som mer intelligente, kultiverte og dyktige i sine fag. Dette kan være i form av hyllest eller trusler. Selv om dette gjerne kan være beundringsverdige egenskaper er de fortsatt tegn på konstruksjoner av jøder som grupper, og kan bidra til å forme fordommer, fremmedfiendtlighet og jødefiendtlige holdninger.²¹ Kategorien inneholder også angrep på slike forestillinger.

²⁰ Russisk: Ødeleggelse eller utryddelse. Begrepet brukes om etnisk rensning. Pogromer omhandler situasjoner hvor en (minoritets)gruppe i samfunnet blir forfulgt, hvor staten aktivt tar del, eller bevisst ignorerer forfølgelsene, Emberland 2005: 401

²¹ Hoffmann, C. & Moe, V. (Red.). (2017). *Holdninger til jøder og muslimer i Norge 2017. Befolkningsundersøkelse og minoritetsstudie*. HL Senteret: 36

Sosial dimensjon

Den sosiale dimensjonen handler om hvor *nært* man er komfortabel med å ha jødene. I holocaustsenterets undersøkelser går spørsmålene blant annet ut på om man kan tenke seg å ha jødiske naboer eller jøder i vennekretsen.²² Kategorien inkluderer mer nasjonale og konkrete tekster enn de to andre. Dette innebærer at tekster rettet mot norske jøder vil bli plassert her. Jeg inkluderer også tekster hvor aviser eller journalister blir plassert sammen med jøder, eller kritiserer hverandres syn på jødene. I Norge er det fremste elementet i denne dimensjonen knyttet opp mot «flyktningsaken». Den offentlige debatten som oppstod i etterkant av et forslag fra Johan Scharffenberg om å ta imot jødiske flyktninger i landet.²³

Disposisjon

Oppgavens empiriske del har to periodiseringer. Inndelingen er både av praktisk art, men også knyttet opp mot en intensivering av jødeforfølgelsene i Tyskland. Den første perioden går fra 1. januar 1930 til 14. september 1935, og den andre perioden strekker seg fra 15. september 1935 til 9. april 1940. Den første perioden omhandler tiden med økende oppslutning om NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei) i Tyskland, opp til innføringen av Nürnberglovene. Den andre perioden starter ved reaksjonene på Nürnberglovene og avsluttes ved invasjonen av Norge. Disse periodene utgjør rammen for presentasjonen av funnene mine, og sorteres gjennom kategoriene kognitiv, emosjonell og sosiale dimensjoner. Sammenligningen vil benytte samme format som analysene, men sammenligner en dimensjon av gangen.

²² Hoffmann & Moe 2017: 34

²³ Arbeiderbladet 10. mars 1936.

Kapittel 2. Antisemittisme

Dette kapittelet tar for seg antisemittismen i inn- og utland i forkant av 1930-årene. Det skal klargjøre hvilke trekk og stereotyper som inngår i kulturkompleksene oppgavens definisjon bygger på, knyttet til jødene i ideologier, myter, folkløse og bilder. Antisemittismens funksjoner og historie vil også bli belyst, for å gi innsikt i samtidens virkelighetsforståelse.

Antisemittismens funksjoner

Antisemittisme som «system» har to hovedfunksjoner for samfunnet det er en del av.²⁴ Den første funksjonen omhandler oppbygging av identitet, gjennom å sammenligne hva ens egen gruppe er eller har, til forskjell fra andre grupper. I antisemittisk sammenheng er «de andre» naturligvis jødene. Den andre funksjonen er å identifisere noen å skylde på. En sydebukk, inspirert etter den gammeltestamentlige praksisen av å ofre en geitebukk som representerte samfunnets synder.²⁵ Jødene var en utgruppe fra den kristne majoritetsbefolkningen i Europa, og fikk gjerne skylden for det som gikk galt i et samfunn. De kunne bli ansvarliggjort for politisk eller økonomisk vanstyre, eller bli holdt ansvarlig for endringer i samfunnet som ble oppfattet som skremmende.²⁶

«Den moderne antisemittismen»

Funksjonene til antisemittismen ble ikke skapt ved opprettelsen av den «vitenskapelige antisemittismen» på slutten av 1800-tallet. Før den franske revolusjonen var jødefiendtlighet knyttet opp til motsetningene mellom kristne og jøder: antijudaismen. Antijudaismen var bygd på erstatningsteologi, hvor tanken er at de kristne overtok jødernes plass som Guds utvalgte folk.²⁷ Med den franske revolusjonen mistet den religiøst orienterte antijudaismen sin legitimitet som kirkens motsetning, etter svekkelsen av kirken. Dette hang sammen med de nye tankene som menneskerettigheter og sekulær statsstyring som sto sentralt i revolusjonen.²⁸ En konsekvens av dette var at jødefiendtlige lover ble oppløst. Jødene ble emansipert, likestilt med resten av befolkningen. Med denne endringen ble de undertrykte jødernes muligheter og levevilkår snudd på hodet. En mulighet de tok svært godt vare på. En klar indikator er den radikale økningen av jøder i bankvesen, handel, medisin, og academia fra midten av 1800-tallet. Etter emansipasjonen og kirkens svekkelse forsvant legitimiteten til middelalderens etablerte antijødiske argumenter, beskyldninger, stereotyper og anklager. Samtidig mistet samfunnet sin

²⁴ Langmuir 1987: 105

²⁵ Groth, B. (2019). Sydebukk. *Store norske leksikon*. Hentet fra: <https://snl.no/sydebukk>

²⁶ Eriksen (m.fl). 2005: 9

²⁷ Oftestad, A. (2015, 12. mai). *Erstatningsteologien – en skjebnesvanger vranglære*. *Dagen*. Hentet fra: <https://www.dagen.no/mening/kronikk/Erstatningsteologien—en-skjebnesvanger-vranglære-199384>

²⁸ Berenbaum, M. (2018). Anti-semitism. *Encyclopædia Britannica*. Hentet fra: <https://www.britannica.com/topic/anti-Semitism>, Reuther, R. (1987). *The theological roots of anti-semitism*. Fein, H. (Red.), *The persisting question. Sociological perspectives and social contexts of modern antisemitism*. (S. 23-45). Berlin: Walter de Gruyter & co: 40-42

syndebukk. Attpåtil ble jødene mye synligere og mektigere enn før. Identitetskampen som før stod mellom kristne og jøder var ikke lenger like relevant etter svekkelsen av kirkens makt, og behovet for å finne en ny en fellesnevner oppstod. «Svaret» kom gjennom moderniteten og arbeidene til antropologer, raseforskere og biologer. Den fremste personen som ønsket å skille antisemittismen fra religiøst forankret jødehat, var Wilhelm Marr.²⁹ Han ville angripe jødedommen fra et ikke-konfesjonelt standpunkt, gjennom en «rasjonell kritikk» av jødenes økende politiske og sosiale makt.³⁰ Marr mente at emansipasjonen av jødene var utgangspunktet for trettiårskrigen i Tyskland, mellom tyskerne og jødene. Denne kampen vant jødene. Jødernes seier ble muliggjort gjennom deres «realisme» og «abstrakte spekulasjonstalent». I kampen om Tyskland skaffet jødene seg kontroll over samfunnet, og gjorde tyskerne til sine slaver. Gjennom å angripe jødedommen i et slikt kulturhistorisk perspektiv oppnådde han å konstruere en konflikt mellom jødene og tyskerne. Marr anså jødene som ett folk, og en rase (semittisk). Dette knyttet han deretter opp mot samfunnet på politisk og sosialt nivå, gjennom å anse jødene som en egen enhet i nasjonalstaten. Tanken om denne undergravende enheten av jøder er utgangspunktet for idéen om *jødeproblemet*. Dette ble så videreutviklet til teorier om rasekamper mellom to nye motpoler: jødene og arierne. Jødene ble nå den etniske antitesen til arierne. Teorien var ny, men både hatet og samfunnsfunksjonen var gammelt.³¹ Jøden som samfunnets syndebukk, formet av kristen teologi, ble nå tilpasset og overtatt av den sekulære verden. Jøder hadde ingen plass i «etnisk rene» nasjonalstater, og ble beskylt for å være rotløse parasitter som sugde kraften ut av vertsnasjonen: nasjonens antitese. Med dette forsvant også den mulige fluktruten for jødene. Man kan konvertere fra jødedom til kristendom. Men man kan ikke endre etnisitet (eller forfedre), noe som ble et betydelig problem med fremveksten av nasjonalismen i de europeiske statene.

«Ryktet om jødene» ble i økende grad systematisert ved etableringen av «den moderne antisemittismen».³² Men funksjonen forble den samme: å skape rykter om jødene rettet mot det de ville kritisere. Enten det var å samarbeide med kapitalistene eller kommunistene, ødelegge tradisjonene i samfunnet, infisere samfunnet med farlig seksualitet, eller å misbruke pressen for å undergrave sannheten. Jødene ble også fremstilt som frastøtende, både fysisk og sosialt.³³ På en side fordi de var for rike, på den andre fordi de var for fattige. De kunne være for sekulære, eller så gammeldagse at de stod i veien for fremskrittet. Dette var mulig i de Europa uavhengig av ideologi på grunn av en grunnleggende forståelse gjennom den kristne tradisjonen.

²⁹ Helland, F. (2019). *Rasismens retorikk. Studier i norsk offentlighet*. Oslo: Pax forlag: 22

³⁰ Helland 2019: 22-23

³¹ Berenbaum 2018, Reuther 1987: 42

³² Helland 2019: 21

³³ Eriksen (m.fl). 2005: 9, Emberland 2005: 407

Tysk nasjonsdannelse

I Tyskland ble antisemittismen sterkt knyttet opp til nasjonsdannelsen. Som den yngste stormakten i Europa var Tyskland i en selvdefinerende prosess etter den nylige samlingen av det tyske riket. Ikke ulikt Norge. Fremgangen i industrien og økonomisk makt ble blant annet forklart gjennom tyskernes rasemessige kvaliteter.³⁴ Befolkningen i det nyetablerte tyske riket var ikke spesielt sterkt knyttet sammen kulturelt. Derfor ble den tyske «rasen» definert utfra en negasjon til jødene. Et jødebilde ble benyttet for å kunne avgrense hva tyskere ikke var, og dermed skape et nasjonalt fellesskap.³⁵ Gjennom denne prosessen ble nasjonalisme, sosialdarwinisme og antisemittisme blandet sammen. Virkemidlene i prosessen inkluderte stigmatisering av de såkalte «østjødene», som var jøder fra Polen og Randsonen³⁶ i Russland/Sovjetunionen.³⁷ Randsonen i Russland var et område langs den russiske grensen, og det eneste området i Russland hvor jødene fikk lov til å bo gjennom pogromene på 1880-tallet. Som en følge av pogromene flyktet mange russiske jøder til Sentral-Europa, eller USA. «Østjødene» med sin ulike habitus, annerledes trosformer og forskjellige språk ble sett på med skepsis selv blant de integrerte jødene i Tyskland, og med direkte fiendtlighet blant antisemittene. «Østjøden» kunne derfor ansees som den skitne og kulturelt tilbakestående ghettojøden, som stod i motsetning til den opplyste og moderne vestjøden. Videre ble «østjøden» brukt av antisemittene som angrepsmål i den hensikt å stoppe, eller reversere emansipasjonen av jødene.³⁸ I tiden etter 1870 ble jødene i økende grad ofre for fremmedfiendtlig «verbal vold».³⁹ Denne volden fikk blant annet utløp gjennom stereotyper, vitsetegninger, populærmusikk og underholdningskultur. I disse utgivelsene beskrives «østjøden» som fillete og skitten, mens vestjødene ble kritisert for sin rikdom og griske natur. Jødiske menn ble fremstilt som svake og ynkelige, fete, griske overgripere, eller ekle prototyper på det moderne.⁴⁰ Jødiske kvinner som fete matroner eller forførende skjøger. Det er spredningen av disse antisemittiske skriftene, karikaturene og argumentene som er årsaken til økningen av «moderne antisemittisme» i Norge.

En jødisk verdenssammensvergelse

En videreutvikling, og et viktig element i struktureringen av antisemittismen var «utgivelsen» av *Sions Vises Protokoller*. Protokollene ble presentert som referater og planverk fra jødernes

³⁴ Lorentz, E. (2005). *Fremveksten av «den moderne antisemittismen»*. Eriksen, T., Harket, H. & Lorentz, E. *Jødehat – Antisemittismens historie fra antikken til i dag* (S. 287-306). Oslo: N. W. DAMM & SØN AS: 303

³⁵ Lorentz 2005: 303

³⁶ Pale of settlement. Område langs den sør-vestlige russiske grensen som var det eneste området jødene fikk bosette seg i.

³⁷ Lorentz 2005: 287-288

³⁸ Lorentz 2005: 288

³⁹ Lorentz 2005: (sitert sluttnote 28)

⁴⁰ Lorentz 2005: 305

eldsteråd, som fortalte om jødernes sammensvergelse for å overta, og ødelegge den europeiske kulturen. Men «protokollene» er et falsum som ble forfattet av den russiske tsarens politi i tiden mellom 1902 og 1903.⁴¹ De inneholder en kombinasjon av plagierte skrifter, parafraaser og skjulte sitater, noe som gjorde at det å kritisere dens opphav medfører en så konspiratorisk forklaring at den kan være vanskelig å tro på. I mange tiår har den blitt brukt for å kritisere jødene, og anklage dem for å planlegge verdensherredømme.⁴² Kritikken til Sions vises protokoller har heller ikke klart å stoppe bruken av dem blant de mest jødefiendtlige gruppene i befolkningen, fordi all kritikk kan avfeies som «jødepropaganda». Ikke engang de saklige og konkrete avsløringene som ble gjort i *The Times* i 1921, eller den rettslige prøvingen i Bern i 1934/35 var nok til å overbevise antisemittene om dens falske budskap. For Adolf Hitler var kritikken bare et bevis på at «jødepressen» ville unngå å bli avslørt.⁴³

De 24 «protokollene» har tre hovedtemaer. Den første er kritikk av den liberalistiske ideologien.⁴⁴ Liberalismen anklages for å være et instrument i strategien for å ødelegge samfunnet innenfra, gjennom etableringen av rettigheter som ytringsfrihet, religionsfrihet, gjennom demokratisering, globalisering, begrenset statsstyring og likestilling mellom kjønn og raser. Det andre temaet beskriver metodikken som jødene bruker for å undergrave og sikre en oppløsning av det tradisjonelle europeiske samfunnet. Og den siste er en dystopisk beskrivelse av skrekkveldet i etterkant av jødernes verdensovertakelse.

Den pågående bruken av jødene som sydebukk i europeisk sammenheng ble knyttet sammen og forklart som en reaksjon på jødernes overordnede plan for å ødelegge de europeiske samfunnene. Så når jødene ble anklaget for å kontrollere samfunnet med pengemakt eller liberalisme, når de forgiftet brønner for å skade befolkningen, når de bedrev djeveldyrkelse, eller agiterte til revolusjoner, så var det alltid med samfunnsnedbrytelse som mål.⁴⁵ Denne konspirasjonen ble referert til som jødernes verdenssammensvergelse. Dette gjør at åpenbare selvmotsigelser som jødekapitalen og bolsjevikjøder har kunnet brukes om en annen, ettersom de begge er ansett som samfunnsødeleggere av antisemittene. Gjennom revolusjonen i Russland ble skriftet brukt i betydelig omfang til å «dokumentere» bolsjevikenes jødiske opphav. Slagordet «Drep jødene, frels Russland» førte til pogromer som krevde livet til 100.000 jøder mellom 1918-1920.⁴⁶ Borgerkrigen i Russland, og de hvite kontrarevolusjonære styrkenes bruk av skriftet sørget for at skriftet kom i sirkulasjon igjen i Europa, gjennom spredning fra

⁴¹ Harket, H. (2005). *Sions vises protokoller*. Eriksen, T., Harket, H. & Lorentz, E. *Jødehat – Antisemittismens historie fra antikken til i dag* (S. 361-378). Oslo: N. W. DAMM & SØN AS: 361, 373

⁴² Harket 2005: 361

⁴³ Harket 2005: 377-378

⁴⁴ Harket 2005: 362

⁴⁵ Harket 2005: 363

⁴⁶ Harket 2005: 375

flyktende hvite offiserer. Fra offiserene ble skriftene spredd gjennom arbeidet til en hard kjerne av antisemitter i Europa. Og det er i denne bølgen av propaganda at Høyesterettsadvokat Eivind Saxlund gjenutgav *Jøder og Gojim*.

Antisemittisme i Norge

Antisemittismen i Norge var hovedsakelig et skriftlig fenomen, men var knyttet opp til en felleseuropeisk forståelse av jødene.⁴⁷ Innenfor antisemittismedefinisjonen bygde den norske antisemittismen i hovedsak på to punkter. Å skape distanse til jødene, og å hindre at de kom til Norge. Dette ledet blant annet til at grunnlovens §2, nektet jødene adgang til riket i 1814. Paragrafen ble stående frem til Henrik Wergeland foreslo å oppheve den i 1839, og ble endelig opphevet i 1851. Årsakene til endringen av synet på jødeparagrafen var ulike. Tidspunktet hang sammen med fjerningen av konventikkelplakaten, samtidig som emansipasjonen gjorde fremstøt i Sverige og Danmark. De forberedte seg på å gi jødene fulle rettigheter.⁴⁸ Motargumentene mot fjerning av paragrafen bygget sterkt på frykt. Frykt for en masseinnvandring av jøder, frykt for jødisk utkonkurrering av norske handelsmenn, frykt for økt arbeidsledighet, frykt for at folket ikke skulle være klare, og frykt for at sølvgruvene på Kongsberg skulle havne i hendene på jødene.⁴⁹ Samtidig hadde ikke jødene engang bedt om tilgang til riket. Men den fryktede invasjonen av jøder uteble. Først på 1880-tallet ankom det et større antall jøder som flyktet fra pogromer i Russland.⁵⁰ I 1900 var det 642 jøder i Norge, og økte til 1.457 i 1920. Deretter sank det til 1.359 i 1939.⁵¹ Uavhengig av hvilket kildemateriale eller definisjon av jøder man benytter, var det maksimalt 2500 bosatte jøder i Norge før invasjonen.⁵²

Norge hadde ikke noen moderne politisk organisert antisemittisme før utover 1930-tallet.⁵³ De antisemittiske holdningene er derfor i større grad blandet mellom fordommer basert på kristendommens innflytelse, og importerte tanker tilknyttet «den moderne antisemittismen». Sosiologene Harold Quinley og Charles Glock har forsket på holdninger til jøder i USA blant kristne grupper. Undersøkelsene deres identifiserte en tendens til at kristne som aksepterer tradisjonelle kristne dogmer er mer åpne for antijødiske stereotyper og anklager.⁵⁴ I mellomkrigstiden var Norge et land hvor kristendommen stod sterkt, og hvor en slik tendens var

⁴⁷ Dahl 2008: 442, Emberland 2005: 401, Kopperud og Moe (Red.) 2011: 36

⁴⁸ Mendelsohn, O. (1969). *Jødernes historie i Norge. Bind. 1*. Oslo: Universitetsforlaget: 60

⁴⁹ Foskum, K. (2005). Nationen og antisemittismen. En undersøkelse av avisa Nationens holdning ovenfor jøder i perioden 1926-1938. (Masteravhandling). Universitetet i Oslo, Oslo: 25

⁵⁰ Emberland 2005: 403

⁵¹ Gjernes, referert i Foskum 2005: S. 24, Christensen, referert i Foskum 2005: 26

⁵² Corell, s. (2018). Bokmelding [Bokanmeldelse av: Holocaust i Norge. Registrering. Deportasjon. Tilintetgjørelse. Bjarte Bruland. (2017)]. *Historisk tidsskrift*, 2018 (2), 156-160: 157

⁵³ Simonsen 2009: 11

⁵⁴ Quinley, H & Glock, C. (1987). *Christian sources on anti-semitism*. Fein, H. (Red.), *The persisting question. Sociological perspectives and social contexts of modern antisemitism*. (S. 190-207). Berlin: Walter de Gruyter & co:191, 206. Fein 1987: 76

gjeldende. Leo Hersson er blant de norske jødene som ytret seg i avisene, og påpekte at den kristne arven var en indirekte kilde til motstand mot jødene.⁵⁵ Spesifikt nevnte han at unge norske barn lærte at jødene var «*de slemme folkene som drepte Jesus*». Terje Emberland bekrefter tendensen med å påpeke at det var en latent antijødisk holdning i det norske samfunnet i denne perioden.⁵⁶ Med latent antijødisk holdning sikter han til at befolkningen var innforstått med fordommer og stereotyper knyttet til jødene, men mener at det norske samfunnet først og fremst var preget av en fremmedfiendtlig skepsis mot jødene, og ikke et antisemittisk hat. Sammenlignet med fiendtlighetene i Tyskland er dette åpenbart.

De importerte tankene ble først og fremst representert med Eivind Saxlunds *Jøder og Gojim*, som Einhart Lorentz anser som nøkkelen for å forstå hvilke assosiasjoner nordmenn hadde, og bygde på i mellomkrigstiden.⁵⁷ *Jøder og Gojim* ble ansett som en saklig og objektiv beskrivelse av jødene i 2/3 av norske bokanmeldelser når den kom ut.⁵⁸ I boken la Saxlund mye vekt på jødene som egen rase, og bygde på konstruksjonen om *jødeproblemet*. «*Jøderne hører til een Race og udgjør een Nation med een Religion*».⁵⁹ I boka brukte Saxlund «sannhetsvitner» som de klassiske antisemittiske autoritetene Martin Luther, Houston S. Chamberlain og Theodor Fritsch. Fritschs beskrivelser av jødene ble ikke moderert, men hentet direkte: «*Jødene streber etter verdensherredømme, de eier avisene, kontrollerer forlagene, nyhetsbyråene, litteratur og kunstkritikken, de danner hemmelige selskaper, og gjennom liberalisme, materialisme, kosmopolisme og «modernitet» undergraver de «det hellige», æresfølelsen, slektens fellesskap, rasen og religionen*».⁶⁰ Gjennom *Jødene og Gojim* bygde Saxlund en konstruksjon av jødene som et kollektiv i både religiøs, kulturell og rasemessig/etnisk forstand. Videre la han mye vekt på at det var jødene som var de aggressive, og at det var dem som hatet de kristne: «*det Had, som jøderne bære mod de Christne, er langt større, end de Christnes Afskye for Jøder*»⁶¹. Saxlund brukte også den moderne antisemittismens idé om «det jødiske blod» som en forklaring på jødernes uvilje mot assimilasjon med den kristne majoritetsbefolkningen. Denne uviljen knyttet han opp mot jødene som nasjon i nasjonen. Det jødiske fellesskapet representert ved «det jødiske blod», eller jødene som stammefrender, er en tematikk som forekommer hyppig i mine undersøkelser.

⁵⁵ Tidens Tegn 28. januar 1939

⁵⁶ Emberland 2005: 401-404

⁵⁷ Lorentz 2011: 37

⁵⁸ Christiansen, O. (1998). *Jøder og Gojim. Mottakelsen av et antisemittisk skrift fra 1910*. (Masteravhandling). Universitetet i Oslo, Oslo: 72

⁵⁹ Saxlund, i Helland 2019: 28

⁶⁰ Lorentz 2011: 37

⁶¹ Saxlund, i Helland 2019: 30

I mellomkrigstiden ble holdningene til jødene skjerpet. Både i Europa og i Norge. Disse holdningene må sees i sammenheng med den russiske revolusjonen, økonomiske krisetider, arbeidsledighet, økt nasjonalisme, og aller viktigst: at antisemittisme ble en integrert del av nasjonalsosialismen. Den mest sentrale enkelthendelsen for nordmenns holdninger til jødene og antisemittismen generelt, var den den russiske revolusjonen.⁶² Flere fremtredende kommunistledere var jøder, eksempelvis Trotskij. Andre ledere ble ansett som jøder, uten at det var enighet rundt dette. Først og fremst rettet mot Lenin. Antisemittisk propaganda ansvarliggjorde jødene for lidelsene revolusjonskrigen førte til, med drap, konfiskering av eiendommer, sult og økonomisk ruin. Henvisningen til denne ansvarliggjøringen kom gjennom konstruksjonen om *jødebolsjeviken*. Jødernes ansvar for den russiske revolusjonen ble nærmest sett på som en vedtatt sannhet i den norske høyrepressen.⁶³

Antisemittiske stereotyper og konstruksjoner i Norge

Fremst av alle de norske kulturkompleksene om jødene var konstruksjonen om *jødeproblemet*.

Konstruksjonen lånte fra Marrs opprinnelige argument om jødernes rolle i Tyskland. For Norges del var tanken at for mange jøder i landet ville medføre en motvilje fra jødisk hold til å assimilere seg i samfunnet, og medføre en illojalitet mot nasjonen. Denne motviljen og illojaliteten var knyttet opp mot konstruksjonen om jødernes *rasesolidaritet*. At jødene ville skaffe seg stor makt gjennom internasjonale forretningsforbindelser, byråkratisk dyktighet, umoralsk forretningsdrift, kombinert med en korrupt lojalitet ovenfor egne «stammefrender».

«Nordmannen»	«Jøden»
Rotfast	Vandrende
Nasjonal	Internasjonal (antinasjonal)
Natur	Urban
Moralsk	Umoralsk
Ærlig	Uærlig
Nøysom	Grisk
Felleskap	Egennyttig
Produktiv	Utslettende
Åndsliv	Ytre ritualer/materialisme
Kristen	Gudløs
Tradisjon	Brudd
Naiv	Utspekulert
Åpen	Skjult

*Stereotyper tilknyttet nordmannen og «jøden»*⁶⁴

Denne frykten ble knyttet sammen i den verdensomspennende apokalyptiske sammensvergelsen som ble presentert gjennom Sions vises protokoller.⁶⁵

Konstruksjonen om «Jødens» *internasjonalisme* var ikke bare en trussel i form av å være årsaken til moderne ideologiske retninger som kapitalismen og kommunismen, men også gjennom å «forjøde» norske kapitalister og sosialister, i forståelsen av å korrumpere dem. Forestillinger om

⁶² Emberland 2005: 405

⁶³ Emberland 2005: 405

⁶⁴ Lien 2015: 35

⁶⁵ Emberland 2005: 409

«samfunnsforjødning» som fedrelandsfiendtlige og fremmede idéer materialiserte seg særlig i dagspressen samtidig som den russiske borgerkrigen. Dette varte frem til midten av 1920-tallet.⁶⁶ For at slik argumentasjon skal være nyttig kreves det en forståelse blant leserne. Terje Emberland mener at bevisstheten og bruken av slike stereotyper er et bevis for en «*latent antijødisk underskog av fordommer i befolkningen*».⁶⁷ Å kjenne disse fordommene er av essensiell betydning for kartleggingen av avisenes holdninger. Holdningene vil komme frem i form av skribenters bruk av dem, og henvisninger i teksten som leseren er forventet å forstå.

Kapitaljøden var en gammel forestilling om jødene, og stammet fra jødernes viktige rolle som pengeutlånere i europeisk historie. Rollen kom på grunnlag av bibelens forbud om å ta renter fra sitt eget folk, som ble omgått ved at jøder ble pengeutlånere for kristne.⁶⁸ Etter første verdenskrig ble ulike forestillinger om jødekapitalismen fremsatt i dagspressen. I avisene Tidens Tegn, Dagsposten og Social-Demokraten ble jødene anklaget for å dominere verdens børser og stå bak alle former for umoralsk handel og spekulasjonskapitalisme.⁶⁹ Den ble også knyttet sammen med konspirasjoner, ved at jødene ville ta over verden med sin internasjonale kapitalisme. Blant de norske avisene var det hovedsakelig Nationen som mente at jødekapitalen også hadde makt innad i Norge. De øvrige mente at jødekapitalen kun hadde makt i de store nasjonene som Tyskland, Frankrike og Storbritannia. Jødekapitalen som konstruksjon ble mindre relevant utover 1920-tallet, og ble erstattet av bolsjevikjøden i sammenheng med arbeiderbevegelsens fremgang. Forestillingen innebar en sammenkobling av jødene og kommunismen.⁷⁰ Redaktør Rolf Thommessen i Tidens Tegn hevdet at det ikke var russerne som stod bak revolusjonen, «[...] men jøder, som gjemmer sig under sine slaviske navn».⁷¹ Kommunismen representerte en trussel gjennom «Moskva-jødernes» voldsregime, den selvskapte sultkatastrofen, og kommunistenes forakt for eiendomsretten. Angrep på kommunismen ble en integrert del av den konservative pressen og bondepressens politiske kampbilde i mellomkrigstiden, og var formende for holdningene til jødene. Dette ble spesielt tydelig i Nationen. Etter arbeiderbevegelsens splittelse i 1923 ble sammenhengen mellom jødene og sosialismen et polemisk verktøy for å sverte sosialistene i Norge.⁷²

⁶⁶ Emberland 2005: 407

⁶⁷ Emberland 2005: 401

⁶⁸ 2 Mos. 22,25

⁶⁹ Lien 2015: 39-40

⁷⁰ Johansen, O. (1984). *Oss selv nærmest*. Oslo: Gyldendal norsk forlag: 34

⁷¹ Lien 2015: 41, Tidens Tegn 1. juni 1923

⁷² Lien 2015: 41

Kapittel 3. Norske aviser som medium

Dette kapittelet skal tydeliggjøre rammene for avisenes begrensninger og betydning i samfunnet. Kontekstualiseringen skal belyse partiavisenes politiske plattform, og partienes viktigste saker og motivasjoner i samtiden, sett i sammenheng med avisenes holdninger til jødene i løpet av tiåret. Redaktørene presenteres, og begrensningene for pressen dekkes gjennom å klargjøre hvilke etiske rammer aktørene var underlagt.

I tidsrommet mellom 1890-1940 var avisen det viktigste mediet for den norske offentligheten.⁷³ Viktigheten kom både gjennom nyhetsformidlingen, og som formidler av den offentlige samtalen om politikk og kultur. I oppgavens periode var antallet aviser på sitt høyeste, og de var spredt ut over størstedelen av landet. En av de viktigste grunnene til økningen av aviser i denne perioden var politikk, og utviklingen av partipolitikken.⁷⁴ Landets aviser var knyttet opp mot partier, og fungerte som talerør for deres politiske mål og ideologier. Partitilknytningen skapte en fløyinndeling av pressen, og det var vanlig å dele eller gjenbruke artikler og reportasjer fra andre aviser som var underlagt samme partifløy.⁷⁵ De borgerlige avisene var i større grad privateide og uavhengige, men fortsatt med en klar partitilhørighet.

Arbeiderbladet hadde det mest tydelige forholdet til sitt parti, og var et partiorgan underlagt Det Norske Arbeiderparti. Aftenposten var en privateid uavhengig Høyreavis, og Dagbladet var knyttet til Venstre. Sammen var det disse tre partiene - representert gjennom avisene - som dannet hovedstrukturen i den norske offentlige debatten.⁷⁶ Frisinnede Venstre var tett knyttet opp mot Høyre på Stortinget, og hadde Tidens Tegn som talerør. I løpet av 30-årene ble denne tilknytningen gradvis forskjøvet over til Fedrelandslaget, og avisen utviklet en sterk beundring for fascismen.⁷⁷ Bondepartiet fikk støtte av Nationen. Men Nationens samarbeid med Bondepartiet varte heller ikke gjennom hele 30-tallet. Det utviklet seg en konflikt mellom avisens ledelse og stortingsgruppen angående samarbeid med Arbeiderpartiet i sammenheng med kriseforliket i mars 1935.

Sosialismens inntog i norsk politisk liv endret hele det politiske kartet. Konservatismen som opprinnelig stod i motsetning til liberalismen ble nå skjøvet til side, og sosialismen ble deres felles motstander. Sosialistene var internasjonalt orientert, ønsket å oppheve klassesamfunnet, og gjennomføre en radikal endring av maktforholdet i samfunnet. Denne endringen var uforenlig

⁷³ Gripsrud, J. (2017). *1890-1940: Massenets tidsalder*. Gripsrud, J. (Red.). *Allmenningen. Historien om norsk offentlighet* (S.231-301). Oslo: Universitetsforlaget: 250

⁷⁴ Gripsrud 2017: 250

⁷⁵ Ottosen (Red.). 2010. *Norsk presses historie 1660-2010*. Bind 2. *Presse, parti og publikum 1880-1945*. Oslo: Universitetsforlaget: 31

⁷⁶ Gripsrud 2017: 251

⁷⁷ Gripsrud 2017: 251

med konservativ tankegang rundt hierarkier, og den fullstendige planøkonomien innen sosialismen var fullstendig uforenlig med markedsøkonomien som både Venstre og Høyre la til grunn. Frisinnede Venstre og Bondepartiet var sterkt nasjonalt rettet, og arbeiderbevegelsens internasjonale orientering truet deres nasjonalisme. Heretter – og frem til invasjonen - dannet både Høyre og Venstre hovedblokkene for høyresiden i norsk politikk, mens Arbeiderpartiet dannet venstresiden.⁷⁸ Venstre lå mot sentrum i spekteret, mens Frisinnede Venstre og Bondepartiet lå på ytre Høyre.

Det politiske Norge på 1930-tallet

På 30-tallet var det norske samfunnet inndelt i tre klasser. Arbeidere, bønder og borgerskap. Knut Kjeldstadli benytter en trekant-modell for å forklare sammenhengen mellom de tre klassene. Et stabilt samfunn er et samfunn hvor samfunnsstyrets «trekant» hviler på to av hjørnene, ifølge ham.⁷⁹ Et slikt styre krever allianser mellom klassene, og at en klasse står for ledelsen. I embetsmannsstaten frem til 1880 sto borgerskapet for en slik ledelse. Venstrestyret til Gunnar Knudsen hadde bondeklassen som maktbase fra 1906-1920, og fra 1935 til 1965 ble Norge styrt av arbeiderklassen. Det finnes altså perioder hvor hver klasse hadde makten. Men enda viktigere er det at perioden mellom 1920 og 1935 ikke hadde et stabilt samfunnsstyre, og at dette medførte et dysfunksjonelt styre av landet, hvor ingen klasser viste lederskap. Den internasjonale krigen og krisene som oppstod i Europa forsterket problemet med et styringsudyktig demokrati i Norge. De borgerlige partiene kranglet seg imellom, og forsøkte å skape en samlende front mot arbeiderbevegelsen mellom 1927 og 1933. Konsekvensen ble at splittelsene innen de borgerlige partiene vokste seg så store at fronten raknet i 1935, noe som åpnet muligheten for arbeiderbevegelsen. Etter dette begynte Arbeiderpartiets storhetstid med 30 års sammenhengende styre.⁸⁰

Norge gikk gjennom en særegen og selvpåført krise mellom 1920 og 1927, noe som medførte arbeidsledighet og nød.⁸¹ Krisen oppstod som følge av et politisk forsøk på å korrigere kronens verdi tilbake til gullstandard etter inflasjonen under verdenskrigen, og kalles paripolitikken. Politikken førte til at økonomien stoppet opp. Norsk eksport gikk dårlig, mens importtettet virksomhet klarte seg bedre. Krisen var selvforskyldt på politisk nivå, og skapte økonomiske kriser frem til 1928 når krona endelig lå på gullstandardnivå.⁸² Når så den internasjonale krisen i kjølvannet av børskrakket på Wall Street traff Norge, hadde landet bare hatt noen få gode år på å hente seg inn etter verdenskrigen. Effekten av den internasjonale finanskrisen ble derfor ekstra

⁷⁸ NKP og KrF er også en del av spekteret, men inkluderes ikke her fordi de ikke har en representativ partiavis i undersøkelsen.

⁷⁹ Kjeldstadli, K. (1994). *Aschehaugs Norgeshistorie, Bd 10. 1905-1935, et splittet samfunn*. Oslo: Aschehaug forlag: 204, 223

⁸⁰ Kjeldstadli 1994: 204

⁸¹ Kjeldstadli 1994: 174

⁸² Kjeldstadli 1994: 173

stor. Arbeidsledigheten gikk først og fremst utover arbeiderklassen, men også funksjonærer, akademikere, ingeniører og fagarbeidere ble berørt.⁸³ Arbeidsløsheten slo forskjellig ut i forskjellige deler av landet, ettersom næringer og bransjer var ujevnt geografisk fordelt. I 1930 var 111000 nordmenn arbeidsledige, hvorav 97000 var menn.⁸⁴ Dette innebar at 4% av befolkningen var arbeidsledige, eller 9,5% av alle arbeidstakerne. Fiskere og bønder vil ikke kunne ansees som arbeidsledige, men det er klare indikatorer på at utbyttet for arbeidet ble svært tynt, og at krisen også påvirket dem i svært stor grad. 1932 og 1933 var antagelig de verste årene med arbeidsledighet.⁸⁵ De mest betydelige politiske prioriteringene i på 30-tallet er knyttet opp mot løsningen av disse problemene.

Problemet i perioden mellom 1920 og 1935 var at de politiske partiene forsøkte å finne hver sin totale løsning for samfunnet, uten å åpne for samarbeid og kompromiss. De radikale motsetningene ble for store til at én gruppe kunne vinne en total seier. Norge ble aldri helt nynorsktalende, helt kristent eller helt sosialistisk. I stedet endret de økonomiske krisene holdningene til «totalløsningen», og åpnet dørene for politiske kompromisser.⁸⁶

Arbeiderbevegelsens syn på kapitalistene endret seg også. Det var tross alt bedre å være bli utnyttet av kapitalisten og få lønn, enn å være arbeidsløs og uten penger. Bøndene lærte at det å se tilbake til en tid uten industri og teknologiutvikling var fånyttet, og fokuserte heller på en tilpassing til det moderne samfunnet. Kapitalismen bestod, og klasseforskjeller og privilegier ble også stående. Men ingen samfunnsklasse vant mot de andre uten vilkår.⁸⁷

Avisenes politiske tilknytning

Arbeiderbladet var en sosialistisk avis underlagt Arbeiderpartiet, med *Martin Tranmæl* som redaktør. Han var sjefsredaktør i avisen fra 1921-1949, og var trolig den mest innflytelsesrike redaktøren i sin tid.⁸⁸ Redaksjonen arbeidet tett opp mot partiledelsen i Arbeiderpartiet, og Tranmæl var Arbeiderpartiets reelle leder i mellomkrigstiden.⁸⁹

Sosialismen var en ideologisk respons på den økende marginaliseringen og utbyttingen av arbeiderklassen, fra borgerklassen og fabrikkeneierne. Ideologien er internasjonalt rettet, med et betydelig samarbeid i kampen for arbeidernes sosiale, politiske og økonomiske rettigheter på tvers av landegrensene.⁹⁰ Sosialistisk økonomisk ideologi er knyttet opp mot styring fra den

⁸³ Kjeldstadli 1994: 199-200

⁸⁴ Kjeldstadli 1994: 201

⁸⁵ Kjeldstadli 1994: 201-202

⁸⁶ Kjeldstadli 1994: 223

⁸⁷ Kjeldstadli 1994: 223

⁸⁸ Ottosen 2010: 38

⁸⁹ Damslara, S. (2018). Martin Tranmæl. *Store Norske leksikon*. Hentet fra https://snl.no/Martin_Tranmæl, Kjeldstadli 1994: 33

⁹⁰ Lesjø, J. & Rønning, R. (2016). *Vårt politiske Norge. En innføring i stats- og kommunalkunnskap. 4. utgave*. Bergen: Vigmostad & Bjerke AS: 60-61

offentlige sektoren, i motsetning til å la markedet styre både pris og etterspørsel.

Kollektivisering av samfunnets midler var et sentralt moment i den revolusjonære sosialismen. Den revolusjonære tilnærmingen innebar å gripe makten i samfunnet for deretter å utslette den kapitalistiske strukturen, i den hensikt å bygge en sosialistisk stat fra bunnen av.⁹¹ Alternativet var inspirert av Vladimir Lenin og den russiske revolusjonen. Revisjonsalternativet derimot innebar en gradvis endring av det kapitalistiske systemet gjennom å benytte de allerede eksisterende institusjonene i samfunnet, for å gradvis løse opp klassemotsetningene og utbyttingen fra kapitalistene. Innen den revisjonistiske sosialismen ble kollektivisering av samfunnets verdier droppet, og privat eiendomsrett forble en grunnleggende rettighet. Det revisjonistiske sosialdemokratiet i Norge flyttet fokuset fra omfordeling av produksjonsoverskuddet over til økt produksjon i Norge for å skape arbeidsplasser. Å bekjempe arbeidsløsheten ble det viktigste for partiet, og det kapitalistiske samfunnet kunne bidra i denne kampen.

Martin Tranmæls betydning blir tydelig når Knut Kjeldstadli bruker «Tranmælismen» som et begrep for å beskrive hovedstrømmen i den norske arbeiderbevegelsens ideologi frem til 1933.⁹² «Tranmælismen» kan karakteriseres som en blanding mellom sosial revisjon og revolusjonær ideologi. Ideologien var ikke fastsatt, men i utvikling over tid. I 1918 var Tranmæl en frontfigur for den radikale fløyen i Arbeiderpartiet. Holdningen hans endret seg i 1923, da han var blant lederne som sørget for arbeiderpartiets brudd med kommunistene.⁹³ Han var også helt sentral i omdanningen av Det Norske Arbeiderparti fra et revolusjonært parti, til et revisjonistisk og sosialdemokratisk parti i etterkant av det dårlige Stortingsvalget i 1930. Hovedårsaken til det dårlige valgresultatet hang sammen med at partiet gikk fra et revisjonistisk program i 1927, til et revolusjonært program i 1930. Dette resonerte dårlig med det norske folkets vilje, samtidig som det forente de borgerlige partiene mot arbeiderklassen. Valgnederlaget satte den endelige stopperen for «Tranmælismen», og den ble forlatt til fordel for en ny økonomisk politikk, med et prinsippprogram som bandt bevegelsen til å arbeide innenfor det rådende parlamentariske systemet.⁹⁴ Tranmæl var selv en av de fremste bidragsyterne i denne prosessen. Sosial revisjon som synlig politisk alternativ til sosialistisk revolusjon var betinget av to hovedelementer: at Arbeiderpartiet kom til makten, og at det kom et omslag overfor det parlamentariske systemet i arbeiderbevegelsen.⁹⁵ Begge ble oppfylt ved Johan Nygaardsvolds første regjering, den 20. mars 1935.

⁹¹ Kjeldstadli 1994:212

⁹² Kjeldstadli 1994:218

⁹³ Kjeldstadli 1994:218, Gripsrud 2017: 269

⁹⁴ Kjeldstadli 1994:218

⁹⁵ Kjeldstadli 1994: 218

Einar Skavlan var redaktør for *Dagbladet* fra 1915 til 1942, med en pause mellom 1927-30. I pauseperioden overtok Olav Røgeberg.⁹⁶ Under Skavlan var avisen en radikal, kritisk urokråke, som ikke holdt tilbake kritikk for noen. Inkludert Venstre, om de anså det som nødvendig. Spesielt etter at Røgeberg hadde gjort avisen mer tabloid.

Partiet Venstre er knyttet til liberalismen. Liberalismen som ideologi oppstod som protest mot den politiske autoriteten, og statlig innblanding/styring av økonomien på 1800-tallet.⁹⁷ Liberalister er tilhengere av det frie marked, og at markedet skal styres etter tilbud og etterspørsel. Synet på det åpne markedet endret seg etter hvert som industrialiseringen satte fart, og det ble veldig tydelig forskjell mellom rik og fattig. Den store økningen i ulikhet medførte en splittelse mellom økonomisk og politisk liberalisme. Økonomisk liberalisme var en videreføring av den opprinnelige liberalismen, hvor markedet skulle styre. Den politiske liberalismen utviklet seg i en sosialliberal retning, fordi de økende ulikhetene begynte å undergrave oppfatningen om menneskers likeverd. Innenfor retningen ble det akseptert statlige inngrep for å sikre en mer rettferdig fordeling av goder, for å sikre likeverdsprinsippet. Den politiske liberalismen ble videreført i Venstre.

I liberalistisk tankegang er individualisme og frihet to av de mest sentrale elementene, hvor det enkelte individ står i forrang fremfor kollektive og sosiale grupper.⁹⁸ Dette blir aktualisert i møte med kollektiviseringstankene i sosialismen og fascismen, hvor liberalistene legger vekt på den individuelle friheten og eiendomsretten.⁹⁹ Enkeltindividet har visse ukrenkelige rettigheter, og den enkelte skal få lov til å utvikle sine evner og talenter med så få begrensninger som mulig. For Venstrepolitikere i Norge handlet dette om å unngå å involvere staten i økonomien. Statens økonomiske jobb var kun å legge til rette for private firmaer. Venstrefolkene i mellomkrigstiden la lite vekt på forsvarspolitik, men mer vekt på internasjonalt samarbeid og handel for å forebygge krig.¹⁰⁰ Partiet var også relativt velvillige ovenfor arbeiderbevegelsen.

Johannes Nesse var redaktør i *Aftenposten* mellom 1930-1941, og under ham hadde avisen et todelt syn på fascismen.¹⁰¹ I utenrikspolitikken holdt Nesse en kjølig avstand til hva Hitler gjorde med «det prektige tyske folk», mens avisens utenriksarbeidere vinklet reportasjene mer forstående ovenfor Hitler og nazismen.¹⁰² Innenriks var avisen fullstendig avvisende til Nasjonal Samling, og motarbeidet Vidkun Quisling.

⁹⁶ Ottosen 2010: 68

⁹⁷ Lesjø & Rønning 2016: 52, Kjeldstadli 1994: 221

⁹⁸ Lesjø & Rønning 2016: 53

⁹⁹ Lesjø & Rønning 2016: 55

¹⁰⁰ Kjeldstadli 1994: 221

¹⁰¹ Ottosen 2010: 362

¹⁰² Dahl 2004: 66-67

Partiet Høyre ble opprinnelig bygget på en verdikonservativ embetsmannsideologi, med røtter i liberalismen.¹⁰³ På 30-tallet var partiet delt mellom de økonomiske ønskene til byborgerskapet og de tradisjonelt verdikonservative. Høyre så på løsningen av arbeidsledighetskrisen på samme måten som Venstre. De ville legge til rette for at markedet selv skulle rette opp ledigheten, gjennom å hjelpe private firmaer. Partiet hadde likevel en aksept for større statlige inngrep til ulike formål.¹⁰⁴ Sosial nød var ikke akseptabelt, og krevde tiltak. Men tiltakene måtte ikke være for gode. Det var fortsatt et mål å gjøre det mest attraktivt å arbeide, fremfor å gå på fattighjelpen. Disse tiltakene hadde også taktiske fordeler ved stortingsvalg. Gjennom statlige tiltak som hindret nød og sosial uro ville de borgerlige begrense lekkasjen til Arbeiderpartiet. Høyre la vekt på å bevare institusjonene og tradisjonene samfunnet, og arbeidet mot å innføre nye ordninger som brøt med essensen i dem. Dette vises blant annet i Høyrefolkenes forsvar av riksmålet, og alkoholvennligheten. Samfunnet kunne endres, men det måtte skje steg for steg, og ikke i forakt for det som har vært. Holdningen blir tydelig når partiprogrammet fra 1930 hadde et eget terrorpunkt.¹⁰⁵ Her la partiet vekt på at det ville slå ned alle forsøk på terror eller revolusjon i landet. Dette lovforslaget var direkte rettet mot Arbeiderpartiet. I tillegg ville de hindre folk med revolusjonære sympatier å bli embetsmenn.

Der liberalistene la vekt på det frie individ, la de konservative vekt på fellesskapet.¹⁰⁶ Det viktigste fellesskapet av dem alle var nasjonen, med nasjonal samhørighet, fedrelandsfølelse og forsvar for nasjonale interesser. Synet på individet skiller seg fra både liberalistene og sosialistene ved at det ansees som svakt og ufornuftig, og må underkaste seg samfunnets autoritet. Denne autoriteten ligger i det nedarvede, og bærer en større visdom enn individer kan forstå.¹⁰⁷ Hierarkier var også sentrale gjennom den nedarvede samfunnsordenen. Dette medfører at politisk innflytelse skulle følge sosial posisjon. De som eide mye, ville være påpasselige når det kom til å bremse usikre politiske beslutninger. De som hadde mest å tape ville være mest forsiktige i politikken, noe som ville gagne nasjonen gjennom å for raske endringer.

Rolf Thommessen var redaktør for *Tidens Tegn* fra 1917 til 17. juli 1938, og ble etterfulgt av *Jonas Schanke Jonassen* frem til 1940. Under dem ble *Tidens Tegn* det sentrale talerøret for høyreaktivisme og fascistiske tendenser sammen med *Nationen*.¹⁰⁸ Nasjonalismen stod sterkt i bevegelsen, og anså internasjonale bevegelser som trusler. Kampen mot, og frykten for væpnet revolusjon fra arbeiderbevegelsen var en viktig motivasjonsfaktor for redaksjonen, og frykten

¹⁰³ Kjeldstadli 1994: 213

¹⁰⁴ Kjeldstadli 1994: 214

¹⁰⁵ Kjeldstadli 1994: 221

¹⁰⁶ Lesjø & Rønning 2016: 57

¹⁰⁷ Lesjø & Rønning 2016: 56

¹⁰⁸ Furre, B. (1992). Norsk historie. Vårt hundreår 1905-1990. Oslo: Samlaget: 120, Kjeldstadli 1994: 205

kom til syne i form av sterk motstand mot sosialismen. Fortellinger om terror, sult og lidelser fra den russiske revolusjonen ble et viktig middel. De var kritiske til demokratiet og det parlamentariske system, etter å ha opplevd gjentatte parlamentariske kriser gjennom store deler av 20- og 30-tallet. I stedet opphøyte de «den sterke mannen», og var inspirert av de sterke fascistiske lederne i Italia og Tyskland.¹⁰⁹

Frisinnede Venstre var et parti som ble dannet av en splittelse innen Venstre i 1909. De dyktigste menneskene skulle i lederposisjoner, og skulle i mindre grad være bundet av partipolitiske begrensninger. Partiet var en avlegger fra Venstre, med et liberalistisk syn på økonomi og kultur, og en betydelig nasjonalisme.¹¹⁰ Partiets medlemmer hadde stor tro på den sterke lederen, og lite til overs for organisasjoner. Dette gjenspeilte seg i organisasjonen, hvor man hadde få medlemmer, men mange betydningsfulle menn. Eller sagt med Kjeldstadli ord: «en hær med mange generaler og få menige».¹¹¹ Partigrensene var uklare, noe som skaffet handlingsrom for politisk samarbeid. Høyre la sin politiske profil svært tett inn mot de Frisinnede, og sikret seg dermed et tett samarbeid. Fra 1923 og til invasjonen av Norge var de Frisinnede redusert til et støtteparti for Høyre, hvor de hadde felles regjeringer, felles gruppemøter i Stortinget og felles organisasjoner.¹¹² De skiftet navn til det *Frisinnede Folkeparti* i 1932, og ble ikke gjenreist etter krigen. I stedet gikk medlemmene inn i Høyre. Med lederfilosofien i partiet var veien til beundring for fascisme og nazisme kort. Dette innebar en delvis adopsjon av deres retorikk, og en betydelig åpenhet for propagandaen.

Fedrelandslaget var organisasjonen som overtok tilknytningen til avisen fra det Frisinnede Folkeparti utover 1930-tallet.¹¹³ Organisasjonen ble stiftet i 1925, og var rettet sterkt inn mot den norske offentligheten.¹¹⁴ Den hadde en rekke svært betydningsfulle medlemmer, blant andre Christian Michelsen, Fridtjof Nansen. Målet deres var å skape en samlet front mot arbeiderbevegelsen til Stortingsvalget i 1930. Deres viktigste saker var å gjenreise økonomien, og å uskadeliggjøre kommunismen.¹¹⁵ Organisasjonen var veldig profesjonelt organisert, både gjennom hefter, bruk av bilder, møtevirksomhet, politiske analyser og film. Arbeiderbevegelsen på sin side oppfattet organisasjonen som en avlegger av fascismen, der den la stor vekt på nasjonale verdier, det nasjonale fellesskapet, den prinsipielle kritikken av «partiuvæsenet» og kampretorikken mot kommunismen og arbeiderbevegelsen.¹¹⁶ Oppslutningen rundt

¹⁰⁹ Furre 1992: 120

¹¹⁰ Furre 1992: 38

¹¹¹ Kjeldstadli 1994: 30

¹¹² Furre 1992: 116

¹¹³ Gripsrud 2017: 251

¹¹⁴ Gripsrud 2017: 286

¹¹⁵ Gripsrud 2017: 286

¹¹⁶ Gripsrud 2017: 287

organisasjonen som hadde opp mot 100.000 medlemmer i 1930, falt raskt i etterkant av valget, når revolusjonstrusselen fra arbeiderbevegelsen ble betydelig redusert.

Thorvald Aadahl var redaktør for *Nationen* fra dens oppstart i 1918, til etter krigen. Avisen var i større grad knyttet opp mot ham selv enn til Bondepartiet, og gjennom 1930-årene hadde han gjentatte konflikter med partiledelsen.¹¹⁷ Konfliktenes bakgrunn hang spesielt tett sammen med hans innbitte motstand mot arbeiderbevegelsen, og sympatier for fascismen og Nasjonal Samling.¹¹⁸

Bondebevegelsen var også en avlegger av Venstre i tiden etter 1905.¹¹⁹ Bondepartiet var riktignok lunkne til det parlamentariske systemet, men de brøt aldri ut av det, i motsetning til Nasjonal Samling. Bondebevegelsen var en næringspolitisk bevegelse, som arbeidet for bøndenes økonomiske interesser og krav. De ideologiske elementene bygget opp under en nasjonal orientering. Denne nasjonale orienteringen hadde en sterk skepsis mot det moderne samfunnets verdier. May-Britt Ohman Nielsen kalte denne ideologien for «muldens evangelium».¹²⁰ Det ideologiske synet på jorden og bonden medførte et nesten religiøst syn på nasjonalstatens og bøndenes historie, hvor bøndene ble satt i sentrum. Bonden, med sin tilknytning til jorden representerte idealstørrelsen for nordmannen. Nasjonalismen, som orienteringen bunnet ut i, var viktig i en ung nasjon som den norske. Spesielt i lys av arbeiderbevegelsens fremmarsj, med sin splittende retorikk om klasser, og sin internasjonale orientering.¹²¹ Som en respons ønsket bondepartiet en sterk proteksjonisme og selvberging som et svar på den gryende globaliseringen i samtiden. Øystein Sørensen karakteriserte Bondepartiets nasjonalisme som en *reaksjonær agrarnasjonalisme*, som dannet front mot arbeiderbevegelsen, og bygde på rasebiologiske avgrensningskriterier.¹²² Blant annet het det i vedtektene deres at «*Innvandring av mindre heldige folkeelementer må således hindres.*»¹²³ Nasjonalismen er en flertydig ideologi som er knyttet opp til idéen om et felleskap blant alle medlemmene av et større geografisk område. Den kan legge vekt på ulike felles elementer som for kulturen, felles røtter, politikk eller rettigheter. Nasjonalismen følger ikke høyre- eller venstreaksen ideologisk. Den kan være et middel for å gjennomføre en radikal endringsfilosofi for fellesskapet, eller den kan være reaksjonær, og ønske å trekke samfunnet tilbake til idéen av

¹¹⁷ Ottosen 2010: 48-52

¹¹⁸ Foskum 2005: 28-29

¹¹⁹ Simonsen, K. (2009). «Den store jødebevægelse». Antisemittiske bilder av jøden i bondeavisene *Nationen* og *Namdalen*, 1920-1925. (Masteravhandling). Universitetet i Oslo, Oslo: 17

¹²⁰ Ohman Nielsen, M. (1997). *Jord og ord. En studie av forholdet mellom ideologi, politikk, strategi og mobilisering hos den tredje pol i det norske partisystemet: Bondepartiet 1915-1940.* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Bergen: Bergen: 15

¹²¹ Gripsrud 2017: 282

¹²² Sørensen, Øystein. (1998). *Hegemonikamp om det norske. Elitenes nasjonsbyggingsprosjekter 1770-1945*, i Øystein Sørensen (red), *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet.* Oslo: Gyldendal: 41

¹²³ Sørensen 1998: 41

hva samfunnet en gang var.¹²⁴ Nasjonalismen som fenomen er både inkluderende og ekskluderende, som en naturlig konsekvens av at man definerer hva som er «oss», og dermed også hva som ikke er «oss». Om nasjonalismen var forankret i etnisitet ville forståelsen av fellesskapet inkludere dem av samme etnisitet, og ekskludere alle andre.

Pressens normer, etikk og retningslinjer

Oppfattelsen av «god presseskikk» var levende gjennom 1930-tallet, men det manglet en sterk og håndhevende instans.¹²⁵ Forestillingene om presseskikken hadde vært levende allerede før 1912, men det var ikke før i 1936, ved innføringen av *vær varsom-plakaten* at det kom noen betydelige retningslinjer.¹²⁶ For å danne felles holdninger og normer blant det enorme spekteret av aviser som fantes, etablerte presseforbundet pressens faglige utvalg i 1928. Dette utvalget skulle utføre det nødvendige arbeidet for å skape enighet om hvilke normer, holdninger og regler som skulle være gjeldende for den norske pressen.¹²⁷ Gjennom 30-tallet oppstod det en større presseetisk debatt knyttet opp mot juss- og kriminaljournalistikken.¹²⁸ Norsk Presseforbund innså at kritikken avisene mottok angående manglende anonymisering, og uthengning i disse sakene ikke var noe som kunne avvises. For å kunne fremstå som respektive og ansvarlige nyhetsforvaltere måtte kritikken tas på alvor.¹²⁹ Svaret var å innføre vær varsom-plakaten, etter inspirasjon fra pressen i Sverige. Formuleringene i plakaten har blitt sett på som en strategisk innført selvjustis, og et preventivt grep for å unngå store inngrep i pressens friheter.¹³⁰ Innføringen av plakaten satte noen begrensninger på journalistikken, men retningslinjene ble ikke fulgt opp av pressens faglige utvalg i betydelig grad før på 1960-tallet. Plakaten er spesifikt rettet opp mot juss- og kriminalitetsjournalistikken, med unntak av det siste punktet, som omhandler omdømmet til firmaer. Det var altså ikke noen klare begrensninger i presseetikken angående jødene eller minoriteter, med mindre de omtales i sammenheng med kriminalitetsjournalistikk, eller som en representant for et firma.

¹²⁴ Lesjø & Rønning 2016: 68-69

¹²⁵ Ottosen 2010: 287

¹²⁶ Ottosen 2010: 285

¹²⁷ Ottosen 2010: 279

¹²⁸ Ottosen 2010: 278

¹²⁹ Ottosen 2010: 279

¹³⁰ Ottosen 2010: 286

Kapittel 4. Nazistisk maktovertakelse, boikott og pogromer.

Dette empirikapittelet tar for seg holdningene til jøder i de første 5 årene av 30-tallet, fra 1.1.1930, frem til partimøtet i Nürnberg (15.9.1935). I starten av perioden opplevde Norge en ny økonomisk kollaps etter store problemer gjennom størsteparten av 20-tallet. Norge var sterkt påvirket av de totalitære regimenes økende innflytelse i Europa, spesielt nazistene i Tyskland. Situasjonen i Tyskland ble dekket tett i alle avisene, men med ulike perspektiver.

Norge og Tyskland hadde flere fellestrekk i løpet av 1920 og -30-årene. Et samfunn i politisk og økonomisk krise, statlige autoritære trekk, voldsapparat rettet mot arbeidsbevegelsen, betydelig elitestøtte, høy arbeidsledighet, høyreradikale bevegelser og personer som i egne eller andres øyne burde være førere for landet.¹³¹ Likevel gikk utviklingen i svært ulik retning, men synet på fremmede var ikke en av ulikhetene. I Norge ble Fremmedloven innført i 1927, og vedtatt for å kontrollere tilstrømmingen av utlendinger og flyktninger til Norge. Begrunnelsen for loven var det vanskelige arbeidsmarkedet i Norge i ettertid av økonomiske krisetider som følge av en feilslått økonomisk gullstandard-politikk. Frykten for å bli sittende med «emigrasjonsstrømmens bunnfall» var også en motivasjon for å begrense innvandringen.¹³² I 1932 ble fremmedlovgivningen ytterligere skjerpet, hvor personer som ble mistenkt å bli en belastning på sosialbudsjettene ble nektet adgang til landet.

I Tyskland hang fremgangen til nazipartiet sammen med arbeidsledigheten i etterkant av den internasjonale finanskrisen i 1929.¹³³ Oppslutningen gikk fra 800.000 i 1928, til 14.000.000 i 1932. Med den økte oppslutningen ble nazistene modigere, og utførte flere antisemittiske angrep. Eksempelvis ble det gjennomført angrep på jøder den 14. oktober 1930,¹³⁴ og en boikott av jødiske forretninger i Berlin i 1931.¹³⁵ Jødeforfølgelsene ble gradvis verre i takt med nazistenes økende makt. 30. januar 1933 kom nazipartiet til makten, med Adolf Hitler som rikskansler. Gjennom politisk manøvrering og propaganda iscenesatte nazistene en brann i riksdagen rett før valget, og skyldte på arbeiderbevegelsen. Det påfølgende resultatet av valget gav dem 44% av stemmene, og den 23. mars kuppet de riksdagen. I praksis ble Hitler diktator denne dagen. Ei uke etter kuppet organiserte nazistene en en-dags nasjonal jødeboikott, hvor alle tyske ikke-jøder skulle unngå å handle med jøder. Denne boikotten ble håndhevet av nazistiske paramilitære, som sto vakt utenfor forretninger, og som satte opp skilt, eller malte på vegger og vinduer for å gjøre det klart at forretningen var eid av en jøde. Ved mange tilfeller ble jødene

¹³¹ Kjeldstadli 1994: 206-207

¹³² Jens Hundseid, Trontale 1931

¹³³ Wallenfeldt, J. (2018). Nazi party. *Encyclopedia Britannica*. Hentet fra: <https://www.britannica.com/topic/Nazi-Party>

¹³⁴ Dagbladet 15. oktober 1930, se side 38.

¹³⁵ Foskum 2005: 48

utsatt for vold og trusler. I etterkant av jødeboikotten vedtok regjeringen en rekke lover rettet mot jødene, og andre «ikke-ariske» grupper. Lovene tvang frem oppsigelser av jøder i offentlige stillinger, og satte betydelige begrensninger på jødernes muligheter for å utøve yrker som jurister, leger, journalister og artister i alle former. Fra sommeren 1933 til starten på 1935 var en periode med relativt lite politisk rettet antisemittisme.¹³⁶ I starten av 1935 ble det organisert boikotter og vold mot tyske jøder. Disse angrepene ble stoppet av Hitler, av hensyn til økonomien og diplomatiske forhold. Men holdningen mot jødene endret seg ikke.

Arbeiderbladet

I Arbeiderbladet ble det skrevet svært mye om jøder, også før maktøvertakelsen til nazistene. Avisen var tidlig kritisk til fascismen, på politisk grunnlag. Omtalen og holdningene som ble fremstilt i bladet var ikke entydige, men spente seg fra sympatiserende støtteerklæringer i takt med nazistenes fremmarsj, til kritiske bemerkninger om jødernes kapitalistiske makt. Som oftest ble «jøde» brukt i beskrivende form, på samme måte som nordmann eller tysker.¹³⁷

Emosjonell dimensjon

Antipatisk holdning til jødene

Klassekamp ble vektlagt mer enn de tiltakende jødeforfølgelsene i Europa i Arbeiderbladet innledningsvis i perioden. Men bladet viet plass jødene ved ulike anledninger. Eksempelvis ved å fortelle om hvordan en sosialistisk jødisk organisasjon ble overvåket og begrenset.¹³⁸ Et annet eksempel er en inkludering i et referat fra den sosialistiske internasjonale kvinnekongressen i Wien.¹³⁹ Referatet var et kamprop mot fascistene. Det jødiske *Bund* ble inkludert i midten av referatet, og taleren derfra fremhevet at det var de jødiske kvinnene i Polen som led hardest under fascismen. Begrunnelsen var at de jødiske kvinnene stod ovenfor en nasjonal-jødisk reaksjon, med det katolske presteveldet og jødehatet imot seg. Etter en rask gjenfortelling fortsatte referatet videre uten noen ytterligere kommentarer. Jødene ble sett på som en del av det sosialistiske fellesskapet, og var likeverdige slik sett. Men det legges ikke mer vekt på deres lidelser enn andre sosialister. I 1932 fortsatte den samme opplevelsen av samhold hvor det ble understreket at sosialdemokrater fra Tyskland, Polen, Tsjekia og jøder samarbeidet svært godt sammen.¹⁴⁰

¹³⁶ Lorentz, E. (2003). *Veien mot Holocaust*. Oslo: Pax Forlag: 21-25

¹³⁷ Arbeiderbladet 4. april 1931, 22. april 1931, 12. mai 1931, 29. januar 1932, 27. august 1932, 5. oktober 1932, 11. mars 1933

¹³⁸ Arbeiderbladet 10. september 1930

¹³⁹ Arbeiderbladet 26. september 1931

¹⁴⁰ Arbeiderbladet 22. november 1932

Sympatisk holdning til jødene

Jødene fikk oppmerksomhet tidlig i Arbeiderbladet, men som nevnt var denne oppmerksomheten splittet mellom de forfulgte sosialistene og jødene.¹⁴¹ Fra sommeren 1932 tiltok støtten i styrke, og varte gjennom hele perioden i takt med nazistenes økende makt. Ved nazistenes kupp i mars 1933 ble den sterkt intensivert.¹⁴² Intensiveringene innebar bruk av ladde karakteristikker: «*Naziene har en fullstendig ubetvingelig idiosynkrasi for semitter*».¹⁴³

28. mai 1932: Konrad Knudsen skrev en lang artikkel om slaveriet i Amerika. I den slo han fast at «*Vår tid med sin civilisasjon ville ikke tolerere tilstander som de der skildres i «onkel Toms hytte*». *Vår moral vilde reagere, likesom den vilde det ovenfor en jødeforfølgelse som den man hadde her i landet før Henrik Wergeland*». Knudsen var tydelig på at jødeforfølgelse var uakseptabelt, og han mente at dette var en holdning som gjaldt for «oss».

6. juli 1932: «Gajus» kritiserte nazistenes jødehat og rasehykleri i et leserinnlegg. Innledningsvis identifiserte han nazistenes bruk av jødehat til å forklare krisene i Tyskland. Deriblant tapet av krigen, Versaillestraktaten, børskrakket og inflasjonen. Dette hatet karakteriserte han som fundamentalt for hele den nasjonalsosialistiske bevegelsen. Leserinnlegget var saklig, med fokus på jødene som syndebukk for nazistene.

8. mars 1935: Johan Scharffenberg slaktet Jon Alfred Mjøens moralske karakter i en kronikk. Kritikken kom etter hans tale for det tyske nazipartiet i Nürnberg sammen med den profilerte antisemitten Julius Streicher. «*Dr. Mjøen må utvilsomt hørt om «ritualmord»-nummeret av Streichers blad «Der Stürmer»; dette like rå, grusomme og løgnaktige som åndssvake smussprodukt stempler sin ansvarlige utgiver som en skitten fyr hvis hånd intet renslig menneske vil trykke. Men Dr. Mjøen har trykket den og sannsynligvis følt sig meget æret ved det høie nazidyrs gunst.*» Store deler av kronikken ble brukt til å fortelle om jødeforfølgelsene i Tyskland, med et uomtvistelig sympatisk perspektiv ovenfor jødene.

Svært mange tekster i avisen fortalte sympatisk om jødernes historie, etter at det ble aktualisert av nazistene. Skribentene inkluderer Martin Tranmæl, Johan Scharffenberg, Lise Linbæk, Kristian Aamodt, «Janus», Henry Karlsen og Inge Debes.¹⁴⁴

¹⁴¹ Arbeiderbladet 29. september 1930, 3. desember 1930, 17. desember 1930, 31. oktober 1931, 29. desember 1931,

¹⁴² Arbeiderbladet 30. juli 1932, 26. november 1932, 2. januar 1933, 3. mars 1933, 25. mars 1933, 28. mars 1933, 29. mars 1933, 20. mai 1933, 21. juni 1933, 3. juli 1933, 17. juli 1933, 20. januar 1934, 14.8.1935

¹⁴³ Arbeiderbladet 16. februar 1933

¹⁴⁴ Arbeiderbladet Tranmæl: 5. april 1933, Scharffenberg: 30. september 1933, 19. januar 1934, 26. juli 1935, Linbæk: 18. februar 1935, Aamodt: 10. april 1934, «Janus»: 3. april 1933, Karlsen: 20. januar 1934, Debes: 7. november 1934

Kognitiv dimensjon

11. oktober 1930: Karl Johanssen inkluderte et avsnitt om raser i en artikkel om tiltakende konflikter i Europa. Han mente at det måtte være grenser mellom rasene, og at det ikke var unaturlig at en rase anså seg selv som bedre enn andre. «*Folk som påstår at de kan omgås siamesere og negre med samme velbehag som hvite, de lyver eller de lever i en eller annen hallusinert tilstand.*» Ifølge ham hadde ingen rase vært «*hovmodigere enn den jødiske*», i og med at de var det eneste folket som hadde våget å si at de var utvalgt av Gud. Han mente at den virkelige jøde foraktet alle andre raser, og ikke gikk glipp av noen anledninger for å straffe deres misgjerninger. Derfor måtte alle andre vise dem en viss forsiktighet. «*Det holder at Jave har utvalgt dem, om ikke vi skal gjøre det også.*» Johansen var likevel kritisk til nazistene, på tross av sine fordommer. Han anså uforskammethet som noe smått, satt opp mot politisk brutalitet som noe stort. Pogromer var ifølge ham «*en absurditet og en avskyelighet*». Dette uttrykket han ytterligere gjennom å karakterisere den antisemittiske tankegangen i Tyskland - hvor et parti bygges opp «*på det svineri*» - «*utover det menneskelige*». Johansen mente også at det var «*vrøvl*» at noen ville skape en antisemittisk bevegelse i Norge.¹⁴⁵

2. juli 1932: I en reiseskildring til Sør-Amerika brukte Mons Breidvik antisemittiske stereotyper for å beskrive vertinnen på en kafé. Han kalte henne «*[...] eit stort og feitt jødekvende, frivol og fæl å sjå til*». ¹⁴⁶ Det gis ikke noen annen beskrivelse av denne vertinnen, og heller ikke om Breidvik visste at hun var jødisk. Den grove stereotypen var det eneste som omhandlet jøder i artikkelen. Beskrivelsen av jødekvinnen må derfor ansees som antisemittisk, hvor «jøde» og stereotypen som nordmannens negasjon gjennom et utseende knyttes sammen.

16. mars 1933: Tranmæl påpekte at nazistene begrenset jødeforfølgelsene i frykt for jødernes kommersielle makt. Og når de holdt igjen hatet mot jødene var det arbeiderne som fikk gjennomgå.

28. juli 1933: Johan Scharffenberg spør retorisk i en kronikk om Hitler hadde kommet til kort mot intelligente jøder. Kronikken ble skrevet i etterkant av jødeboikotten og pogromene som fulgte. Han antok at svaret var ja, og spurte igjen om det var derfor han ønsket å fjerne dem. Johan Scharffenberg var spesielt aktiv i sin kritikk, dekonstruksjon og avvisning av antisemittismen i 1934. I løpet av året angrep han nazistene for deres blodsjustis, ritualmordmyte, dolkestøtlegende og bruk av Sions vises protokoller.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Arbeiderbladet 11. mars 1931

¹⁴⁶ Arbeiderbladet 2. juli 1932

¹⁴⁷ Arbeiderbladet 19. januar 1934, 19. mai 1934, 9 juni 1934, 31. oktober 1934

20. juni 1935: Tranmæl skrev en lederartikkel hvor han forsvarte arbeiderbevegelsen mot angrep på dens holdning til Trotskij. Saken var knyttet til klassekamp og revolusjonskamp, med unntak av involveringen til Nationen. *«Høirepressen står dog ikke alene i sin smedeskriving. Det fascistpregede kakseorgan «Nationen» tuter med. Det taler hånlig om «den evige jøde». Trotski er, skriver Herr Aadahl, «den mann på jorden som uten enhver sammenligning har drept det største antall mennesker». Det er et stivt stykke av pressemenn – som vet bedre – å slynge ut slike uhyrlige og usannferdige beskyldninger.»*

Jødene fremgår ellers i en rekke innlegg omkring klassekamp frem til 1932. Det oppfordres blant annet til å kjøpe klær hos norske skredderer og syersker fremfor hos «jødiske kapitalister» som betalte sultelønn.¹⁴⁸ I frustrasjon skrev ei syerske at arme firmaer ikke kunne konkurrere mot jødiske toga,¹⁴⁹ eller at «jøders mål er å tjene penger».¹⁵⁰ Alle eksemplene er korte fremmedfiendtlige elementer som bygger på opportunistiske stereotyper av «jøden», men som først og fremst henviser til en frykt for konkurransesituasjonen i arbeidsmarkedet i Norge, under den økonomiske krisen. Den reelle fienden er globalisering og kapitalisme. Disse eksemplene er de siste jeg fant på antisemittisk retorikk i avisen gjennom tiåret.

Sosial dimensjon

4. april 1933: Tranmæl angrep holdningene i Aftenpostens redaksjon etter deres manglende fordømmelse av nazistenes jødeforfølgelser under boikottaksjonen. *«Det er karakteristisk at bladet ikke tar bestemt standpunkt til det som har skjedd. Det beklager «jødeforfølgelsene». De betegnes som «det svake punkt i den nasjonale folkereisning i Tyskland.» Folkereisning kalles altså det barbari man er vidne til. Men om jødeforfølgelsene beklages så advarer Aftenposten mot å «dømme for strengt.»* Tranmæl mente at lunkenheten til jødeforfølgelsene viste *«hvor avstumpet man er blitt. Selv på dette område føler den høiborgerlige presse sig ikke opprørt. Den leverer tvert imot et indirekte forsvar for «de avskyelige forfølgelser.» Det er et ord man har lyst til å rope dem alle i øret, og det er at de er **hyklere**, rett og slett.»* Det var ikke første gangen han kalte dem hyklere når det kom til deres holdninger overfor jødene.¹⁵¹ Han kritiserte dem også tidlig for sin manglede vilje til å hjelpe de mange europeiske flyktningene.¹⁵²

10. april 1933: I et leserinnlegg problematiserte Birgit Schiøtz reaksjonene på dekningen av jødeforfølgelsene blant det norske folk. Dette innlegget ble også sendt inn til Dagbladet, den 22. april. Hun skilte mellom dem som synes synd på jødene, og dem som mente at jødene fikk som

¹⁴⁸ Arbeiderbladet 23. februar 1931

¹⁴⁹ Arbeiderbladet 29. september 1932

¹⁵⁰ Arbeiderbladet 22. oktober 1932

¹⁵¹ Arbeiderbladet 21. mars 1933

¹⁵² Arbeiderbladet 1. november 1933

fortjent. Schiøtz største bekymring var hvordan de voksnes holdninger ovenfor jødene påvirket barna. Selv mente hun at rasefordommer og forfølgelser var grovt urettferdige. Samtidig pekte hun på at barnene hadde færre fordommer enn sine foreldre. «*Vi foreldre kan ikke ønske at våre barn skal bli skyld i en sånn urettferdighet, og vi har det i vår makt å forhindre det mer eller mindre.*» Hun hadde forståelse for at jøder kunne være bitre og ikke følte seg veldig forpliktet til å støtte opp om samfunnet de var en del av, når de og deres barn konstant opplevde forakt. Hun oppfordret derfor foreldrene til å lære barna opp til å vise særlig hensyn ovenfor sine jødiske skolekamerater. Dette ville gagne begge parter, ved å fjerne fordommer og bitre holdninger.

1. februar 1935: Tranmæl angrep Aftenposten igjen for deres holdninger til jødeforfølgelsene. «*Aftenposten har hyldet det fascistiske diktatur i Italia. Så lenge den tyske nazisme vendte sig mot arbeiderklassen, jøder og intellektuelle, var det også idel fryd i høireorganet. Det var først da høiremenn blev ryddet av veien at betenkelighetene meldte sig for alvor.*»

8. juni 1935: «Klaus» skrev om Vidkun Quisling, og hans forsøk på å egge opp stemningen mot jødene fra talerstolen på Youngstorget i en kritikk mot arbeiderpartiregjeringen. «*Han tordnet mot jødene, og oversatte mange nazi-gloser til det bruk. Men de fenget ikke. Herregud, Wergeland står jo ennu i lesebøkene og stenger for et riktig rivende jødehat.*» Klaus hadde lite til overs for bruken av jødene som syndebukker, og enda mindre til overs for Quisling.

25. juni 1935: «Klaus» fortsatte kritikken av det norske borgerskapet, og anklaget dem for hyklari. Han trakk frem elitenes argumenter for det norske, mot de fremmede, mens de selv hadde selv navn som Münthe, Quisling, og Fürst. For disse var det «*jødediktaturet*» i Folkets Hus som var fienden. «*For Hjorter og Fürster er det Torp og Nygaardsvold, Tranmæl, Hindahl og Støstad som er jøder.*»

19. august 1935: Martin Tranmæl angrep Nasjonal Samling, og stemplet dem som hyklere og demagoger på lederplass. Tilsvaret kom fordi Quisling påsto at Arbeiderpartiet vil avskaffe religionen i Norge. Tranmæl stilte derfor et retorisk spørsmål om hvorfor ikke NS henvendte seg til de tyske nazistene som de så opp til. «*Vi hørte i vår barnelærdom at jødene var et utvalgt folk. De nazistiske ledere søker derimot å brennemerke dette høit utviklede folk som rakk og pakk som bør betraktes og behandles som spedalske. Den nazistiske raseteori, som våre hjemlige apekatter uten noe forbehold har akseptert, er i høieste grad religionsfiendtlig.*»

24. august 1935: «Klaus» skrev en ny kommentar om «*våre hjemme-nazisters åndelige utstyr*». Det dårlige utstyret kom i form av de norske nazistenes todelte syn på kristendommen. På den ene siden fulgte de jødesynet innenfor tradisjonell teologi. Det nye testamentet ble skrevet av jøder, og Jesus var jøde. På den andre siden forkastet de Jesu lære om å elske sin neste. Dette kom frem gjennom anklager jødernes makt i det norske samfunnet. «*Tranmæl på kne for jødene,*

- «han faller tvunget eller frivillig på kne for den internasjonale jødedom og kysser dens fot». «Hvilke servitutter har jødene i «Arbeiderbladet?» Som en skjønner er det skrekkelige ting som er skjedd. Og det som er hendt er at vi i «Arbeiderbladet» ikke klapper til jødeforfølgelsene i Tyskland; at vi tvert imot synes at det som der foregår er rått og umenneskelig. [...] Når vi ikke deler hans og de andre fremmedordenes glede, så tror han det skyldes at vi blir bestukket av «den internasjonale jødekapital».»

Dagbladet

Dagbladet fortalte om hvordan jødene i Europa sto ovenfor en svært vanskelig tid allerede i 1930. Artikkelen kom i sammenheng med nasjonalsosialistenes økende oppslutning i Tyskland, men inkluderte også pogromer og overgrep i Polen, Romania, Sovjetunionen og USA. Denne linjen fulgte avisen konsekvent gjennom perioden. Dagbladet dekket jødeforfølgelser der de skjedde, og var sympatisk rettet mot jødene. Nyhetene om pogromer og overgrep sees i sin europeiske sammenheng, og var ikke begrenset av ideologien som utførte forfølgelsene.

Emosjonell dimensjon

Antipatisk holdning til jødene.

Ingen relevante funn.

Sympatisk tilnærming til jødene.

Dagbladet følger jødenes situasjon i Europa tett gjennom hele 30-tallet. I hovedsak gjennom nyhetsdekning, men denne dekningen var sympatisk vinklet fremfor å være kort, saklig og objektiv. Dette henger sammen med at redaksjonen så på jødeforfølgelsene som angrep på de liberalistiske verdiene.¹⁵³

Ragnar Vold var en av Dagbladets klareste antifascistiske stemmer, og mange av hans bidrag inkluderte et forsvar for jødene. Den 31. juli 1930 beskrev han hvordan nasjonalsosialistene undergravde det tyske demokratiet, blant annet gjennom voldsbruk og antisemittisme. Vold vektla spesielt hvordan skoleverket ble brukt for å dyrke jødefiendtlige holdninger. I teksten fortalte han om hvordan barna ble opplært til å tro at Tyskland ble kontrollert av jøder, bedragere og landsforrædere. I en annen artikkel var Vold sterkt kritisk til hvordan flere aviser presenterte nasjonalsosialistene som ofre for forfølgelser, og undertrykkelse av politiet.¹⁵⁴ Spesielt når en ikke-nazifisert avis beskrev nazistenes grove overfall på en jødisk kjøpmann. Vold kritiserte også bruken av jøder som syndebukker for den elendige økonomiske politikken

¹⁵³ Eksempler på dette inkluderer Dagbladet 20. mars 1933, 27. mars 1933, 30. mars 1933, 31. april. 1933, 17. september 1935, 30. oktober 1935, 4. januar 1936, 28. januar 1936, 4. april 1938, 20. juni 1938, 6. august 1938

¹⁵⁴ Dagbladet 2. august 1930

til den politiske ledelsen, og nazifiseringen av Jesus.¹⁵⁵ I etterkant av jødeboikotten kritiserte han nazistenes bruk av vold, løgn og propaganda.¹⁵⁶ Og siden han hadde vært vitne til «*det brune barbaris virkninger*», nektet han å la seg kneble. Han fortalte at nazistenes motstandere hadde blitt fengslet, mishandlet og torturert. I en skriftstørrelse større konkluderte han: «*Det er intet forsvar mot terroren. «Ofrene er helt og holdent hjelpeløse.» og den tyske regjering vet nøiaktig hvad som foregår.*» Alle hans uttalelser relatert til jødene var av en klar, sympatisk og saklig karakter.

23. september 1930: Einar Skavlan skrev en lederartikkel om nazistenes hypotetiske kupplaner og nye lovforslag i en lederartikkel. Han oppsummerte artikkelen med å fastslå at nazistenes mål var å omstyrte republikken, og å utrydde jødene. Som retorisk spørsmål til denne oppsummeringen spurte han «*de teoretiske norske fascistene*», om de forsto hvor veien førte. Fascistene han siktet til var grupperinger i Fedrelandslaget, Bondepartiet og Frisinnede Venstre. Senere på høsten skrev han at pogromer mot jødene ville fortsette, på grunn av nazistenes «*blinde antisemittiske iver*».¹⁵⁷

29. september 1930: En redaksjonell artikkel tok for seg hvor krevende kår mange jøder levde under i Europa. Blant dem ble Russland trukket spesielt frem, sammen med Romania, Ungarn og USA. Hele artikkelen ble aktualisert gjennom nasjonalsosialistenes fremgang i Tyskland, med overskriften «*Hvad vil nu skje i Tyskland?*» Etter det tyske valget og nazistenes fremgang ble det konkludert med at «*Det er mye som tyder på at Europas jøder går harde tider i møte*». Skavlan analyserte intensjonene og holdningene til den nazistiske ledelsen, og fryktet at de ville bruke sin økende makt til å igangsette jødeforfølgelser med både politiske og fysiske våpen. Etter gjennomgangen av Tyskland ble fokuset lagt på situasjonen i Russland, hvor jødene var den mest undertrykte gruppen. Både religiøst, økonomisk og nasjonalt. Blant annet hadde hundretusener av jøder blitt merket og forfulgt som statens fiender i for sin borgerskapsstatus. Synagogene ble også blitt tatt fra dem, og omgjort til arbeiderklubber. Sionistiske organisasjoner ble forbudt, og mange jøder ble deportert til Sibir. Han avsluttet med å fastslå at jødene ble brukt som syndebukker i likhet med de kristne i Romerriket, og at det «*ikke er smigrende for vår kultur*». All kritikk er vinklet som forsvar av de liberalistiske verdiene, og ble presentert saklig og sympatisk. Engasjementet for jødene i Sovjetunionen fortsatte blant annet i 1935, hvor han tok for seg pogromene som hendte der.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Dagbladet 24. mars 1931, 27. april 1932, 20. august 1932, 28. september 1932, 22. juni 1933, 20. juli 1935

¹⁵⁶ Dagbladet 1. mai 1933

¹⁵⁷ Dagbladet 16. oktober 1930

¹⁵⁸ Dagbladet 2. januar 1935

15. oktober 1930: Jødepogromer i Berlin ble beskrevet med overskriften «*Det sinnssyke hat*», i en redaksjonell artikkel. Artikkelen la vekt på både de økonomiske ødeleggelsene og terroren. Nasjonalsosialister stanset trafikken og overfalt «*[...] de ulykkelige mennesker som hadde skjebne å være jøder, eller kunne se ut til å være det*». Som følge av disse pogromene konkluderte redaksjonen klart og tydelig: «*Hittil har det vært meddelt lite om hvad naziterroren egentlig var rettet mot. Nu er det fullstendig klart at det blev jødene som fikk gjennomgå først og fremst.*» Redaksjonens standpunkt var altså krystallklart allerede fra høsten 1930.

1. april 1933: I lederartikkelen kalte Skavlan jødeboikotten for «*fantastisk*», i negativ forstand. Gjennom jøders vitneberetninger, angrep Skavlan den tyske regjeringens forsvar. «*Ovenfor dette hårreisende faktum svares der indignert, at **legemlige** grusomheter mot jødene ikke er forekommet*». Han kritiserte også det tyske hykleriet fordi de kun angrep de svakerestilte jødene, mens retorikken ble rettet mot de mektige jødene. Slik Skavlan så det, var kampen mot antisemittismen blitt en forsvarskamp mot en smittende ideologi.

26. april 1933: I et åpent brev til Dagbladet skrev den tyske psykiateren Reinhardt Carrière kritisk om Skavlan og Ragnar Vold, og presenterte nazistisk propaganda. Han hadde tidligere arbeidet i Norge, men skrev brevet fra Tyskland. Carrière benyttet bortforklaringer for pogromene som at jødene måtte lære seg å bli beskjedne, og avviste at jødene har blitt utsatt for overgrep. Dette gjorde han med hjelp av jødiske «*sannhetsvitner*». Brevet endte opp i en tirade hvor Carrière kritiserte Vold og Skavlan for å våge å skrive kritisk om Tyskland, og å sette likhetstegn mellom nazistene og kriminelle.

Skavlan besvarte brevet på lederplass, og kritiserte den nazistiske regjeringens overgrep mot jødene. «*Fra et human og sivilisert synspunkt kan den helt offisielle utsultingen av tyske borgere, som er jøder, ikke forsvares. Og at 18.000 mennesker holdes i fengsel og fangeleire, for størstedelen **ikke** for forbrytelser og anslag, men for **meninger**, de har, som man forlanger at de skal skille sig av med, vilde være en pliktforsømmelse av en avis i hvilket som helst land å lukke øinene for det.*»

30. desember 1933: Emil Smith skrev en ny artikkel i Dagbladet om nazistisk politikk og deres forhold til jødene. Han var sterkt sympatisk til jødene, og så på jødene som de beste borgerne i Tyskland. «*De er ekte jøder og samtidig typiske tyskere, solide mennesker som hører hjemme i et sundt, borgerlig samfund, hverken engler eller djevler. [...] Jødene feil er ikke at de ikke er gode borgere, men at de er borgere på opsigelse, og deres og Tysklands ulykke er at de nu er opsagt.*»

Andre skribenter som uttrykte sympati overfor jødene inkluderer Karl Evang, Birgit Schøitz, Toralv Øksnevad, Olaf Klausen, Aksel Sandemose, Jens Korsvold og Roald Fangen.¹⁵⁹

Kognitiv dimensjon

21. januar 1930: I en lang kronikk av fortalte Mag. Art. Andreas Arnesen om jødene i Wien, og jødisk kultur. Arnesen skrev saklig, men inkluderte flere konstruksjoner i sin fremstilling.

Kronikken handlet om begrensningene jødene levde under, som en minoritetsgruppe. Han påstod at jødene alltid var raskt interessert og oppdatert om det skulle oppstå noen opprør, eller omveltninger i samfunnet. Interessen begrunnet han med deres manglende tilgang på makt og medbestemmelse. Han knyttet dette sammen med deres ønsker om å skaffe flere muligheter, og frihet for «sin rase». Denne motivasjonen var grunnen til at jødene var politisk radikale i Wien, og åpne for kommunismen. Arnesen mente at kommunismens evangelium om frihet for de undertrykte, og kommunismens internasjonalisme fremsto som fristende for en jødisk befolkning som var spredt utover hele Europa. Muligheten for å undertrykke sine undertrykkere var også en motivasjon han trakk frem. For å understreke sitt poeng fastslo han at Marx og Engels var jøder. Arnesen benyttet den kulturelle konstruksjonen om bolsjevikjøden, men skrev forstående, og ikke fordømmende. Denne forståelsen kamuflerer det antisemittiske innholdet. Han understreket at det fantes avvik blant jødene som i alle befolkningsgrupper, og kollektiviserte ikke ansvaret for enkeltjøders handlinger over på gruppen som helhet. Han avviste også konstruksjonen om jødene som rotløse, selv om de ikke hadde en egen nasjon. Noen var bundet av vitenskap, andre av scenen eller musikk, og andre til penger. Hans kommentar om jøder og penger ble ikke utvidet utover dette, og bekrefter stereotypen om kapitaljøden: *«[...] penger som man er vant til å høre at jøden kan elske som en rent abstrakt verdi i stil med rettferdighet, visdom o. lignende».*

Han mente også at jødene var uproporsjonalt godt representert blant kulturelitene. For å beskrive dem og deres vei til toppen benyttet han positive generaliseringer. *«Det er disse jøder som bevokter sine omgivelser med en alltid våken intelligens for å utnytte alle fordeler og motpartens svake punkter».* Og han mente at disse egenskapene gjorde jødene til ypperlige handelsmenn, psykologer, skuespillere eller forfattere. *«Deres vitale intellekt og åndelige konsentrasjonsevne gjør dem utmerket skikket til å vinne makten på akademisk område, [...]».*

Men kulturjødene hadde en motsetning, nemlig «østjødene», som var jødedommens utskudd ifølge Arnesen. Noen av disse hadde en *«rotløshet og forblir på vandring [...] De er orientalsk upålitelige og skittenferdige, både legemlig og moralsk».* Han syntes det var urettferdig at alle

¹⁵⁹ Arbeiderbladet: Evang: 4. desember 1933, 12. desember 1933, Schøitz: 22. april 1933, Øksnevad: 29. april 1933, Klausen: 3. mars 1933, Sandemose: 21. april 1934, Korsvold: 1. mars 1935, Fangen: 18. august 1934

jødene skulle dømmes utfra utskuddenes handlinger. Ifølge ham ble disse handlingene også fordømt av kulturjødene. Likevel fastslo han at ikke alle kunne skjæres under samme kam. Arnesens hensikt var neppe av demagogisk art i denne kronikken, for den fremstår som et forsøk på å bidra til faglig opplysning om jødernes liv og situasjon i Europa. Men det er underlig at en slik fremstilling inneholder så mange stereotyper og konstruksjoner. Det kan tenkes at han tok sannhetsverdien i forestillingene for gitt, og brukte dem til å rasjonalisere en forklaring.

5. mars 1932: Lise Lindbæk presenterte en lang artikkel om Hitlers valgkamptale, og kalte den en «*dumhet som selv gudene kjemper forgjeves mot*». Et utdrag av talen trakk antisemittismen for langt for Lindbæk: «*Vi skal jage ut alle utlendinger, og fremfor alt alle jøder.*» For henne fremstod dette som idiotisk og urettferdig. Videre spurte hun retorisk om det ikke var forlokkende å stenge ute alle jødene man misunte så sterkt. De som var dyktigere og rikere enn seg selv. Hun avsluttet med å spørre om hvem som tenkte på at jødene ville ta med seg størstedelen av nasjonalformuen i samme slengen.

5. april 1932: I et leserinnlegg kom Axel Kielland¹⁶⁰ med kraftig kritikk mot Mikal Sylten, hans fremgangsmåter, og retorikk i *Nasjonalt Tidsskrift*. Kielland var ikke overrasket over at Sylten æreskjelte avdøde jøder, eller at han var mer forsiktig med å kritisere jøder som kunne ta til motmæle. For de levendes del «*[...] innskrenker han sig til en og annen sjofel antydning, han spytter forsiktig og prøvende på dem – med en egen ond og feig skadefryd tasser dette slimdyr av nordisk rase rundt mellem alle de fremmedartede navnene og skvetter litt søle på hvert.*» Kritikken av Syltens leting etter jødiske navn i de norske navneregistrene ble også tatt opp. Mot slutten skrev Kielland at man naturligvis kunne si hva man vil om jøder, men at det riktige og naturlige ville være å innrømme at det fantes mange utmerkede jøder. Dessverre ville det også finnes jøder som representerte jødedommen slik Hr. Sylten representerte den nordiske rase. Leserinnlegget var ytterst saklig, med en sympatisk holdning til jødene. Samtidig bygget den opp om individets frihet og verdi.

3. august 1933: Emil Smith skrev en lang artikkel om fordommer og antipatier i det tredje riket. Her kritiserte han den moderne antisemittismens argumenter og stereotyper, og beskrev jødene som en paria-kaste i det tyske samfunnet. Artikkelen ble avsluttet med to spørsmål: «*Hvorfor jager ikke Adolf Hitler de tyske jøder ut av riket eller gir dem utreisettillatelse når de ber om det? Er han redd for å miste ikke alene de nasjonale syndebukker, men også de dyktigste borgere i landet?*».

¹⁶⁰ Skrev under aliaset «Tattler»

23. august 1933: Olaf Lange kritiserte nazistenes raseteorier og rene rasers eksistens i sammenheng med innføringen av «Arierparagrafen». Han mente også at ethvert folk ville sette sin egen rase høyest. Lange anså derfor at den viktigste grunnen til at «Arierparagrafen» var rettet mot jødene var fordi de hadde ansett seg selv som Guds utvalgte folk, og at det var utolererbart for nazistene.

29. august 1933: I en svært grundig artikkel skrev Emil Smith om jødenes stilling i samfunnet. Han henviste til en rekke fordommer, stereotyper og anklager, men hadde «[...] vanskelig for å tro at jødene er annerledes enn andre mennesker i evner, begavelser, intelligens og karakter [...]». Han tok avstand fra kollektivistiske betraktninger om jødene. I stedet så han på antisemittismen gjennom et sosiologisk perspektiv hvor jødene «[...] ikke [går] opp i massen og må derfor enten bli pariaer eller elite.» Avslutningsvis sammenlignet han jødeproblemet med en «byll på samfunnslegemet». Jødeproblemet ble skapt fordi samfunnet ikke ville gjøre noe med byllen, men heller klorte den opp «med hat og giftighet». Smith tok avstand fra stereotypene rundt jødene, men var fortsatt påvirket av tankene om jødene som et fremmedlegeme i staten de befant seg i, gjennom idéen om jødeproblemet. Han mente at det et jødeproblem kunne eksistere, men så på det som en forsvarsreaksjon fra jødene.

Sosial dimensjon

26. juni 1931: Dagbladet karakteriserte et angrep på avisen fra *Völkischer Beobachter*, som en vanvittig skrøne. Den tyske artikkelen hevdet at Norge hadde fått opptil 75.000 jøder, og at disse hadde begynt å trenge seg inn i pressen, politiske partier og høyere utdanning. Den nazistiske artikkelen understreket likevel at det var håp å spore, ettersom «[...] man begynner å bli oppmerksom på den jødiske fare». Nationen ble trukket frem som en avis med riktig antisemittisk innstilling. Dagbladet derimot var «fullstendig behersket av jøder». De laget «[...] skandale og smusslitteratur, og med forbitret raseri kjemper mot den nordiske rases tanke». Dagbladet ble altså offer for antisemittiske anklager fra Tyskland på grunn av sin saklige og sympatiske holdning til jødene allerede høsten 1931.

31. august 1931: Henry Kristiansen¹⁶¹ fortalte om et skandalemøte ledet av den nasjonalsosialistiske redaktøren til Ekstrabladet, Carl Lie. På møtet fremmet «Redaktør Lie» en rekke påstander. Den første var at Venstre ble styrt av en jøde. Dette passer inn i konstruksjonen om en jødekontrollert presse. Høyre og Arbeiderpartiet ble også infiltrert ifølge Lie. «Jøden Hambro» og «jøden Boll» hadde nemlig delt partiene mellom seg. Hambro tok Høyre, og Boll tok Arbeiderpartiet. Og sammen plyndret organisasjonene landet for 300 millioner kroner årlig. Dette inngår i konstruksjonene om jødisk uærlighet, og ødeleggelse av samfunnet innenfra.

¹⁶¹ Skrev under aliaset Seladon

Kristiansens holdning til disse antisemittiske uttalelsene var å gjøre narr av dem. Tilsvaret til den årlige plyndringen var: «*Det var jo ikke så lite, men Gudskjelov at vi vet det også*». Han hadde heller ingen høye tanker om Redaktør Lie: «*Til slutt blir Hr. redaktøren - Den som våger å kalle ham vår kollega blir skutt!- [...]*» Resten av artikkelen er fylt av satiriske bemerkninger til redaktør Lies påstander. Igjen ble Dagbladet offer for antisemittiske anklager for deres sympatiske holdninger til jødene

1. april 1933: Dagbladet presenterte en rekke ulike bidrag på dagen for den tyske boikottaksjonen mot jødene. På forsiden sprute Dagbladet «*Hvad er det å være jøde?*», og stilte spørsmålet til tre ulike personer. Den første var sekretæren av det mosaiske trossamfunn i Oslo, Harry Koritzinsky. Gjennom hans intervju - som gjengav både spørsmål og svar - svarte han på hvem som var jøder i religiøs forstand. Koritzinsky var tydelig på at jødene i Oslo bare anså mennesker som jøder når de ble født jøde av jødiske foreldre (minimum mor), eller konverterte i sammenheng med giftemål. Oppfølgingsspørsmålene tok derimot utgangspunkt i antisemittenes forståelse av jøder, og spurte om hvor mange som kunne regnes som jøder om man regnet med tynnere blod, antropologisk sett? Koritzinsky svarte med at det fantes jøder som ikke tok del i det jødiske trossamfunnet, og at antallet jøder i Norge ville bli høyere om man la en antropologisk definisjon til grunn. Likevel insisterte han på at trossamfunnet ikke fulgte en slik tankegang, men forholdt seg til sine definisjoner.

Etter Koritzinsky blir den kontroversielle rasehygienikeren Jon Alfred Mjøens syn presentert. I motsetning til Koritzinsky ble ikke Mjøen åpenbart intervjuet. Teksten fremstår som et faglig svar, som bygde på sosialantropologiske, rasistiske konstruksjoner av jøder. Han trakk frem konstruksjonen om et evig jødeproblem, stereotyper av jøder som intelligente og begavede, og anklager om at jøder var mer tilbøyelige til å benytte list. Dette ble satt oppimot germaneren som viste herskervilje gjennom makt.

Til sist ble professor Kristian Schreiners svar presentert. Han ble heller ikke intervjuet, men presenterte sitt syn gjennom en sammenhengende tekst. Schreiner var en kjent og respektert antropolog ved universitetet i Oslo, og hans bidrag i til Dagbladet bygde på en antropologisk antisemittisme.¹⁶² I svaret skilte han mellom sefardiske-, og aschkenasi-jøder. Han beskrev sefardiske jøder med «*smalt hode og smalt ansikt med jevnt krummet nese*». Ifølge ham var Disraëli/lord Beaconsfield en representant for denne jødetypen. «*Aschkenasim har bredere hode, de er ofte uttalt kortskallet, har grovere ansiktstrekk med sterkt krummet, kjøttfull nese, fremspringende overlebe og vikende underansikt*». Som representanter for aschkenasi-jødene

¹⁶² Syse 2015: 60

trakk han frem polske østjøder, som er kjent for «oss». Disse beskrivelsene passer godt med nazistenes rasistiske tilnærminger til jødene.

11. juni 1934: Dagbladets formann Halfdan Petterøe avviste Vidkun Quislings anklage om at Dagbladet var eid av jødekapitalen. «*Jeg vil tilføie at jeg ikke vilde anse det diskrediterende for Dagbladet om der blant aksjonærene hadde vært enkelte jøder [...]*». Petterøes sosiale distanse til jødene var altså liten.

21. november 1934: I en usignert tekst ble beboerne på Gåsøya i Oslofjorden verbalt angrepet for å iverksette en jødeboikott. Initiativet ble fordømt, og beskrevet som ulovlig med utgangspunkt i to eksplisitte regler. Disse var Norsk lov av 15. april 1687, og Dissenterloven §25. Boikotten ble også beskrevet som uanstendig. «*Så lenge jøder her i landet har rettslig krav på å betraktes som mennesker på like vilkår med andre mennesker må det betegnes som i høieste grad uanstendig å gjøre en sånn avtale (om ikke å selge til jøder). Den strider mot den aktelse man plikter å vise sine medmennesker, og er vel så meget krenkende for ærbarheten som en seksuell blottelse.*»

1. mars 1935: Jens Korsvold kritiserte aktualitetsavdelingen i Norsk Rikskringkasting for ikke å ville gi ut hans kåseri om rettssaken mot Sions vises protokoller i Bern. Han mente at rettssaken var svært aktuell, ettersom jødene hadde snudd opp ned på maktforholdet, og endelig fikk muligheten til å angripe sine forfølgere. Han fikk avslag både i Bergen og Oslo, med begrunnelsen av at emnet var for polemisk, og ville kreve tilsvarende. Denne unnskyldningen hadde han lite forståelse for. Han spurte om man var polemisk når han brukte vitenskapsmenns ekspertise til å fjerne overtro og dumhet. Deretter avsluttet han med en anklage. «*[...] man må ikke yde jødene rettferdighet. Hvorfor ikke, herr Midttun? Kan De finne et plausibelt motiv?*»

Aftenposten

Aftenposten hadde en fraværende holdning til jødene i denne perioden. De gangene jødene ble inkludert i nyhetsbildet var det i en forbigående form. Deres lidelser ble konsekvent underspilt, og avisen la betydelig mer vekt på naziregimets bortforklaringer, fremfor vitnene blant ofrene. Bruken av jødiske stereotyper og kulturelle konstruksjoner er påfallende sterk, og tekstene inneholder elementer fra hele det antisemittiske spekteret. Den sosiale dimensjonen er lite representert. Dette indikerer et abstrakt, fremfor et realistisk forhold til jødene.

Emosjonell dimensjon

Antipatisk holdning til jøder

14. oktober 1930: Axel Thorstad¹⁶³ skrev en artikkel om angrep på forretninger i Berlin.

Angrepene kom i sammenheng med åpningen av riksdagen, og aktørene ble beskrevet som «*en horde av unge demonstranter*». Horden gikk løs på «*alle forretninger som eies av jødene*», og ropte «*Ned med jødene!*». Artikkelen hadde et stort fokus på materielle skader, og overså personskader. At jødene var målet for opptøyene ble erkjent, men ikke utbrodert. Thorstad la mest vekt på nasjonalsosialistenes forklaring om at det var politiske motstandere som hadde igangsatt angrepene for å fremstille dem i et dårlig lys. Artikkelen var svært nyhetsorientert, uten noen form for sympati. Senere skrev han en sak om de antisemittiske bladene *Angriff* og *Der Stahlhelm*. I den skrev han at nazistene drev en «*klappjakt på journalister, jøder og forskjellige tyske regjeringer*».¹⁶⁴ Saken ble presentert saklig, jødenes lidelser ble nevnt, men interessen for dem var fraværende. Slike saker inngår i en tendens.¹⁶⁵

5. juni 1931: En ikke-navngitt nyhetsartikkel fortalte om «*ondartede kommunistpetakler*» i Tyskland. Forfatteren kriminaliserte kommunistenes handlinger. Nazistenes handlinger ble derimot fremstilt som målrettede angrep «*på forhatte jøder*». På Kurfursten Damm ble også personer med «*jødisk utseende*» truet på liv og helse. Det hele avdramatiseres så med at «*[...] men det blev med disse forulempelser*». Artikkelen underspilte overfall på jøder, uten å være hverken sympatiske eller antipatiske med dem. Underspillingen viser en holdning til at jødenes lidelser ikke var så viktige, eller at de fikk som fortjent.

4. april 1932: Redaksjonen skrev om en anmeldelse av Mikal Sylten. Holdningene i redaksjonen var ikke sammenfallende med Syltens, men de ble heller ikke fordømt. «*Det vilde kanskje været grunn til ikke å ofre dette biografiske standardverk nogen særlig oppmerksomhet, hvis det ikke hadde bragt opplysninger som nu har pådratt hr. Sylten foreløpig én, hvis ikke flere, politianmeldelser.*» Kritikken var først og fremst knyttet til hans stempling av nordmenn som jøder. Stykket ble avsluttet med å fastslå at Syltens troverdighet var svært lav.

27. juni 1932: I en navnløs kommentar til et nytt nazistisk lovforslag beskrevet som et «*drastisk skritt mot jødene i Prøisen*». Lovforslaget omhandlet beslaglegging av formuene til alle øst-jødene som hadde innvandret til Tyskland siden 1. august 1914. Disse pengene skulle brukes til «*[...] den vordende nasjonale regjerings gjenopbygningsarbeide*». Å kalle lovforslaget for et

¹⁶³ Utenlandskorrespondent, underskrevet med A.T

¹⁶⁴ Aftenposten 11. april 1931

¹⁶⁵ Aftenposten 12. juli 1930, 22. januar 1931, 11. april 1931, 5. juni 1931, 19. november 1931, 13. februar 1932, 27. juni 1932, 1. juli 1932

drastisk skritt er en svært åpenbar underdrivelse. Stykket inneholdt ingen øvrige holdningsbærende ord eller setninger.

3. april 1933: Axel Thorstad fortalte om gjennomføringen av jødeboikotten i Tyskland i en forsideartikkel. Han la vekt på at en jødisk sakfører ble lynsjet, men understreket at lynsjingen var en reaksjon på at han hadde skutt en nazist. Thorstad nevnte ikke hvorfor nazisten ble skutt i utgangspunktet, men tok utgangspunkt i regjeringens forklaring om at nazisten ble skutt «uten rimelig grunn». Han beskrev også nazistenes gjennomføring av boikotten som et «fullgyldig bevis på sin enestående disiplin. Den uhyre boikottaksjonen mot jødene blev gjennomført praktisk talt uten sammenstøt av nogen som helst art.» Foruten å fullstendig underspile overgrepene som foregikk skrev han også om hvordan aksjonen synliggjorde de tyske jødene: «Først i går gikk det op for den tyske befolkning hvor overmektige jødene er på nært sagt alle områder.» Artikkelen avslørte Thorstads sympatier, og hans tillit til antisemittenes retorikk.

Sympatisk holdning til jøder

18. mars 1930: En kort og nyhetsorientert sak fortalte om kristne (messianske) jøders bønn for religionsforfølgelsens ofre i Russland. De kristnes bønn ble kontrastert med en motdemonstrasjon av kommunister, hvor talerne «latterliggjorde alt som er hellig». Det at notisen ble knyttet opp mot kritikk av Sovjetunionen og kommunismen er sentralt, ettersom kommunismen var den store fienden for de konservative. Jødene ble kun et middel for kritikk, og ble inkludert for å vise at det ikke bare var Tyskerne som mislikte jødene.

12. juli 1930: En nyhetsnotis fortalte om bondedemonstrasjoner i Romania. Disse demonstrasjonene inkluderte antisemittiske handlinger og retorikk. En folkemengde på 2000 bønder sloss mot politiet, og ble for sterke til at politiet klarte å stoppe dem. Som følge av politiets manglende kontroll ble forbigående jøder «tatt til fange og gjennomprylt». Notisen er saklig og kort og nevnte ikke noe mer om jødene skjebne etter mishandlingen.

2. juli 1931: En usignert artikkel informerte om blodige jødeforfølgelser i Saloniki, hvor 200 trehus ble påsatt og nedbrent. To jødiske familier ble brent inne. Flyktende jøder ble også angrepet, og 15 jøder ble alvorlig skadet i *Metropolitan* i Saloniki gav ut en appell til studenter og den patriotiske forening om å «avstå fra de avskyvekkende forfølgelser». Nyhetsnotiset var saklig, men språket var mer sympatisk enn ved liknende tilfeller i Tyskland.

Kognitiv dimensjon

16. juli 1930: En artikkel uten navn fortalte om en arbeidskonfliktsak i Sør-Varanger hvor Moskvalojale kommunister i Norge ble manet til opprør i Kirkenes og Bjørnevatn. Forsøket mislyktes, og et nytt forsøk ble satt i gang ved Foldalsgruvene. Streikerne og de kommunistiske

lederne ble stemplet som anarkister og bolsjevikjøder av forfatteren. «*Så langt har anarkiet fått utvikle sig, at en liten kommunistkikk sammen med «sekretærene» i «Folkets Hus» tør nekte tusenvis av mennesker å forsørge sin familie, fordi nogen jøder i Moskva fordrer at det skal være nød og elendighet og folket skal sulte her i landet.*» Den kulturelle konstruksjonen om bolsjevikjødenes ansvar for kommunismen ble benyttet som en trussel mot samfunnet. Det var kommunismen som var farlig, men bruken av antisemittismen forsterket budskapet.

16. september 1931: I en rotete artikkel fortalte Haakon Øverland om jødernes situasjon i Europa, og presenterte jødene gjennom en rekke stereotyper og konstruksjoner. Han trakk spesielt frem jødernes finansielle dyktighet. Deretter fortalte han om forfølgelsene i Russland i forkant av første verdenskrig. Han mente at det ikke bare var jødene som ble forfulgt i denne perioden, men at «*mektige rasefeller i andre land*» hadde sørget for å gi beretningene om pogromene riktig narrativ. Spesielt amerikanske filmskapere laget propagandafilmer for å gi inntrykk av redslene som jødene ble ofre for før krigen. Han mente også at rollene i Russland snudde etter borgerkrigen. Jødene fikk sin hevn gjennom revolusjonen, og hevnet «*den urett som de selv mente at deres stammefrender hadde lidt*». Dette lyktes de med, ifølge ham. «*Efter resultatene å dømme har de ikke bare øvet gjengjeld, men er generasjoner på forskudd*». Etter dette trakk han frem forbitrelsen mot jødene i andre europeiske land etter krigen. Nazistene fremstod som «*motvekten mot jødernes voksende innflydelse*», og på tross av deres kraftige språk «*[...] har man hittil innskrenket sig til talene*». Men nå var det altså slutt. Nazister utførte en razzia mot jødiske nyttårsfester, hvor jøder og folk av «*jødisk utseende*» ble angrepet «*på den brutaleste måte*». Øverland mente at angrepene viste hvor forbitret stemningen mot jødene var i Tyskland, ettersom den var sterk nok til at den tyske lovlydighet ble sløvet. Artikkelen ble avsluttet med å fastslå at nazistene hadde valgt ut jødene til sin «*Prügelknabe*».¹⁶⁶ Måten denne artikkelen ble satt sammen, indikerer en liten interesse av jødernes lidelser. Samtidig viser den en klar interesse i å avskrive forfølgelsene, og å skylde på ofrene.

2. juli 1932: Gjennom et tosiders reisebrev beskrev Niels Mürer hvordan han selv og reisefølget ble invitert til ulike luksushoteller hvor de «*[...] gaflet i oss kaviar og russisk laks [...]*» mens fattige russere i filler sto på utsiden og sultet. Dette var ikke nytt i riket ifølge Mürer. Det som var nytt, var hvem som satt rundt bordet inne i palasset. Mürer siktet til at det satt fire jøder i kaffesalen, som «*fråtser i turistenes mange vakre damer*». Jødene hadde ellers ingenting med reisebrevet å gjøre, og deres involvering begrenses til tre setninger. Men på disse tre setningene presenterte Mürer stereotypen om jøder som seksualdrevne forførere.

¹⁶⁶ Tysk. Prylegutt/syndebukk/huggestabbe. Begrep fra føydalismen, hvor prinser ikke selv kunne bli fysisk avstraffet, men ble straffet gjennom fysisk mishandling av en ikke-adelig venn.

8. oktober 1932: Eva Scheel skrev om sine opplevelser i et reisebrev fra Spania. Blant emnene hun tok opp var et besøk til klosteret Montserrat. Hun var ikke alene der, og beskrev sine medturister i brevet. Disse var «[...] engelske misser med flate tennissko, hvite linstrømper og bøttehatter. Fete tyske jøder, hvis ytre glimret på bekostning av deres indre.» I beskrivelsen av de tyske jødene benyttet Scheel seg av ulike stereotyper. Det første var å sette likhetstegn med rikdom og jøder, altså en henvisning til kapitaljøden. Hun beskrev dem også som fete, noe som er en videreføring av rikdommen, men også en negasjon til den nøysomme og hardtarbeidende nordmannen. Til sist kom motsetningen mellom det glimrende ytre med jødens moralske natur, som var rotten. Også dette er en negasjon til nordmannen. Påstanden mangler grunnlag til å ytre noe om de jødiske turistenes moralske natur, i tillegg til at umoralen deres ble presentert som en fullstendig sannhet.

3. april 1933: Et leserinnlegg av Dr. Ing. Herland omhandlet jødisk makt over norsk pelsdyrnæring, og ble kalt *Jødebolsjevisme*. Innlegget var et opprop mot å stoppe boikotten av Tyskland for å ikke ødelegge for pelsdyrnæringen, ettersom Leipzig og London var de to viktigste byene i Europa for pelsmarkedet. Herland anså konsekvensene av boikotten som svært ufordelaktige for Norge, og argumenterte sterkt for å avblåse boikotten. «*Denne jødiske propaganda kan også sees som et ledd i den internasjonale marxismens kamp mot det nye tyske folkestyre. Også av denne grunn må den forsvinne. Man kan dessuten spørre sig om de norske jøders lille krets har nogen lovlig adgang til her hjemme å arrangere en slik handelskrig. Jødene er jo ikke bare jøder, men også norske statsborgere.*» I dette stykket benyttet Herland både konstruksjonen om bolsjevikkjøden og den internasjonale kapitaljøden. Ved å inkludere jødene som nordmenn benyttet han også konstruksjonen om rasesolidariteten i indirekte form. Hans presisering av jødene som nordmenn var en utfordring til deres solidariske holdning ovenfor de tyske jødene.

3. april 1933: Aftenposten gjengav et brev fra den tyske regjeringen til norske firmaer. I dette ble jødene beskrevet som agitatorer og manipulatorer av både pressen og den internasjonale økonomien. Brevet vektla den antisemittiske konstruksjonen om jødernes undergravelse av samfunnet. I brevet ble stillingene ved enkelte sykehus og domstoler trukket frem, og at de brukte sin makt for å undergrave det tyske samfunnet. Brevet fikk ikke noe redaksjonelt tilsvare, og ble bare en videreformidling av den tyske stats propaganda.

4. april 1933: Lederartikkel om jødehat av Johannes Nesse i etterkant av jødeboikotten. Ifølge Nesse var det ikke tvil om at tyskernes boikottaksjon skapte sympati for jødene. Men Nesse mente at dette var en sympati de ikke fortjente. Han erkjente at det norske folk manglet forutsetningene for å dømme rettferdig i saken, men gikk likevel utfra at tyskerne hadde en god

grunn for sine handlinger. Nesse beskrev jødiske egenskaper som «[...] smidighet og en særlig begavelse til å øine muligheter og utveier i alle situasjoner [...]». Disse egenskapene måtte imøtekommes med årvåkenhet og solide lover. Implisitt mente han at de omgikk lover som ikke var solide nok. Nesse advarte videre om å dømme tyskernes handlinger for strengt. Spesielt siden det var mest naturlig å sympatisere med de forfulgte. Artikkelen ble avsluttet med å understreke at nordmenn skyldte samfunnet «å være aktsomme overfor alle farer».

6. april 1933: Dr. Jon Alfred Mjøen la ut om den jødiske rase. I kronikken bygget han opp trusselen som jødene representerte gjennom positive, men truende konstruksjoner. Han beskrev jødene som svært dyktige, intelligente og begavede. Kjernen i jødeproblemet slik han så det «kommer godt frem hos Halfdan Bryn: [...] Det vilde kanskje være bedre for vestens kultur om de ikke var så begavede. Jødenes store begavelse er den største fare for vestens kultur, for jødene selv har ingen interesse av å opprettholde denne kultur». Sitatet kom som en konklusjon av påstandene om at jøder kontrollerte økonomien i Tyskland gjennom ikke-jødiske mellommenn. De behersket også finansien i Frankrike og Storbritannia i det skjulte, mens deres makt i de forente amerikanske statene var åpenlys. «Man ser hvordan jødene takket være sin enestående vitalitet, tilpasningsevne, samhold og organiseringstalant har forstått å tiltvinge sig verdensstyrelsens usynlige tråder. I fremmede kultursamfund som er bygget av andre har de trengt inn, preget en hel verden med sin spekulasjonsånd og påtvunget den en mentalitet som er den artsfremmed. Nu reiser denne verden sig i protest.» Han avsluttet kronikken med å erklære at Tyskland gikk foran i kampen mot jødene, for å verne om sine verdier, «rase mot rase». Denne tankerekken bygger på konstruksjonene om den jødiske verdenssammensvergelsen.

Sosial dimensjon

5. desember 1932: «S.B.» skrev et leserinnlegg til Johannes Nesse hvor han forsøkte å nyansere og forsvare porthandelen i Oslo etter en politirazzia. Denne razziaen ble etterfulgt av en anmodning til Oslo formannskap fra Foreningen Oslo om å stoppe veksten av jødiske porthandlere i hovedstaden.¹⁶⁷ «S.B.» anklaget Foreningen Oslo for å angripe jødene i bransjen, noe han syntes var urimelig. Spesielt ettersom det bare fantes 5 jødiske porthandlere av totalt 300. «S.B.» hadde ikke noe problem med jødiske kollegaer, men han hadde et problem å bli diskriminert som jøde. «Det er vel den groveste beskyldning som noensinne er fremsatt mot de stadig forfulgte porthandlere, når man benytter betegnelsen «snyltere på den regulære handel».

¹⁶⁷ Jeg har selv ikke klart å finne denne anmodningen fra «Foreningen Oslo». Det er ingen slik anmodning i Aftenposten Nr. 611. (1. desember 1932) som S.B. referer til. Men den 29. november ble det skrevet en anmodning om å begrense innflytningen til Oslo av nevnte forening.

Tidens Tegn

Tidens Tegns nyhetsdekning var først og fremst reaksjonær, med rapporter i etterkant av forfølgelsene. De bakenforliggende årsakene til forfølgelsene gjennom lovverk og ideologi ble ikke nevnt. Nyhetsdekningen var saklig, og hovedsakelig objektiv. De holdningsbærende tekstene i perioden var polariserte, med både sterk sympati, og sterk bruk av antisemittisk retorikk

Emosjonell dimensjon

Antipatiske beskrivelser av jøder

5. april 1933: Generalkonsul Ellef Ringnes forsvarte jødeboikotten og angrep kritikerne i en skarp kommentar. *«Og det fables om overgrep, mishandlinger, de grusomste mord. Krigens redsler blekner mod det som forekommer idag i Tyskland.»* Deretter underspilte han forfølgelsene var å sette dem i sammenheng med politiske ønskeposter som man ikke forventet å oppfylle. Ifølge ham ville ikke nazistene ha ut de gamle jødiske slektene, men *«den oversvømmelse av galiziske jøder som fra krigens første tid gjorde sitt inntog i Tyskland, og som ved sin utnyttelse av nødssituasjonen tjente formuer og som senere viste sin taknemlighet mot det land som hadde ydet dem husly og gitt dem eksistensmidler ved å bli dette samme lands fiender [...]»*. Det var østjødene og deres utnyttelse av de stakkars naive tyskerne som var problemet. Ringnes forsvarte altså bruken av jødene som syndebukker i Tyskland, gjennom å benytte trusselen som konstruksjonen om østjødene representerte. Ringnes fortalte videre at Hitlers regjering allerede hadde svekket den antisemittiske programposten sterkt. Han anså det derfor som urimelig at det skulle bli så mye oppstyr rundt én dags boikott av jødene. Spesielt når den var en *«kjempemessig og gjennomgående rolig demonstrasjon»*. Ringnes trakk også frem lynsjingen av kjøpmannssønnen Schumm. Han bagatelliserte omstendighetene som førte til lynsjingen, ved å påstå at den yngre Schumm overreagerte på boikotten og agitasjonen mot faren. Resultatet var at sønnen skjøt en nazist. Dette gjorde han selv om faren ikke opplevde noen *«annen «overlast» enn hva enhver industriell bedrift utsettes for»*. Ringnes tok avstand fra den påfølgende lynsjingen av kjøpmannssønnen i fengselet, og beskrev den som en abnorm og hevnmotivert gjerning, som ikke hadde beviser som holdt i noen rettsak. Likevel anså han det som urimelig at 70 millioner tyskere skulle bebreides for hva noen *«fusentaster»* gjorde. Spesielt når de ble satt i sammenheng med torturhistorier fra krigen, soldater *«som skjendet kvinner, spiste småbarn osv»*.

Sympatiske beskrivelser av jøder

5. mai 1931: Jonas Schancke Jonassen skrev om fascismen og nasjonalsosialismen på forsiden og andresiden. *«Ingen kan idag si hvad den nasjonalsocialistiske bevegelse i Tyskland vil føre til. Både den og riket står i virkeligheten foran en korsvei, som kan lede både til det gode og det*

onde.» Jonassen skrev saklig om forskjellene mellom fascismen i Italia og nazismen i Tyskland, og trakk frem økonomien og jødene som sentrale ulikheter. Han viste til at antisemittismen i Tyskland i ytterste konsekvens ville ende i blodige pogromer, og gjengav antisemittenes konstruksjoner om at jødene og bankvesenet -som de angivelig kontrollerte- representerte en stat i staten. Selv støttet han ikke disse argumentene, men kommenterte dem for å gi leserne et bilde av situasjonen i Tyskland. Jonassens holdning til nazistene var skeptisk, og han hadde lite tro på nazisympatisørenes forståelse av nazistenes partiprogram. *«Hvis man gikk ut fra at de 6½ millioner tyskere som ved siste riksdagsvalg stemte med naziene kjente deres program og trodde på dets realisering, da vilde det i sannhet se mørkt ut for Tyskland idag.»* Men ifølge ham spilte partipolitikken en uvesentlig rolle i det praktiske statsstyret, til fordel for organisasjoner, menns meninger og følelser, samt psykologiske faktorer. Hitler hadde Jonassen derimot lite sans for, og anså ham for å være farlig som en fanatisk, og potensert Tranmæl.

27. mars 1933: Herman Kristian Lehmkuhl kommenterte de tyske jødeforfølgelsene, gjennom gjengivelser fra *Observer* og *Sunday Times*. Lehmkuhl kritiserte forfølgelsene i sterke ordelag, og beskrev dem som *«ytterst motbydelige for civiliserte følelser»*. Selv anså han jødene som en del av det tyske folk, gjennom å beskrive dem som *«tyske jødiske borgere»*. Han understrekte også at *«Denne barbariske antisemittisme er det verste utslag av Hitlerismen hittil.»*

30. mars 1933: Sogneprest Peder Christensen skrev en lang kronikk basert på spørsmålet: *«Hvorfor er jødene forhatt?»*. I denne fortalte han om historisk jødeforfølgelse på en beklagende måte. Han avsluttet kronikken med å slå fast at: *«[...] jødeforfølgelse er reddsom og avskyelig, vår civilisasjon uverdigg og av kristendommen fordømt.»*

7. april 1933: Direktør B. Berger skrev en kommentar til Eyvind Mehles kronikk som ble gitt ut dagen i forveien.¹⁶⁸ Berger startet innlegget med å fastslå at *«Det skal ikke lykkes Dem å bortforklare de avskyelige tyske jødeforfølgelser til en slikk og ingenting.»* Han kalte Mehle for grenseløst freidigg når han avskrev jødehatet som en politisk programpost, og at denne bare rammet østjødene. Berger avsluttet kritikken med å understreke sin holdning: *«Gudskjelov, hele den civiliserte verden – uansett politisk retning – har reagert mot det barbari og mørkemannspolitikkk som hersker i Tyskland i dag. [...] det er ikke bare enhver jødes plikt [å demonstrere], men ethvert civilisert menneskes plikt å gjøre det samme.»*

¹⁶⁸ Tidens tegn 6. april 1933. Side 52.

Kognitiv dimensjon

21. januar 1931: I en kronikk med kritikk mot bønder i politikken benyttet Alf Larsen jødiske stereotyper for å kritisere den manglende politikken til bondepartiet. Han hevdet at politikk ville trekke bøndene bort fra jorden og gjøre dem til Mammons treller. Dette koblet han sammen med jødene, ved å identifisere dem som pengemennene, hvis hierarkiske plass var over bøndene. Hvis bøndene fikk politisk makt var de ikke lenger å anse som bønder, men jøder. Likevel understreket han at de ikke ville være jøder fra Abrahams tid, men heller en «*moderne jøde fra Wall Street i New York, det instinktløse, naturløse, forbrytersk betegnende vesen som jøden nu er blitt efter at han har mistet enhver forbindelse med jorden, efter at han for alvor har sviktet den eneste sanne Gud og forskrevet seg til Mammon*». Mammon er av bibelsk opprinnelse og beskriver avgudsdyrkelse ved å tilbe penger fremfor Gud. Alf Larsen benyttet antisemittiske konstruksjoner som kapitaljøden og den jødiske umoralen, for å beskrive den jødiske karakteren som naturløs, pengegrisk og forbrytersk. Larsen rettet kritikken mot kapitalismen, som han mente at jødene hadde ansvar for. «Jøden» fungerer dermed som sydebukk for krisen, trussel mot det norske samfunnet med sin makt og som en moralsk oppstiver for bøndene.

17. februar 1932: I en forsidesak kalt *Verdensangsten for jødene* ble Dr. Conrad Hoffmann intervjuet. Hoffmann oppfordret til motstand mot jødehatet. Hoffmann representerte en misjonsorganisasjon når han blir intervjuet. Misjonen var rettet mot jøder. Hans mål var å «*vinne jødene til kristendommen*», gjennom nestekjærlighet. Hoffmann hadde en tydelig beundring for jødene, og deres dyktighet. Blant annet trakk han frem at hele 17 jøder hadde vunnet nobelpriser mellom 1921 og 1932. Jødenes dyktighet skapte en mistenksomhet i intervjueren, som spurte om det ikke var forståelig at stater fryktet jødene. Hoffmann svarte at forfølgelser absolutt ikke var svaret. Dette begrunnet han med å trekke historiske linjer til riker som gjennomførte jødeforfølgelser, og som deretter kollapset. For å illustrere trakk han frem Egypt, Romerriket, Spania og Tsar-Russland. Intervjueren fremstilte Hoffmanns tanker som kloke, og at han fremla sine meninger slik at tilhørerne fikk nytte av dem.

1. oktober 1932: Sogneprest Søren Seland skrev en kommentar hvor han tok avstand fra Marta Steinsvik, på vegne av den norske kirken. Dette ble nødvendig ettersom noen hadde presentert henne som en forkjemper som beskyttet den norske kirken mot «*den katolske faren*». I kommentaren tok han avstand fra hennes reiser, hvor hun oppildnet til jødehat og fremelsket religiøs intoleranse som foredragsholder og forfatter. Det fremstod uhørt for Seland at Steinsvik skulle representere lutherske verdier, fordi det aldri hadde vært en luthersk dyd å grave frem råttenskap om andre, eller å se ned på dem som var ulike. Seland ville heller vektlegge nestekjærlighet, fremfor å kritisere og kaste smuss på andre religiøse samfunn.

1. november 1932: I en lang artikkel om verdens økonomiske krise fortalte Einar Bjørnson at det var en ulykke for Frankrike å miste sine hugenotter, og at Portugal aldri hentet seg inn igjen etter at de utviste sine dyktige og flittige jøder. Bjørnson så på det som et enda større tap om Tyskland fulgte i deres spor, og utviste sine jøder. Det var ingen tvil om at Bjørnson hadde høye tanker om jødene, og han bygget på positive stereotyper om jødene. Han beundret jødene, heller enn å bruke stereotypene som noen form for trussel.

27. januar 1933: I et foredragsreferat ble Professor Wieth-Knudsens syn på jødene tydelig. Han mente at jødene ville bli et viktig tema i lederkampen om Tyskland. Dette begrunnet han med makten jødene hadde i det tyske samfunnet. Ifølge ham ville jødernes finansielle og økonomiske makt hjelpe nazistene i å skape et fiendebilde. Sammenhengen mellom jødene og kommunismen ble også trukket frem, ved å påstå at kommunismen ble ført frem av jødiske krefter. Referatet avsluttet med å understreke at de ekte troende jødene var konservative, og at det bare var blant overløperne man fant rabulistene. I referatet ble konstruksjonene om både kapitaljoden og bolsjevikjødene brukt for å forklare nasjonalsosialismens syn på jødene, som trusler mot det nasjonale. Konstruksjonene presentert som vedtatte sannheter.

6. april 1933: Generalkonsul Eyvind Mehle skrev en kronikk i etterkant av jødeboikotten i Tyskland, og bygde opp trusselen som et jødeproblem for å hindre større jødisk innvandring til Norge. I kronikken fremstilte han jødene som «*Tysklands indre erobrere*». Han la vekt på at revolusjonen i Russland gjorde levevilkårene svært vanskelige for mange jøder, og at de intellektuelle jødene som tok makten i Sovjet-Russland ikke følte noen rasemessige forpliktelser ovenfor sine rasefeller. Som følge av dette flyktet de vestover, og ble Tysklands problem. Ifølge Mehle var Tyskland i oppløsning etter krigen, noe som gav svært gode levevilkår for «*de smidige og hensynsløse jødiske forretningsmetoder, og østjødene kastet seg over det tyske samfund som rotter over en bedervet ost [...] Slik som forholdene er, må en nasjonal reisning i Tyskland automatisk bli en reisning også mot de indre erobrere, som ubekymret av fortiden, hensynsløst og ikke alltid med lojale midler har utnyttet et sultende, knust og ydmyket folks avmaktsperiode.*» Han fortsatte med å slå fast at østjødene fikk god hjelp fra de allerede bosatte jødene i Tyskland, som i all hovedsak kontrollerte pressen. Senere brukte han konstruksjonen om rasesolidariteten, ved å si at det i mange tilfeller var en bedre attest å tilhøre en synagoge enn å ha vitnemål fra noen handelshøyskole. I samsvar med nazistenes retorikk mente han at dette førte til mismot i den tyske befolkningen, som følte seg erobret innenfra. Ifølge Mehle viste jødeboikotten hvor stor makt jødene hadde i det tyske samfunnet. De internasjonale reaksjonene på boikotten derimot, ble utnyttet av de to internasjonale: russerne og jødene. Ved å inkludere dem involverte han også konstruksjonen om bolsjevikjøden, i sitt forsvar for nasjonalismen. Han

avsluttet med å fremheve at i Norge - hvor det var få jøder - var det et godt, fritt og lykkelig forhold mellom jødene og nordmennene. Dette forholdet måtte ikke risikeres gjennom å akseptere en jødeinvasjon.

6. mai 1933: Major Tryggve Gran beskrev en Tysklandsreise i en kronikk kalt *Nasjonalsocialismen og jødene*. I den forsøkte han å rasjonalisere nazistenes antisemittisme, gjennom å benytte konstruksjonen om jødebolsjevikerne. «*Marxismen som er et vaskeekte jødisk produkt har for en stor del skyld i all den elendighet som har herjet det nyere Tyskland.*» Han mente at 500.000 av de 800.000 tyske jødene var kommunister. Og disse 500.000 marxistiske jødene var revolusjonære elementer som dannet samfunn i samfunnet. Disse revolusjonære bekjempet det bestående samfunnet med politiske, økonomiske og sosiale midler. Han betraktet det derfor som helt naturlig at en politisk bevegelse «*hvis hovedoppgave er å utrydde marxismen, søker å uskadeliggjøre dens tilhengere*». Gran var klar på at en slik tilnærming ville medføre urettferdighet for noen, men fant likevel trøst i at representanter for nazipartiet hadde et håp om å finne metoder for å «*sikte klinten fra hveten*».

12. oktober 1933: Redaksjonen ble spurt av en leser om Vladimir Lenin var jøde eller ikke, og «*om det ikke er jøder som har innført det kommunistiske system i Russland*». Redaksjonens svar var at Lenin ikke var jøde, men at flere andre ledende kommunister var det. Blant annet Trotskij. De skrev også: «*Det kan muligens være en hevn for de tidligere russiske pogromer, men det er et faktum at jødene har spillet en betydelig rolle i begynnelsen av bolsjevikerevolusjonen.*» Redaksjonen hadde altså ingen kvaler med å bruke med konstruksjonen om bolsjevikjøden.

Andre tekster hadde kortere slengbemerkinger om jødene. Valentine Williams brukte stereotypen «*jødenese*» for å beskrive utseendet til en danser.¹⁶⁹ Albert Wiesener knyttet jødene, jesuittene og frimurerne sammen, og anklaget jødene for å gjennomsyre verdenspressen,¹⁷⁰ og Arne Ytterie brukte jødene som en forsterkning når han beskrev konservativ tankegang som «*jødedyr surdeig*».¹⁷¹ Andre positive konstruksjoner inkluderer Gyda Christensens hyllest av Pavlova. Christensen fremhevet hennes jødiskhet med å skrive «*Hun hadde også jøders klare hjerne og målbevisste utholdenhet.*»¹⁷² Jødernes økonomiske dyktighet ble påpekt av redaksjonen i en nyhetssak om antallet jøder i ulike europeiske nasjoner.¹⁷³ At Norge var blant landene med færrest jøder i Europa, ble brukt for å fastslå at «*Det er ikke noget rart det står dårlig til med økonomien her i landet*».

¹⁶⁹ Tidens Tegn 24. januar 1931

¹⁷⁰ Tidens Tegn 20. mars 1931

¹⁷¹ Tidens Tegn 17. august 1931

¹⁷² Tidens Tegn 24. januar 1931

¹⁷³ Tidens Tegn 28. august 1931

Sosial dimensjon

8. april 1933: Ulrikke Greve kommenterte anmodningen fra tyske jøder om å igangsette leketøysindustri i Nord-Norge gjennom en sympatisk armsrekning til jødene, og en fordømmelse av jødeforfølgelsene på kontinentet. Hun ønsket jødene velkommen, og uttrykte sin sympati med dem gjennom å understreke at *«uansett partier føler folk heroppe dyp forferdelse og en sterk medlidenhet med de tyske jøder.»*

15. april 1933: En usignert artikkel var ment å opplyse Tidens Tegns lesere om hvordan det var å være jøde i Oslo i etterkant av jødeforfølgelsene i Tyskland. Artikkelen var saklig men overfladisk, og uten navngitte intervjuobjekter. Den meddelte lite om hvordan det faktisk var å være jøde i Oslo, utover at de fleste jødene var tilfredse, og at det var lite antisemittisme i landet. Likevel ble det presisert at det eksisterte antisemittisme, også i Oslo. En stor del av artikkelen ble brukt for på å gjengi hvor jødene bodde, og hvor deres synagoger befant seg. I intervjudelen var de to stilte spørsmålene talende: *«Har man merket nogen invasjon av jøder til Norge i den siste tid?»* og *«Hvordan forklarer jødene selv den voldsomme antisemittisme?»*. Interessen for jødene var begrenset til de mest åpenbare faktaene, og teksten fremstår som en kartlegging av jødene for den norske befolkningen, heller enn en meddelelse av hvordan jødene hadde det.

På sensommeren mellom 11. og 22. august 1934 utløste Fredrik Damm en lengre polemikk med sin appell *«Skap intet jødespørsmål i Norge»*.¹⁷⁴

11. august 1934: Under aliaset «Mannen i tønne» skrev Damm en appell for å verne om de norske jødene. Dette vernet skulle hindre at det ble skapt et jødespørsmål i Norge. Damm fordømte nazistenes jødeboikott, og uttrykte en klar oppfattelse av at det eksisterte et jødespørsmål i Sentral-Europa. Men etter hans syn var jødespørsmålet et resultat av undertrykking av jødene. Problemet oppsto kun når jødene ble tvunget til å forsvare seg. Appellen hans bygde på denne forståelsen. Norge hadde ikke noe jødeproblem, og det eneste jødefiendtlighet i Norge ville oppnå, var å skape et. Derfor appellerte han til leserne for å hindre at handlinger som var bygget på *«sjofle innstinkter»*, førte til *«barbariske handlinger»* mot jødene. Appellen kom i etterkant av at Damm nylig hadde opplevd argumentasjon og retorikk i Norge, som først og fremst var typisk for Tyskland. Argumentasjonen inneholdt eksempler hvor noen skjelte ut sine motstandere som jøder, brukte *«jøden N. N.»* som karakteristikk, beskrev en avis som *«jødebladet»*, eller anklaget noen for å være betalt av jøder. For ham var slik retorikk like ukjent og usaklig som å *«angripe en mann fordi han er halt eller hører dårlig»*.

¹⁷⁴ Tidens Tegn 11. august 1934

13. august 1934: To dager etter den opprinnelige appellen kom et motsvar til Damm, underskrevet av «Nordmann». «Nordmann» anklaget Damm for å gå jødenes ærend, og kunne ikke tillate at det sto uimotsagt. For «Nordmann» var Damms ønske om å ikke «*skape et jødeproblem*», et typisk trekk ved jødementaliteten. Ifølge ham var jødene «*farligere når de kjemper i det skjulte enn i åpen kamp, så de har alt å vinne på at der ikke «skapes» noe jødespørsmål*». Videre trakk han frem Grunnlovens §2 (jødeparagrafen), for å bevise at jødene hadde vært en trussel mot Norge. Dette kom av at Eidsvollsmennene sannsynligvis hadde en god grunn til å utelukke dem, etter århundrer med erfaring. Wergeland derimot, var en idealistisk svermer som arbeidet for å få den opphevet. Han mente også at barbariet jødene ble utsatt for gjennom historien, var en «*sunn reaksjon ovenfor den jødiske mentalitet og dens følger*». Det eksisterte altså et jødeproblem før de «*sunne rasene*» slapp løs sitt barbari. «Nordmann» fortsatte med å anklage jødene for å favorisere andre jøder, fremfor å respektere faktiske kvalifikasjoner. Helt i samsvar med konstruksjonen om rasesolidariteten. Samtidig påsto han at halvparten av Tysklands leger var jøder. Jødene var sludere og mer hensynsløse enn «oss». Nordmenn måtte være «*opmerksom på faren og bevisst bevare rasens renhet. Dette skjer best ved at man opplyser folket om vår egen rases verd og faren ved raseblanding, som økes ved at jøder uhindret i for stor utstrekning slippes inn i landet.*» «Nordmanns» holdninger i dette innlegget er sterkt påvirket av den strukturerte antisemittismen fra Tyskland. Han anså jødene som en apokalyptisk trussel for den vestlige sivilisasjonen, gjennom deres korrupte og umoralske mentalitet, urene rase og rasesolidaritet. Jødeproblemet var en konsekvens av jødisk nærvær, ikke sosiale forhold. Derfor var det viktig å holde dem borte.

Damms svar ble plassert under leserinnlegget. Der avfeide han det som fordomsfullt, og uverdigg et svar. Likevel kommenterte han det for å tydeliggjøre sin appell om å unngå forfølgelser av jøder i Norge. Han beskrev nordmanns argumentasjon som «*fylt med alle de fordomme som får selv bra folk til å forfølge jødene med god samvittighet, og preget av den mindreverdighetsfølelse som gir sig utslag i at kampen mot dyktigheten føres i rasebiologiens misbrukte navn.*» Avslutningsvis kommenterte han sarkastisk anklagen om at jødene foretrakk å kjempe i det skjulte, mens «Nordmann» selv valgte å kjempe anonymt.

15. august 1934: Polemikken fortsatte med et nytt anonymt leserinnlegg to dager etter. Denne gangen var innsenderen en «bekymret». Den «bekymrede» anklaget Damm for å være naiv. Ifølge leseren var Damms agenda svært uhyggelig «*når man virkelig vet hvad det vil si å få dette problem inn på livet*». Innsenderen anså den norske naiviteten ovenfor jødene som et betydelig problem, og påpekte at varslerne hadde et overveldende arbeid foran seg for å vekke det norske folk. Som avslutning påsto innsenderen at human behandling av jøder kun ville bli utnyttet til å

skade kristne, ettersom jødene ikke hadde noen moralske hemninger. Bruken av jødene som en skjult og umoralsk utnytter er av en konspiratorisk art, og presenteres for å verne om de norske verdiene fra sterk innflytelse utenfra.

Damm svarte også denne innsenderen med å henvise til liberalistiske verdier, med inspirasjon fra Frankrike og England. I forsvaret erkjente han at han fryktet den antisemittiske agitasjonen, som ifølge ham var uforenelig med norske verdier. «*Vårt folks dyreste eie er den kjærlighet til frihet som selv dansketiden ikke fikk slettet ut.*» Men friheten var uforenelig med rasehovmot og brutalitet. Damm avsluttet med å si at «*[...]intet normalt menneske ønske jødepogromer enten efter russisk eller tysk mønster [...]. Det vilde være å forringe vår historie, vår rase og vårt kulturelle liv og fordrive den menneskelighet som burde være vår stolthet.*»

16. august 1934: Dagen etter kom et nytt anonymt bidrag fra «common sense». Innsenderen var en krigsveteran, og som mente at jødespørsmålets aktualitet var naturlig. I hans øyne ble jøder forskjellsbehandlet under krigen, og bidro mye mindre enn det «*lovlydige borgere*» gjorde, selv om det fantes unntak. Han påstod at jøder skaffet seg kontroll over viktige samfunnsressurser under krigen, og at disse ressursene ble forbeholdt jødene. Samtidig måtte ekte tyskere ta til takke med langt mer kummerlige forhold. «Common sense» knyttet også inn konstruksjonene om kapitaljøden og jødenes umoral gjennom jødisk forretningsetikk. Denne forretningsetikken var basert på dyder som kristne ikke hadde, og som de måtte holde avstand fra. Dydene innebar utnyttelse av andres konsum, og produksjon «*til egen usunne fordel*». Innsenderen mente at dette var en etikk som både var medfødt og antagelig oppelsket. Dyktigheten innen forretningslivet som denne etikken og synet på forretninger gav, var av en parasittisk art som man måtte holde avstand fra. Den var hverken produktiv eller menneskekjærlig. Innlegget avsluttet med å henvise til Englands løsning på problemet, som var god og fornuftig.

Damm var enig i at England hadde funnet en god liberalistisk løsning med hensyn til jødene, og integreringen av dem. Han påpekte også at rundt 12.000 tysk-jødiske soldater døde under krigen, og at denne andelen ikke sto i misforhold til de øvrige ikke-jødiske tapene, relativt sett.

17. august 1934: Polemikken fortsatte med et innlegg fra «Ingeniør». Han brukte innlegget sitt til å støtte «Nordmanns» synspunkter.¹⁷⁵ «Ingeniør» bygde opp jødene som trussel gjennom positive stereotyper. Jødernes relative dominans innen fysikk, kjemi, kunst, litteratur og musikk var mer enn han tålte. Han var åpenbart misunnelig på jødene, og mente at deres dominans «*beviser hvilken fordervelig innflydelse denne rase utøver, og hvor god grund der er for en sund rase til å reagere.*» Innlegget ble avsluttet med å sammenligne nordmenns og jøders

¹⁷⁵ Tidens Tegn 13. august 1934. Side 55.

immigrasjon i USA. Der mente han at nordmenn hadde trengt seg inn i arbeidsmarkedet gjennom dyktighet, i motsetning til jødene som benyttet korrupsjon for å hjelpe sine rasefrender. Samtidig synes han at det var rart at ikke amerikanerne hadde reagert ennå.

20. august 1934: Ø. Rabinowitz skrev en hyllest til «Mannen i tønne» tre dager senere. Han var svært takknemlig for at Damm våget å argumentere mot antisemittene i avisen. Ifølge Rabinowitz ville en slik nestekjærlig holdning vinne tilslutning hos jødene, og de fleste nordmenn. Han brukte nesten hele innlegget på å tydeliggjøre at jødene også var nordmenn, og at de så på Norges sorg og glede som sin egen. Rabinowitz trakk deretter en parallell mellom jødehaterne, på tvers av nasjonale grenser. *«Det er merkelig med oss mennesker, vi forbitrer livet for hverandre uten årsak og uten glede for noen av partene. Derfor sier jeg dette til antisemittene: «Dårer hvor lenge skal Dere bedra Deres samvittighet.»*

22. august 1934: Det siste innlegget i polemikken ble skrevet av «W.A. fra Larvik». Han var enig med Damms kamp mot å skape et jødeproblem i Norge, og takket ham for å sette antisemittismen på dagsorden. I innlegget kritiserte han falskheten som mange nordmenn presenterte, gjennom å fremstå som pyntelige og korrekte, mens de ikke engang prøvde å være rettferdige når det angikk jødene. I de tilfellene slapp de heller løs sine primitive instinkter, og gjennomførte usle handlinger mot dem. W.A var selv sympatisk til jødene, og beklaget seg over at han ikke var jøde selv, så vidt han visste. For ham var jødehets og overgrep mot jødene rettferdighetsstridig, og derfor noe som måtte bekjempes. Likevel erkjente han at jøder kunne være fremmedelementer i et land, og at en stat kunne ha en gyldig grunn til å utvise mennesker fra landet. Men han understreket deretter at hvis det skulle være en legitim handlingsmåte så måtte de utvise få muligheten til å avvikle sine affærer uten unødig økonomiske tap, samtidig som de ble behandlet hensynsfullt. Det å dømme en rase på bakgrunn av hva noen få individer gjorde seg skyldige i, førte kun til urett og ulykke for landet.

Nationen

I Nationen var nyhetsdekningen av jødene i Tyskland tilnærmet fraværende. Det samme gjelder for holdningsbærende tekster. De gangene jødeforfølgelsene ble nevnt valgte redaksjonen å presentere nazistenes propaganda. Dette ble gjort helt ukritisk, og gjorde avisen til et nazistisk talerør inn i den norske offentligheten. I Nationen ble også «jøde» brukt som en nasjonal identitetsmarkør, på samme måte som italienere eller amerikanere.¹⁷⁶ En kunne altså i prinsippet ikke være norsk og jøde. Bare en av delene.

¹⁷⁶ Nationen 18.april 1931, 19.august 1931

Emosjonell dimensjon

Antipatiske beskrivelser av jøder

13. februar 1930: En liten nyhetsnotis fortalte om en fransk protestaksjon på russisk religionsforfølgelse. Jødene ble inkludert blant de forfulgte, men det var de kristne forfulgte som fikk mest plass og sympati. Notiset fortalte at sovjet drev en krig mot de kristne tradisjonene i det russiske samfunnet, og innførte en religionsfiendtlig skole.

27. mars 1933: I forkant av jødeboikotten gjengav Nationen en fullstendig ukritisk videreformidling av Herman Görings benektelse av jødeforfølgelsene i Tyskland. I overskriften slo artikkelen fast at det ikke var noen jødeforfølgelser i Tyskland, og at den tyske regjering ikke ville finne seg i påstander om at noen ble forfulgt i Tyskland bare fordi de var jøder. Görings melding var ment å avvæpne kritikken fra utenlandske sosialdemokratiske aviser. Det ble også nevnt at enkelte journalister fikk tilgang til fengsler og konsentrasjonsleirene, slik at de kunne se selv at det ikke var noe hold i anklagene om mishandling og vold. Den ukritiske søtten av nasjonalsosialistenes narrativ ovenfor jødeboikotten fortsatte to dager etter, hvor aksjonen ble beskrevet som «*en ren forsvarsforanstaltning*», utelukkende rettet mot tyske jøder.¹⁷⁷

5. mai 1934: Barbra Ring brukte halve forsiden, og deler av side 5 til en hyllest av Adolf Hitler og *Mein Kampf*. Presentasjonen av boken og Hitler var fullstendig ukritisk og romantiserende. I anmeldelsen ble også Hitlers antisemittiske argumenter presentert som innlysende sannheter. Ring knyttet også inn Goethe for å fortelle om jødernes løgner, og konkluderte selv med at de fortsatte å lyve. Hun avsluttet anmeldelsen med å trekke frem Adolf Hitler som det prektige og tapre tyske folks fremste representant.

5. august 1935: Nationen presenterte Joseph Goebbels tilsvaret til kritikken fra den internasjonale pressen. Saken ble publisert i en forkortet, men ellers ubehandlet form. Blant forsvarspunktene hans var nazistenes holdning til jødespørsmålet, og nazistenes forsvar mot denne trusselen. Jødene ble beskrevet som provoserende aktører som trengte seg inn i Tyskland. Så lenge de oppførte seg, fikk de bli. Men om de ikke gjorde det, måtte de ta konsekvensene.

Sympatiske beskrivelser av jøder

Ingen relevante funn.

Kognitiv dimensjon

6. desember 1930: Avisens bokanmelder Barbra Ring skrev en ny bokanmeldelse basert på brevvekslinger mellom Bjørnstjerne Bjørnson og Alexander Kielland. I den siterte hun Bjørnsons beskrivelse av Georg Brandes: «*Han har denne forbannede jøde-uro og jøde-abc-*

¹⁷⁷ Nationen 29. mars 1933

glede av at se sig selv, som faar ham til at ride sine venner og prostituerer sig for sine fiender». Ring la altså vekt på jødediskriminering i anmeldelsen av ei bok om to av Norges største forfattere. Brandes og jøder nevnes utover sitatet. Hun skrev en liknende hyllest i 1933.¹⁷⁸

10. februar 1931: Redaksjonen la inn en historie om sovjetisk propaganda. Den gjorde ikke krav på å være sann, men avkrefte det heller ikke. Fortellingen sentreres rundt en prestisjekamp mellom USA og Sovjetunionen. Sovjetunionen skulle få statsbesøk fra USA, og den sovjetiske ledelsen ønsket å presentere en sterk fasade. Men de enorme køene utenfor Moskvas mange levnetsmiddelforretninger var et stort problem av propagandahensyn. Løsningen ble å tilkalle «jøden Abraham» som var regnet for å være den slueste personen i hele sovjetsamveldet. Han ble tilbudt en avtale for å løse køproblemet. Om den ble en suksess ble han belønnet med en pengebonus, og om han mislyktes ventet døden. Abraham løste oppdraget med å kamuflere køene med hjelp av plakater over forretningene. Disse fikk forretningene til å se ut som vervingslokaler til det sovjetiske militæret i stedet for sosialkontorer. Abraham fikk pengene. Implikasjonene i teksten bygger på konstruksjonen om den slue jøden som var dyktig til å skjule sannheten. Samtidig bygde den på stereotypen om kapitaljøden som var villig til å risikere mye for å tjene penger.

27. september 1934: Barbra Ring presenterte en anmeldelse av boken *Søstre Silver*.¹⁷⁹ I anmeldelsen la hun spesielt vekt på rikdommen som familien nådde gjennom suksessrik og risikabel forretningsføring. Videre påpekte hun de stereotypiske jødiske trekkene til hovedpersonene. Den eldste av døtrene hadde assimilert seg minst inn i det engelske samfunnet og ble presentert som «*Den krumnesede, med svellende barm og den griske sjofle pengelyst.*» Dette blir kontrastert med den yngste datteren som var mest assimilert, og som hadde en betydelige samvittighetskvaler ovenfor dem som hadde tapt penger på familiens forretningsdrift. At boken benyttet stereotyper som kapitaljøden, rasesolidaritet og jødisk umoral er én ting. Men at Ring la hovedvekt på disse, og skrev det som en parallell til samtiden, tydeliggjør hennes holdninger til jødene ytterligere.

Det ble også publisert opportunistiske bemerkninger om jødene i *Nationen*. «O.K.S» kritiserte regjeringens valutapolitikk, og mente at Høyre og Venstres løsning overlot profitt tilsvarende hele den norske statsgjelden til «jødefinansen».¹⁸⁰ Jens Hundseid kalte effektivitetslinjen til de borgerlige partiene, for «*Dagbladets og kompanis jøde-salongs-radikale liberalisme*».¹⁸¹

¹⁷⁸ *Nationen* 2. februar 1933

¹⁷⁹ *Five silver daughters*, av Louis Golding

¹⁸⁰ *Nationen* 17. desember 1931

¹⁸¹ *Nationen* 21. mars 1934

Sosial dimensjon

Ingen relevante funn.

En utfordret offentlighet

Denne sammenligningen skal svare på hvordan, og i hvilke former antisemittiske holdninger kom til uttrykk i avisene mellom 1930 og 1935. Den skal også avklare om legitimiteten til bruken av antisemittisme ble svekket gjennom nazistenes stadig intensiverte forfølgelser, eller om holdningene ble kamuflert som noe annet, for å skjule fiendtligheten mot jødene i en tid med økende sympati for jødene. Dette skal gjøres gjennom å sammenligne de empiriske funnene i de tre dimensjonene. Den emosjonelle dimensjonen skal dekke opinionsdannelsen, og den generelle holdningen i avisen. Den kognitive dimensjonen skal avdekke hvilke stereotyper og konstruksjoner som ble brukt i de ulike avisene, eller hvilke konstruksjoner som blir avvist. Den sosiale dimensjonen skal avklare hvor stor nært skribentene var komfortable med å ha jødene, og hvorvidt det var en forskjell mellom de norske jødene og utenlandske jøder. Målet med sammenligningen er også å kartlegge holdningsendringer over tid. Var holdningene konstante eller endret de seg? Hvis holdningene endret seg; når skjedde det, og hvorfor?

Den emosjonelle dimensjonen

Nyhetsdekning og opinionsdannelse

Arbeiderbladets emosjonelle holdning til jødene ble formet av den økende fiendtligheten mot nasjonalsosialismen i løpet av perioden. Tiåret startet med en mild nedprioritering av jødenes endrede situasjon, hvor forfølgelsene av klassekamerater ble vektlagt mer enn jødeforfølgelsene. Mange av tekstene inkluderte jødene, men deres problemer kom i andre rekke. Dette varte frem til sommeren 1932, hvor sympatien for jødene økte radikalt i takt med nazistenes makt. Herfra ble jødene et svært viktig verktøy for å undergrave nasjonalsosialismen i moralsk forstand. Sympatiene og angrepene mot nazismen er spesielt tydelig i tekstene til Redaktør Martin Tranmæl og Johan Scharffenberg, som begge benyttet svært opinionsformende språk i sine tekster. Disse to var blant de fremste stemmene i avisen, både i autoritet og med hensyn til antall tekstbidrag. Men avisens sympatiske holdning var ikke avhengig av dem alene. Det fremkom også leserinnlegg og kronikker med støtte til jødene. Når nazistene ikke lenger var en marginal gruppe radikale fascister, men en økende maktfaktor i Tyskland, ble deres holdning til jødene aktualisert. Det definitive gjennombruddet for den sympatiske holdningen jødene kom i mars 1933, og varte ut perioden. Tekstene som ble kategorisert som antipatiske var hovedsakelig relatert til klassekamp, og ikke direkte jødefiendtlige. Hadde de blitt skrevet i Nationen ville de blitt ansett som sympatiske. Men tekstene var først og fremst nøytrale, noe som skilte seg ut i avisens presentasjon av jødeforfølgelsene i Tyskland. Likevel ble de benyttet i moralske angrep

på nasjonalsosialismen. Det største hullet i Arbeiderbladets dekning av jødeforfølgelsene, var deres manglende kritikk av forfølgelsene i Sovjetunionen.

Den emosjonelle dimensjonen i *Dagbladet* var svært ensrettet i denne perioden. Unntaket fra ensrettingen var Reinhardt Carriéres åpne brev, hvor han angrep Einar Skavlan og Ragnar Vold med nazistisk antisemittisk propaganda. Brevet ble tildelt plass i avisen, men ble også kommentert, kritisert og avvist på lederplass. Tekstene som omhandlet jødene – både holdningsbærende tekster, eller rene nyhetsartikler - var i hovedsak sympatiserende for ofrene, og kritisk mot overgriperne. Dagbladets redaksjon fulgte jødenes situasjon i hele Europa tett gjennom hele 30-tallet. Redaksjonen tillot seg tidlig å benytte fordømmende språk mot fascistene og sympatisk språk på jødenes vegne, og var slik sett opinionsformende. I likhet med Arbeiderbladet var sympatien for jødene, og aversjonen mot nazismen svært tydelig. Redaktør Skavlan angrep alle formene for agitasjon mot jødene, og kritiserte det han så på som tyranni i hele Europa, inkludert Sovjetunionen. Men han var langt fra alene i denne kampen. Spesielt Ragnar Vold og Emil Smith var betydelige bidragsytere. Dagbladets redaksjon så tidlig hvordan jødenes situasjon ville endre seg allerede i september 1930, og innså følgene av nazistenes antisemittisme allerede i oktober 1930. Skavlan anklaget også arbeiderbevegelsen for å unnskyldte Sovjetunionens undertrykkelser. Han mente at deres ignorering av disse forfølgelsene var like problematisk som høyrepressens unnskyldende holdning til fascistene. Dette synet hang sammen med avisens politiske grunnlag, hvor redaksjonen anså jødeforfølgelser som angrep på menneskeverdet. En kjerneverdi i liberalismen. Skavlans holdning kan oppsummeres med et sitat fra lederartikkelen den 26. april 1933.¹⁸² Der skrev han at maktbruken mot meningsmotstandere og jøder *«er et himmelropende overgrep, at det vilde være en pliktforsømmelse av en avis i hvilket som helst land å lukke øinene for det.»*

Aftenposten hadde en langt mer fraværende holdning til jødene i denne dimensjonen. I motsetning til Arbeiderbladet og *Dagbladet* ble det ikke brukt sympatisk språk. Nyhetssakene om jødene ble skrevet objektivt, og var svært overfladiske sammenlignet med de to forgående. Spesielt dem som omhandlet jødene i Tyskland. Ved de første pogromene i Berlin høsten 1930 ble det ikke rapportert om noen personskader. I stedet handlet saken om de materielle skadene som pøbelen var ansvarlige for. I tillegg benyttet avisen nasjonalsosialistenes egen bortforklaring på forfølgelsene. Denne saken er representativ for nyhetsdekningen til *Aftenposten* i hele perioden, også etter boikotten og pogromene. Forfølgelsen av jødene fikk ikke større oppmerksomhet enn absolutt nødvendig. Dette ble tydeliggjort gjennom avisens avdramatiseringer og underkommunisering av forfølgelsene, og ble kamuflert som en nøytral

¹⁸² *Dagbladet* 26. april 1933. Side 38.

nyhetsformidling. De hadde en svært bred og omfattende nyhetsdekning, men nyhetene om jøder og andre forfulgte i Tyskland var lite utfyllende. De gangene det ble fortalt mer og sympatisk om jødeforfølgelser, foregikk de i Russland, Hellas og Romania.

Redaksjonen hadde også en lunken holdning til den norske antisemitten Mikal Sylten. Dette står i grell kontrast til Dagbladet og Arbeiderbladet, hvor han enten fordømmes, eller ignoreres helt. Redaksjonen var likevel tydelig på at Syltens troverdighet var lav.

Tidens Tegns emosjonelle dimensjon har et flertall av sympatiske tekster, med Ellef Ringnes kommentar som en betydelig motvekt. Motsetningene går spesielt mellom verdikonservative kristnes ytringer, og Ringnes sin nasjonalistiske ytring. Han kritiserte det han anså som krisemaksimering rundt jødeboikotten i andre aviser, og kalte beskrivelser av overgrep, mishandling og mord for fabler. Han brukte også konstruksjonen om østjødene for å legitimere tyskernes rettferdige harme. Deretter bagatelliserte han lynsjingen av Schumm under jødeboikotten, som en abnorm og hevnmotivert handling som noen fumentaster var ansvarlige for. De sympatiske tekstene så på fascismens økende makt som en trussel for jødene, og fordømte pogromene mot jødene. Disse fordømmelsene kom også fra ulike aktører, og flere ble også skrevet før jødeboikotten. Direktør Bergers kommentar var den siste sympatiske teksten i dimensjonen, og var et angrep på Eyvind Mehles antisemittiske unnskyldninger for jødeforfølgelsene i Tyskland. Oppmerksomheten rundt jødene forsvant etter april 1933. Der Arbeiderbladet og Dagbladet benyttet anledningen til å intervjuere ofre fra konsentrasjonsleirer, og å slakte de ideologiske grunnforutsetningene for antisemittismen og nazismen, var det stille i *Tidens Tegn*.

Nationen var dominert av antipatiske tekster. Eksemplene er spredt over tid, men presenterer den samme negative holdningen til jødene. Våren 1930 ble det skrevet en liten notis om en aksjon til støtte for de forfulgte religiøse i Sovjetunionen. Men sympatien var først og fremst for de kristne, selv om pogromene var rettet mot den jødiske befolkningen. Holdningen vises på nytt rett i forkant av jødeboikotten i Tyskland, hvor redaksjonen gjengav Herman Görings benektelse av forfølgelsene, helt ukritisk. Nazistenes beviser - i form av besøk til konsentrasjonsleirer - ble også akseptert uten spørsmål. Redaksjonen var støttende til jødeboikotten i 1933, og gjengav nazistenes påskudd og legitimeringer som gode argumenter for en kollektiv avstraffelse av alle nasjonens jøder. Boikotten ble presentert som et forsvar, og en planmessig aksjon, som tilsvar til «agitasjonen» mot det tyske riksstyret. Jødeforfølgelsene i forkant av boikotten ble ignorert. Hele perspektivet står i sterk kontrast til presentasjonen til Dagbladet og Arbeiderbladet, som fordømte nazistene for det samme. *Aftenposten* var heller ikke like åpent nazivennlig, selv om også Nesse mente at nazistene kunne ha en legitim grunn til

å utføre aksjonene. Selv Tidens Tegn, med sine fascistiske sympatier tok langt mer avstand fra forfølgelsene enn Nationen. Jødeboikotten innebar altså ingen holdningsendring i avisen, noe som ble ytterligere klart ved Barbra Rings hyllest av Adolf Hitler i 1934. I presentasjonen gjenfortalte hun Hitlers antisemittiske argumenter om jødernes løgner, og avsluttet med å hylle Hitler som det tyske folkets fremste representant. Dette ville vært uhørt i Arbeiderbladet og Dagbladet, og for subjektivt og hyllende for Aftenposten. Det kunne passet inn i det polariserte Tidens Tegn, men der ville det antagelig møtt kritikk av andre lesere. At Aadahl tillot en så åpenlys hyllest forteller hvor sympatiene lå. Og at han og Ring beholdt jobben forteller at de ikke var alene om de holdningene. Mangelen på kritiske røster indikerer også at leserne var enige nok til ikke å protestere. I august 1935 ble dette enda klarere, når Nationen presenterte Joseph Goebbels tilsvarende til den internasjonale pressen angående jødene. Goebbels rettferdiggjorde forfølgelsene mot jødene med å beskrive dem som gjester som ikke ville oppføre seg. Og siden jødene ikke oppførte seg, ble de tyske forfølgelsene bare en naturlig konsekvens. Aadahls nedprioritering av nyhetsdekning av jødeforfølgelsene førte til en svært begrenset forståelse av jødernes situasjon i Tyskland blant leserne. Både Nationen og Arbeiderbladet brukte NTB i sin nyhetsdekning, så tilgang på nyheter var ikke problemet. Denne uvitenheten blant leserne medførte at hans antisemittiske retorikk fungerte mer effektivt, og gjorde det mer krevende å være kritisk til antisemittismen.

I starten av 1930-tallet var synet på jødene relativt likt. Jødene var kollektive symboler i alle avisene, og ble brukt i politisk retorikk. Forskjellen mellom avisene lå i hvor tidlig de sluttet å bruke antisemittisme for å fremme sine politiske interesser i offentligheten, og hva de erstattet det med. I Dagbladet ble det publisert en kronikk som involverte grov antisemittisme i januar 1930. Men etter dette ble jødene omgjort til et verktøy for liberalistiske verdier, gjennom støtte og kritikk av pogromer rettet mot dem. Denne støtten forsvarte alle de liberalistiske verdiene langt bedre enn det antisemittisme var i stand til. Samtidig var kritikken mot forfølgelsene ekte, og ikke kynisk retorikk. I Arbeiderbladet ble antisemittiske stereotyper brukt som retorisk verktøy litt lengre. Gjennom en gradvis overgang ble sosialistenes fiende flyttet fra kapitalismen over til fascismen. Effekten ble den samme som i Dagbladet, at det å støtte jødene var et bedre verktøy for å fremme bevegelsens enn det antisemittisk retorikk kunne oppnå. Samtidig er det ingen tvil om at også arbeiderbevegelsen stod for støtten de uttalte. På konservativ side så det litt annerledes ut. Tidens tegn hadde de mest

Dimensjonen viser avisenes grunnholdning, og hvordan de arbeidet for å skape en sammenfallende opinion blant sine lesere. Dagbladet og Arbeiderbladet fulgte jødene tett gjennom perioden, og arbeidet målrettet mot å skape en sympati for dem blant sine lesere. Den

tette dekningen var et av virkemidlene. Den hyppige dekningen gav leserne en stor innsikt i jødernes utfordringer. Et annet virkemiddel var språkbruken. I begge avisene ble det brukt sterkt sympatiserende språk på vegne av jødene, og fordømmende språk mot forfølgerne.

Dette stod i kontrast til de konservative. Tidens Tegn hadde en blandet nyhetsdekning, som tidvis var sterkt sympatisk, og som tidvis var veldig nazivennlig. Men blant de holdningsbærende tekstene var de sympatiske i et klart flertall. Tendensen i avisen er vanskelig å finne, fordi avisen hadde et mål å være åpen og fri, heller enn å kjøre en agenda. Endte i en polarisert tilnærming til jødene, med noen av de groveste eksemplene, og mange sympatiske. Opinionsdannelse var altså ikke et mål i avisen. I aftenposten var saken en annen. Avisen hadde en profesjonell og grundig nyhetsdekning, men den var svært tilbakeholden og nøytral når det kom til jødernes situasjon i Tyskland. Opinionsdannelsens mål var heller å hindre støtte til jødene, gjennom å holde informasjonen om deres lidelser delvis tilbake, og å unngå å bruke sterkt språk både på vegne av ofrene, og mot forfølgerne. Dette ble spesielt tydelig i saker hvor jøder ble forfulgt utenfor Tyskland. I de tilfellene var dekningen sammenlignbart mer sympatisk, og grundigere. Nationen hadde en annen strategi. Der ble ikke jødeforfølgelsene nevnt med mindre det var tvingende nødvendig. Språket var antipatisk, og når forfølgelsene kom opp forholdt redaksjonen seg til nazistenes bortforklaringer.

Den kognitive dimensjonen

Nye og gamle verktøy

Arbeiderbladets kognitive dimensjon inneholder flere eksempler på opportunistisk bruk av stereotyper for å fremme en antikapitalistisk agenda. Flere innslag var rasistiske, og rettet mot jødene som representanter for kapitalismen, sosialismens motpol. Men disse var alle av opportunistisk og stereotypisk karakter. Andre stereotyper ble brukt som en negasjon til det norske, hvor jødernes utseende, moralske karakter, og arroganse ble trukket frem. Men disse stereotypene ble forkastet når antisemittismen i Europa økte, i takt med nazistenes økende popularitet. Den siste stereotypen jeg har funnet i denne perioden kom 22. oktober 1932. Etter dette er den eneste formen for kollektivisering av jødene, bruk av positive hyllende stereotyper. Ingen positive konstruksjoner ble brukt for å skape et trusselbilde av jødene. I ettertid av nazistenes maktovertakelse og aktivisme mot jødene, ble bånd knyttet mellom arbeiderbevegelsen og jødene, gjennom deres felles erfaringer med forfølgelser. Det blir et «oss» mot nazistene, og det å forsvare jødene blir et verktøy mot den nasjonalsosialistiske ideologien og politikken. Der antisemittene brukte «jøden» som et verktøy for å angripe og underminere meningsmotstandere og ideologier, brukte arbeiderbevegelsen - med Tranmæl og Scharffenberg i spissen- «antisemitten» som et verktøy for å underminere og moralsk

diskvalifisere meningsmotstandere. I sum kommer de antisemittiske holdningene til uttrykk først gjennom fiendebildene til arbeideren, i form av representanter for borgerskapet. Med nazismens fremgang ble det jødiske fiendebildet overflødig, og en langt sterkere alliert i retorisk forstand. Støtten til jødene var likevel ikke av en kynisk karakter for å angripe nazismen og dens sympatisører, men heller enn sammenfallende agenda og en genuin opplevelse av urettferdighet. I *Dagbladet* har jeg funnet noen eksempler på bruk av negative stereotyper og konstruksjoner. Det fremste eksemplet var en kronikk av Mag. Art. Andr. Arnesen. I denne beskrev han «vestjøden» som en kulturbærer gjennom positive, men truende konstruksjoner. Samtidig benyttet han importert tysk antisemittisme når han stemplet «østjødene» fra Sovjetunionen og Polen som ukulturelle utskudd som er «*orientalsk upålitelige og skittenferdige, både legemlig og moralsk*». Teksten var av en abstrakt art, og sammenfalt med den internasjonale finanskrisen i starten av 1930. Arnesens bidrag ble også publisert rett etter at Skavlan kom tilbake som redaktør. Hans holdning til jødene var sterkt sympatisk et halvt år etter, så det er mulig det var en glipp at Arnesens artikkel ble trykket. Med unntak av dette eksempelet ble alle former for antisemittisk politikk fordømt umiddelbart. Dette skjedde så tidlig som september og oktober 1930, og ble bare intensivert gjennom tiåret. Brutaliteten i den nasjonalsosialistiske politikken ovenfor jødene var for stor til at noe slikt kunne tillates i en liberalistisk avis. De positive konstruksjonene var hyllende som i Arbeiderbladet. Jødernes ferdigheter innen økonomien trekkes gjerne frem. I motsetning til sosialistene var kapitalister et gode for liberalistene, og jødiske kapitalister ble ansett svært positive bidragsytere i samfunnet.

Aftenpostens holdning til bruk av konstruksjoner om jødene var svært ulik de to foregående avisene. Antallet tekster med stereotyper og konstruksjoner var ikke så ulik, men formen de antisemittiske elementene kom i var det. Stereotypene i Arbeiderbladets saker var av opportunistisk art, og de antisemittiske elementene ble sagt i en bisetning. Saken i *Dagbladet* var av mer overlagt art, men presentert av en akademiker, og ble avsluttet tidligere. I *Aftenposten* ble flere av sakene skrevet av de ansatte journalistene, og utnyttet antisemittiske myter og fordommer fra hele det antisemittiske spekteret for politisk vinning. Konstruksjonen om jødene som ansvarlige for kommunismen ble brukt i 1930, og knyttet opp til en arbeidskonfliktsak. Kommunismen fremsto som en trussel i saken, og ble representert med «*noen jøder i Moskva*». De samme jødene ble tillagt ansvaret for konsekvensene om Norge skulle bli underlagt kommunismen, noe som skribenten anså å være likeverdige med nød, elendighet og sult. Sammenhengen mellom jødene og kommunismen brukes også i 1931, hvor Haakon Øverland anklaget ofrene av jødeforfølgelsene i Sovjetunionen for å ha hevnmotiver når de tok del i den kommunistiske revolusjonen. Dette mente han også at de oppnådde i så stor grad at de på

daværende tidspunkt allerede var generasjoner på forskudd. Øverland mente også at østjødene hadde skapt en forbitrelse i Tyskland, noe som ledet til et jødeproblem. Denne forbitrelsen var hans årsaksforklaring for jødeforfølgelsene. Bolsjevikjøden som stereotyp ble også benyttet i sammenheng med jødeboikotten i 1933, hvor Ing. Herland mente at jødene hadde for mye makt over den norske pelsnæringen. Han ønsket ikke at de skulle boikotte Tyskland, fordi det skadet de norske interessene for mye. Boikotten fremstod for ham som «*den internasjonale marxismens kamp mot det nye tyske folkestyre*». I den understreket han også at jødene var norske statsborgere, og måtte rette seg etter norsk lov. Når tyskernes forfølgelser og boikott av jødene skapte en betydelig sympati blant nordmenn, forsvarte redaktør Nesse nazistene i en lederartikkel. I den skrev han at jødene neppe fortjente den sympatien de fikk som ofre for den tyske harmen og diskrimineringen. Jødenes evne til å ta seg til rette, og å utføre umoralske handlinger uten å bli tatt for det, var angivelig motivet for denne reaksjonen. På grunn av jødenes evne til å omgå lover, mente Nesse at «vi» ikke måtte dømme tyskerne for strengt. Dette kom av at det norske folk ikke kunne sette seg inn i situasjonen i Tyskland, og derfor ikke hadde forutsetningene for å bedømme saken riktig. Etter dette understreket han at norske borgere skyldte samfunnet å «*å være aktsomme overfor alle farer*». Nesse forsvarte altså ikke bare abstrakt antisemittisk retorikk, men også antisemittisk politikk. Politikken ble forsvart gjennom å tro på den apokalyptiske antisemittismen til nazistene. Andre former for antisemittiske konstruksjoner i avisen inkluderte jøden som en umoralsk forfører, jøden som en fet umoralsk forretningsmann på reise, jødenes samhold, korrupsjon og undergraving av samfunnet. De groveste konstruksjonene kom i perioden fra 1930, til og med mai 1933. I etterkant av mai 1933 var de holdningsbærende tekstene fraværende. Det innebar ikke at jødene var ute av søkelyset. De var fortsatt en betydelig del av nyhetsbildet, men i antipatisk/underkommunisert form.

I *Tidens Tegns* kognitive dimensjon var det en liten overvekt av negative konstruksjoner. Frem til april 1933 var kapitaljøden den dominerende stereotypen. I 1933 kom det et skifte, hvor kapitaljøden ble byttet ut med kommunistjøden. Uttalelsene til Alf Larsen og Generalkonsul Mehle er spesielt grove. Alf Larsens kronikk ble skrevet i 1931, og knyttet jødenes kjærlighet til penger sammen med et moralsk forfall som ledet til avgudsdyrkelse av Mammon. Mehles innlegg ble skrevet i april 1933, og bygde sterkt på konstruksjonen av «østjøden», og dennes forhold til Sovjetunionen. Mehle anså også jødene som indre erobrere, og østjødene var hans utvalgte representanter for jødeproblemet. Ifølge ham kastet de seg over Tyskland, «*som rotter over en bedervet ost*». Deretter ble jødeproblemet ytterligere fremhevet, gjennom å trekke frem det jødiske samholdet som favoriserte østjødene inn i maktposisjoner i det tyske samfunnet. Mehle la dette til grunn for å legitimere jødeboikotten, som han også mente var gjennomført

med en enestående disiplin. Mehle avsluttet med å advare mot å skape et jødeproblem i Norge ved å ta imot store mengder med jøder. Disse uttalelsene provoserte Direktør Berger såpass mye at han skrev et krast innlegg dagen etterpå. Major Trygve Gran understreket også jødenes ansvar for marxismen, og mente at det var naturlig at en bevegelse som ønsket å uskadeliggjøre marxismen gikk etter dens tilhengere. Jødeforfølgelsene var altså rasjonelle ifølge ham. Redaksjonen bekreftet også konstruksjonen om bolsjevikjøden gjennom et innsendt spørsmål, og spekulerte i om bolsjevikrevolusjonen var jødenes hevn for tidligere pogromer. Sogneprest Søren Selandts tydelige avvisning av Marta Steinsviks fremelsking av religiøs intoleranse, understreker spennet av holdninger i avisen. De positive stereotypene i avisen var alle i form av hyllester, gjennom å trekke frem jødenes flittighet og dyktighet.

Innen den kognitive dimensjonen er skjevfordelingen større i *Nationen*. Jeg har ikke funnet noen former for positive konstruksjoner, bare negative. Barbra Ring var en betydelig bidragsyter også innen denne dimensjonen. Hun presenterte antisemittisme i både strukturert og opportunistisk form. Av de seks tekstene i dimensjonen har hun skrevet tre. To av de andre har ingen signatur, og må derfor tilskrives redaksjonen. Den rådende konstruksjonen i avisen var knyttet opp mot jødenes økonomiske makt, og kjærlighet til penger. Fortellingen om «jøden Abraham» bygde opp under «jødens» villighet til å ta risiko for å tjene penger, og dermed indirekte jødens griskhet. Ring presenterte Hitlers ungdom, hvor han anklaget jødene for å rå Wiens finansliv og presse. Til sist beskrev Ring den minst assimilerte jøden i søstrene Silver med en typisk jødenese, «*svellende barm og den griske sjofle pengelyst*». Dette er eksempler på strukturerte antisemittiske konstruksjoner. «O.K.S» og Hundseid derimot benyttet jøde som et kraftuttrykk, og var av en mer opportunistisk karakter.

Arbeiderbladet startet tiåret med en nøytral og begrenset dekning av forfølgelsene mot jødene, samtidig som det ble publisert opportunistiske antisemittiske stereotyper rettet mot kapitalismen. Innledningsvis ble dekningen av jødeforfølgelsene noe neglisjert til fordel for nyhetene om klassekamp, og nazistenes angrep på arbeiderbevegelsen. De gangene jødenes problemer ble nevnt før sommeren 1932, var det gjerne som en del av gruppen som ble undertrykt av nazistene. Men holdningen endret seg fra sommeren 1932, i takt med den økende forfølgelsen. Etter nazistenes maktovertakelse og angrep på jødene, ble båndene styrket mellom arbeiderbevegelsen og jødene, via deres felles erfaringer med forfølgelser. Dette skapte et «oss» mot nazistene. Samtidig var det å kritisere av antisemittiske konstruksjoner, retorikk og forfølgelser et langt bedre politisk verktøy for å fremme arbeiderbevegelsens agenda og undergrave nazismens legitimitet enn det antisemittismen noen gang kunne blitt.

Dagbladet hadde samme tilnærming, og startet med å bruke forsvar av rødene som politisk verktøy tidligere enn Arbeiderbladet. Å ta jødene i forsvar var ekvivalent med å forsvare de liberalistiske verdiene. Denne støtten ble de selv angrepet for. Både fra norsk og tysk hold. I Aftenposten ble antisemittiske konstruksjoner og stereotyper brukt for å fremme den politiske agendaen. Disse ble først og fremst presentert i tidsrommet 1930-1933, og hang sammen med krisetid og aktualiteten rundt jødene i Tyskland. Konstruksjonen som kom hyppigst var bolsjevikjøden, men også kapitaljøden, rasesolidariteten og jødens umoral ble brukt. Disse representerte alle en trussel mot det bestående verdifelleskapet, den norske nasjonen og de norske institusjonene som konservatismen bygger på. I Tidens Tegn var kapitaljøden den foretrukne konstruksjonen, kombinert med konstruksjonen om et jødeproblem. I begge konstruksjonene var jødene et symbol på en trussel mot nasjonen. Samtidig var ikke agendaen tydelig i Tidens Tegn, og det ble også fremsatt en rekke kritikk av antisemittismen. Nationen derimot hadde en klar agenda mot jødene, og presenterte både opportunistiske stereotyper og konstruksjoner. Fra 1930-33 dominerte bruken av kapitaljøden, mens bolsjevikjøden overtok etter jødeboikotten. Også her var jødene en trussel mot nasjonen, som ble representert av bøndene. Overgangen skyldes til en viss grad revolusjonstrusselen som kunne tilskrives arbeiderbevegelsen, men tilknytningen til nasjonalsosialistene i Tyskland, og deres kamp mot kommunismen, var en viktigere faktor. At Nationen kunne flytte beskyldningene mellom to slike motsetninger underbygger både antisemittismens elastiske karakter, samtidig som det bekrefter at redaksjonen i Nationen anså jødebevegelsen som en sammensvergelse mot den europeiske kulturen, gjennom revolusjon og undergraving innenfra.

Den sosiale dimensjonen

Mellom det abstrakte og konkrete

Arbeiderbladets sosiale dimensjon inneholder politisk kamp gjennom holdninger til jøder. Kampene var rettet mot Aftenposten spesielt, men også Nationen og Tidens Tegn. I Arbeiderbladet ble det argumentert sterkt for å hjelpe jødene, og de borgerlige avisene ble angrepet for deres manglende vilje til å forsvare uskyldige jøder fra forfølgelser. De tydeligste stemmene er Martin Tranmæl og Johan Scharffenberg. De ble selv angrepet av de borgerlige avisene for sine sympatiske holdninger ovenfor jødene, og mange av tekstene i dimensjonen er tilsvar på disse angrepene. Et annet viktig bidrag kom fra Birgit Schiøtz i etterkant av jødeboikotten. I et leserinnlegg oppfordret hun alle norske foreldre om å oppdra barna til å være særlig hensynsfulle ovenfor sine jødiske skolekamerater. Oppfordringen kom i sammenheng med de økte forfølgelsene som det fortelles om i avisene, samtidig som fordømmer mot jødene og rasehat ble mer synlig i det norske samfunnet. Hun henviste spesielt til hvordan de voksne

snakket om jødene rundt barna. Barneoppdragelsen var hennes tilnærming til å stoppe slike fordommer og hat på. Denne oppfordringen ble først publisert i Arbeiderbladet, og deretter sendt inn til Dagbladet. At hun valgte å sende en slik oppfordring i begge avisene vitner om en opplevd sammenfallende holdning mellom avisene, og at det var en viktig sak for henne.

Dagbladet ble også angrepet for deres sympatiske holdning til jødene. Det første angrepet fra den nazistiske propagandapressen kom allerede på sommeren 1931. Der ble *Dagbladet* stemplet som en avis som var «fullstendig behersket av jøder». ¹⁸³ Den samme påstanden ble ytret av Ekstrabladets Carl Lie en måned senere. ¹⁸⁴ I begge tilfellene tok ikke skribentene avstand fra jødene, men valgte heller å angripe motstanderne for deres antisemittiske retorikk. Den 1. april presenterte redaksjonen ulike perspektiver på hva det innebar å være jøde. I denne sammenhengen valgte de å hente inn perspektiver fra tre representanter. Harald Syse har trukket frem den manglende «ryggmargsrefleksen» til *Dagbladet* i dette stykket. ¹⁸⁵ Først i løpet av sommeren 1933 ble det gjennomført større kritikker av antisemittiske teorier, før de tiltok i hyppighet og styrke gjennom 1934. I dette tilfellet handlet det om at redaksjonen ikke tok avstand fra beskrivelser av jøder som «folkerase», gjengivelsen av Dr. Mjøens apokalyptiske antisemittisme, og Dr. Schreiners antisemittiske antropologi. På tross av den sene avvisningen av antisemittiske konstruksjoner, var holdningene til jødene svært sympatisk, også lokalt. Birgit Schiøtz presenterte sin oppfordring om å unngå å lære barna fordommer mot jøder. Halfdan Petterøe avkreftet Vidkun Quislings påstand om at *Dagbladet* var eid av jøder. Samtidig presiserte han at det ikke ville gjort ham noe om det hadde vært sant. Saken om beboerne på Gåsøya i Oslofjorden, viser også hvor lite toleranse de liberale hadde for antisemittisk politikk i Norge. Den siste saken av Jens Korsvold var kritisk til norsk rikskringkasting for å hindre ham i å presentere et forsvarsskrift for jødene i sammenheng med rettsprosessen mot falsumet Sions vises protokoller. I den antyder han at motivet for å ikke presentere kåseriet hans er knyttet opp mot antisemittiske holdninger.

Aftenposten hadde kun én relevant tekst i denne dimensjonen. Teksten var et leserinnlegg til Johannes Nesse, og omhandlet porthandel i Oslo. Innsenderen hadde et betydelig problem med at Foreningen Oslo stemplet porthandel-bransjen i byen som jødisk. Hans hadde ingen problem med jødene, eller det å være kollega med dem. Men å bli anklaget for at den «jødiske» porthandelen snyltet på den regulære handelen, fant han seg ikke i.

¹⁸³ *Dagbladet* 26. juni 1931. Side 41.

¹⁸⁴ *Dagbladet* 31. august 1931. Side 41.

¹⁸⁵ Syse 2015: 59-61

Tidens Tegn var avisen med størst andel tekster innen den sosiale dimensjonen. Den første saken handlet om å tillate noen tyske jøder arbeidstillatelse i Norge for å starte en leketøysfabrikk i Nord-Norge, og fikk en varm velkomst av Ulrikke Greve. Avisen prøvde også å kartlegge hvordan det var å være jøde i Norge, i etterkant av jødeboikotten. Saken ble skrevet svært overfladisk, og presterte også å spørre om jødene hadde merket noen «*invasjon av jøder i det siste*». Stykket viser med tydelighet at journalisten så på jødene som et kollektiv, og ikke som individer. Det viktigste bidraget innen dimensjonen er den lange polemikken i august 1934. Polemikken ble startet av Fredrik Damm, og var en appell om å verne om jødene, for ikke å skape et jødespørsmål i Norge. Damm anså jødespørsmålet som en naturlig forsvarsreaksjon fra jødene som følge av undertrykking, og måten et jødeproblem ble skapt var gjennom fiendtlighet mot jødene. Damms appell fikk fire anonyme tilsvare som kritiserte appellen hans. I disse fire ble jødernes «natur» brukt for å forklare jødeproblemet, og ble satt i sammenheng med en jødisk sammensvergelse. Deres umoral, makthunger, og rasesolidaritet ville medføre en trussel mot samfunnet, og problemet ville bli skapt om for mange jøder ble samlet på et sted. Det første av de fire kritiske leserinnleggene så på Damms appell som skreddersydd for jødene, som dermed kunne holde på i det skjulte. Leseren utvidet med å trekke frem konstruksjonen om jødernes rasesolidaritet, rettet mot favoriseringer av andre jøder til attraktive posisjoner. Denne favoriseringen og kampen for mer makt ble også trukket frem av «ingeniør». Jødernes hensynsløshet og faren ved raseblanding var også et tema. Den tredje anonyme innsenderen var også bekymret for jødernes makt som indre erobrere, på grunn av jødernes vilje til å utnytte den norske naiviteten. Jødene ble også presentert som dyktige umoralske forretningsfolk. Innsenderen spekulerte i om umoralen var medfødt og/eller fremelsket. Det som var sikkert, var uansett at det var en uanstendig måte å drive forretninger på. At innsenderne som advarte mot jødene med antisemittiske argumenter ikke signerte med navn indikerer en forståelse av at deres meninger ikke var sosialt aksepterte. De to siste leserinnleggene i polemikken ble underskrevet med navn, og hyllet Damms initiativ. Den ene ble skrevet av Ø. Rabinowitz, som påpekte at de norske jødene var like lojale til staten Norge som andre nordmenn. Han avsluttet med et spørsmål om når antisemittene skulle slutte å bedra sin samvittighet. Det siste innlegget kritiserte falskheten til nordmenn når det kom til jødene. Antisemittisme ble beskrevet som primitivt, usselt og rettferdighetsstridig.

Den sosiale dimensjonen i *Nationen* har ingen relevante tekster.

Arbeiderbladet hadde en sympatisk og nær holdning til jødene, og anså dem som individer og en del av «oss». Dette var bakgrunnen for angrepene mot de borgerlige avisenes bortforklaringer av forfølgelsene, og deres støtte til fascistene. At Birgit Schøitz publiserte appellen sin om å

skjerme barna fra jødefiendtlige fordommer og hat i Arbeiderbladet og Dagbladet, var ingen tilfeldighet. Det hang sammen med synet på jødene som konkrete individer, kombinert med opinionsdannelsen redaksjonene førte med hensyn til jødene. De norske jødene var nordmenn, på lik linje med kristne nordmenn. Dagbladet ble også utsatt for flere angrep fra fascistisk hold, på grunn av sin holdning til jødene. Retorikken i disse angrepene bygde på konstruksjonen om en jødekontrollert presse. Avisens tilsvar var å avvise dette, men ikke ved å ta avstand fra jødene. Ved jødeboikotten benyttet Dagbladet de kontroversielle forskerne Mjøen og Schreiner for å forklare jødene som folkerase. Dette tilfellet var det siste eksempelet hvor en artikkel bygde på en slik rasisme ovenfor jødene i avisen.

Igjen var Tidens Tegn i en mellomposisjon. Avisen inneholdt en lang og interessant polemikk, hvor alle de signerte tekstene var jødevennlige, og alle de jødefiendtlige var anonyme. De anonyme tekstene benyttet strukturelle konstruksjoner om jødernes konspirerende natur, og fremmet dem som trussel for det norske samfunnet gjennom et jødeproblem. Disse var kollektive og abstrakte, mens forsvarerne så på jødene som konkrete individer. De jødevennlige innleggene avfeide konstruksjonene, samtidig som de ønsket å hjelpe jødiske flyktninger.

Aftenpostens sosiale dimensjon var stille, og omhandlet kun en sak om porthandel. Nationen hadde ingen relevante saker. At begge hadde få saker forsterker poenget om at avisens representanter så på jødene som et abstrakt kollektiv, og ikke individer. Dette henger også sammen med viljen til å bruke antisemittisk retorikk, ettersom jødene fungerte som et kollektivt symbol, og ikke individuelle mennesker.

Fortsatt skarpe politiske skillelinjer

Avisene hadde en ulik tilnærming til opinionsdannelsen ovenfor jødene, men kan deles inn i to hovedkategorier. De sympatiske og de antipatiske avisene. I Dagbladet og Arbeiderbladet bygde redaksjonene en jødevennlig opinion, med en sympatisk ordbruk, tett og førdømmende nyhetsdekning av jødeforfølgelsene, og sterk kritikk av nazismen og antisemittismen når anledningen bød seg. Aftenposten og Nationen befant seg på den andre siden av spekteret. Her ble forfølgelsene ignorert eller underrapportert i nyhetsdekningen, og forsvart med nazistisk propaganda når ikke ignorering var tilstrekkelig. Bruken av nazistenes propaganda var spesielt tydelig i Nationen. Aftenposten og Nationen gikk altså inn for å skape en negativ eller skeptisk opinion til jødene. Tidens Tegn var i en mellomposisjon, og hadde en mindre tydelig strategi, hvor holdningene til jødene sprakte mellom sterkt jødevennlige tekster, og tekster med jødehat. Polemikken i 1934 illustrerer dette godt. Den inkluderte både grove antisemittiske utsagn, og utsagn som fordømte antisemittismen. At de antisemittiske leserinnleggene i polemikken var anonyme indikerer at skribentene fryktet en sosial fordømmelse for sine holdninger, noe som indikerer et mer positivt syn på jødene i befolkningen.

Alle avisene hadde eksempler på bruk av antisemittiske stereotyper og konstruksjoner til politisk vinning, men bare Arbeiderbladet og Dagbladet avsluttet bruken i løpet av perioden.

Arbeiderbladets antisemittiske innhold inkluderte kun opportunistiske stereotyper rettet mot kapitaljøden. De øvrige funnene er dekonstruksjoner av antisemittiske myter. Det samme gjaldt Dagbladet, med unntak av Arnesens og Reinhardt Carrières åpne brev fra Tyskland. Utenom dem inneholdt Dagbladet først og fremst hyllende stereotyper, kritikk av antisemittisk politikk, og kritikk av antisemittiske konstruksjoner. De borgerlige avisene Nationen, Aftenposten og Tidens Tegn inneholdt både bruk av antisemittiske konstruksjoner, og opportunistiske stereotyper. Rasesolidariteten, kapitaljøden og bolsjevikjøden var de dominerende konstruksjonene på borgerlig side, og ble alle brukt som trusler mot nasjonen.

Arbeiderbladet var avisen med den tydeligste kampen mot nazismen og antisemittismen. I løpet av 1932-33 skiftet avisen fra å bruke antisemittiske stereotyper mot kapitalismen, til å bruke kritikk antisemittisk retorikk, politikk og ideologi som et verktøy for å undergrave den moralske legitimiteten til fascismen. At partiet så på nazistene som fiende, hang sammen med nazistenes sosialistiske fiendebilde, og deres forfølgelse av de tyske sosialistene. Kritikken mot nazismen vedvarte gjennom hele perioden, men ble intensivert i takt med dens økende innflytelse.

Dagbladet benyttet også kritikk av antisemittisme som et politisk virkemiddel, men frem til og med jødeboikotten var det hovedsakelig den jødefiendtlige politikken som ble kritisert. Likevel var Dagbladet den mest jødevennlige avisen, og kritiserte pogromer mot jødene i alle land, ikke

bare Tyskland. Dette hang sammen med deres liberalistiske ideologi som la vekt på menneskeverdet og religionsfriheten.

Aftenposten inkluderte det bredeste spennet av antisemittiske konstruksjoner, og knyttet dem opp mot en jødisk verdenskonspirasjon. Den fremste konstruksjonen var bolsjevikjøden, sammen med jøden som umoralsk, og solidarisk til sine egne. Disse konstruksjonene representerte trusler ovenfor avisens politiske forankring, ettersom de ville endre det norske samfunnet raskt og radikalt. Hurtige endringer bryter sterkt med konservatismen som Høyre bygde på, og var en åpenbar trussel. Jødernes rasesolidaritet fremstod også som en trussel mot det nasjonale fellesskapet. Frykten var at jødene ville skape et parallelt nasjonalt fellesskap, og dermed et norsk jødeproblem. Holdningene i Tidens Tegn bar preg av manglende føringer, og var svært polarisert. Motsetningene stod mellom verdikonservative kristnes sympatier, og nasjonalistiske rasisters antisemittiske retorikk. De antisemittiske konstruksjonene bygde opp et fiendebilde mot jødekapitalen, som ble ansett som for mektig, og ansvarlige for elendigheten som børskrakk medførte. Senere ble fiendebildet rettet mot kommunismen, representert med bolsjevikjøden. Dette var helt i tråd med Frisinnede Venstres motstand mot sosialismen, og deres beundring for fascismen. I tillegg var motstanden mot flere jøder i Norge et uttrykk for nasjonalismen som rådet i avisen, når jøder ble sett på som et folk, og ikke en religiøs gruppe. I Nationen ble kapitaljøden brukt som fiendebilde, hvor konstruksjonen representerte storkapitalen som stod imot bøndernes økonomiske interesser. Kapitaljøden var internasjonal og moderne, som brøt med avisens ideologiske forankring. Bruken av grove antisemittiske argumenter i Aftenpostens, Nationens og Tidens Tegn ble ikke avsluttet i løpet av perioden.

De benyttede konstruksjonene hang sammen med avisenes politiske plattform. Sosialistene benyttet stereotypen om kapitaljøden frem til 1932. De tok heller ikke avstand fra antisemittiske konstruksjoner i denne perioden. De antisemittiske bidragene til Arnesen, Carrière, Schreiner og Mjøen var de fire unntakene i Dagbladet, som tok avstand fra antisemittismen på redaksjonelt nivå allerede i 1930. Aftenpostens presentasjon av antisemittiske konstruksjoner varte fra 1930-1933, men det ble ikke tatt et oppgjør med holdningene. Nazistene roet ned angrepene sine etter sommeren 1933, noe som senket aktualiteten. Men avisen fortsatte med underkommuniseringen av de jødiske lidelsene. I Tidens Tegn ble antisemittismen representert med konstruksjonene kapitaljøden og jødeproblemet. Bruken av antisemittiske konstruksjoner ble heller ikke avsluttet, men antisemittismen ble også kritisert av flere aktører i avisen. I Nationen ble kapitaljøden benyttet som konstruksjon frem til 1933, deretter overtok bolsjevikjøden som den ledende konstruksjonen. Heller ikke her ble bruken avsluttet, men antisemittismen ble heller ikke kritisert, i motsetning til i de andre avisene.

Kapittel 5. Nürnberglover, krystallnatt og flyktningsproblematikk.

Perioden starter den 15. september 1935, som er under NSDAPs partimøte i Nürnberg hvor Nürnberglovene ble vedtatt, og avsluttes ved invasjonen i 1940. Nürnberglovene fratok alle tyske jøder deres borgerrettigheter, og forbød ekteskap mellom ariere og jøder.¹⁸⁶ Med dette utfordret nazistene holdningene til det internasjonale samfunnet, med en ytterligere intensivering av den institusjonaliserte antisemittismen. I Norge kom Bondepartiet og Arbeiderpartiet til enighet om et kriseforlik i 1935, som gav støtte til bøndene, og førte arbeiderbevegelsen til makten. Økonomien var på vei opp, og arbeidsledigheten på vei ned.

Nürnberglovene og Novemberpogromene/krystallnatten var de to viktigste jøderelaterte sakene i perioden. Pogromene foregikk mellom 9. og 10. november, og var statlig organiserte. Offisielt var begrunnelsen for forfølgelsene at det tyske folk reiste seg i raseri på vegne av den tyske diplomaten Ernst vom Rath i Paris. Vom Rath ble skutt av den jødiske flyktningen Herschel Grynszpan, som hevn for lidelsen han og hans familie var blitt påført av nazistene.¹⁸⁷ At vom Raths død var en dårlig forkledd unnskyldning for omfattende pogromer var klart for alle som ikke ville lukke øynene for sannheten. Resultatet ble enorme materielle ødeleggelser av jødisk eiendom, i form av nedbrente synagoger, knuste butikkruiter, massearrestasjoner av jøder, vold, og deportasjoner til konsentrasjonsleirer. Krystallnatten tydeliggjorde hva den tyske antisemittismen innebar, og tvang frem nyhetsomtaler i alle avisene i undersøkelsen. Selv Nationen, som hittil hadde unnlatt å skrive om jødeforfølgelsene i Tyskland.

Det viktigste jøderelaterte temaet i den norske offentligheten i perioden lå i flyktningssakens økende aktualitet. Intensiveringen av den antisemittiske politikken i Tyskland gjorde det mer og mer umoralsk å la være å hjelpe. Likevel var saken vanskelig å løse. Den internasjonale flyktningsskonferansen i Evian sommeren 1938 viste hvor liten den internasjonale viljen var for å hjelpe flyktningene.¹⁸⁸ Først og fremst lå årsaken til problemet i nazistenes jødepolitikk. Deres mål var å utarme de tyske jødene i så stor grad at de ville bli en betydelig utgift for mottakerlandene. Det andre problemet var at andelen jøder under tysk kontroll økte, som følge av anneksjonen av tysktalende områder som Østerrike og Tsjekkoslovakia. Problemet ble også relativt akutt, ved innføringen av stadig grovere forfølgelser i en voksende tysk stat. På toppen av dette var ikke antisemittisme et isolert tysk fenomen. Inkludert Norge. Arbeiderpartiet som hadde makten i Norge var sympatisk innstilt til jødene, med Arbeiderbladet som en indikator. Men den politiske viljen til å ta imot mange jøder var liten, og den politiske opposisjonen betydelig. Aktører på høyresiden knyttet sammen sosialisme og antisemittisme for å stoppe

¹⁸⁶ Lorentz 2003: 26-27

¹⁸⁷ Lorentz 2003: 42-43

¹⁸⁸ Foskum 2005:48

flyktningsinitiativ, ved å klassifisere mottak av jødiske flyktninger som en importering av vennligsinnede sosialister, og et jødeproblem.

Flyktningssaken i bestemt form ble først aktuell som meningsbærende tema ved Johan Scharffenbergs avisinnlegg i Arbeiderbladet 10. mars 1936. I forkant av innlegget var nyhetsdekningen av jødeforfølgelsene og livssituasjonen for europeiske flyktninger svært utfyllende og kritisk i Dagbladet og Arbeiderbladet. I Aftenposten var den hyppig, men ikke like utfyllende, mindre kritisk og mindre sympatisk. Det var kjent at jøder ble angrepet fordi de var jøder, både gjennom statlig organiserte aksjoner, ideologisk propaganda, reportasjer fra journalister, og vitneskildringer fra konsentrasjonsleirer. Altså var det mye tilgjengelig kunnskap om jødernes lidelser og vanskeligheter, og nordmenn var svært interesserte i sakene. Interessen tydeliggjøres gjennom de tilnærmet daglige nyhetene om situasjonen i Tyskland i Aftenposten, Arbeiderbladet og Dagbladet. Nationen og Tidens Tegn la langt mindre vekt på jødernes situasjon. Den betydelige kunnskapen om flyktingenes situasjon i den norske offentligheten er viktig, i sammenheng med Johan Scharffenbergs hypotetiske forslag til en løsning på flyktningkrisen. Den norske offentligheten inneholdt betydelig informasjon om hvor ille det stod til med jødene i Sentral-Europa. Og tilgangen til informasjon var også god, for dem som ville vite. Holdningene til jødene var preget av kollektivistiske konstruksjoner fra dem som ikke ville lytte, og sympatiske støtteopprop fra dem som ville hjelpe. Samfunnsdebatten i etterkant av Scharffenbergs initiativ ble svært polariserende i den norske offentligheten, og gikk fra opprop til å hjelpe, til opprop om å stoppe invasjonen av jøder.

Arbeiderbladet

Gjennom hele perioden gikk Arbeiderbladet til verbale angrep på nazistene når anledningen bød seg. I kritikken la skribentene sterk vekt på jødernes lidelser gjennom et sympatisk og tydelig språk. Hyppigheten av nyhetsoppslag, artikler, kronikker og leserinnlegg om jøder gir en svært klar indikasjon på at både redaksjonen og leserne var samstemte i sitt syn på jødene, og den uretten de ble utsatt for. Det var også en tendens å anse jødene som en del av «oss», ettersom både arbeiderne i Tyskland og jødene opplevde den samme undertrykkelsen.

Emosjonell dimensjon

Antipatisk holdning til jøder

Ingen relevante funn.

Sympatisk holdning til jøder

16. september 1935: «F.M» kommenterte nazistenes landsmøte. Han skrev om jødeforfølgelsene som et ledd i den nazistiske politikken, og så på innføringen av Nürnberglovene en formalisering av den jødefiendtlige politikken. Han kommenterte også at

Hitler selv la mye vekt på bolsjevikene i sin tale, og antok at den økte agitasjonen mot dem kunne bety at bolsjevikene foreløpig overtok rollen som syndebukker fra jødene. Et par måneder senere ble jødeforfølgelsene tatt opp igjen, og da ble det ikke lagt noe imellom. «*Den systematiske utryddelse av jødene, det må være verre enn døden.*»¹⁸⁹

31. desember 1935: I et leserinnlegg viste «M.H» en dyp forakt for nazistisk politikk, med å verbalt angripe nazistenes nye påbud om at jødene måtte gå med gule davidsstjerner på klærne. «*Den gule flekk, dette skjenselsmerke, som man i middelalderen med dens hekseovertro og bål tilsvinet jøder med, er nu siden opprettelsen av nazidiktaturet blitt det «tredje rikets» offisielle kamptegn.*» «M.H» skrev at også tsar-Russland forfulgte jøder, og fordømte disse. Likevel mente han at det tyskerne gjorde var verre, ettersom det var statsorganisert. Samtidig mente han at jødeforfølgelsene var blitt nazistenes offisielle og varige politikk, og at deres eneste bidrag var ødeleggelse av kultur. «*Derfor må man finne en «verdensfiende», som man kan gjøre ansvarlig for sin egen udugelighet, som man kan legge all skyld på. Denne verdensfiende er jøder, marxister og alt som heter demokrati. Mot disse er det erklært hellig krig, [...].*»

12. november 1938: «*Villmannsorigiene i Tyskland vil sende et redselens gys over verden. Terroren mot jødene var omhyggelig regissert.*» Med denne forsideoverskriften benyttet Tranmæl mange internasjonale aviser som kilder for å fortelle om overgrepene mot jødene i Tyskland. Felles for dem alle var at de var kritiske til nazistene, samtidig som de var saklige og sympatiske ovenfor jødene. Volden og mishandlingene karakteriserte han som «*Ugjerninger uten sidestykke over hele Østerrike*». Foruten å beskrive angrepene og samarbeidet som «*voldsmennene*» hadde med staten, trakk Tranmæl også frem propagandadepartementets versjon av saken. Der ble det sagt at politiet «*[...]tok ansvaret for begivenhetene, men at man ikke hadde noen kjennskap til at noen jødiske butikker var plyndret. Politiet vilde sikkert grepet inn i så fall, blev det sagt.*» Tranmæl avviste dette utsagnet med å henvise til *Daily Telegraph* senere i lederen, hvor de skrev at «*Pogromene bærer alle tegn på å være omhyggelig organisert og også av at man på offisielt hold har oversett dem.*» Liknende kritikk ble fremsatt noen dager senere.¹⁹⁰ Disse inkluderte fortellinger om mord i konsentrasjonsleirer.

22. november 1938: «F.M» skrev et analytisk og saklig leserinnlegg om krystallnatten, hvor han kritiserte nazistene sterkt. Han startet innlegget med å slå fast at «*der kan nå neppe være noen tvil om at den siste bølge av jødeforfølgelser i Tyskland ikke var noen spontan demonstrasjon på grunn av von Raths død, men at den var planlagt og organisert på forhånd.*» Han mente det var opplagt at den var organisert og planlagt når forfølgelsene startet samtidig,

¹⁸⁹ Arbeiderbladet 14. desember 1935

¹⁹⁰ Arbeiderbladet 15. november 1938, 17. november 1938.

over hele Tyskland, midt på natten. Han beskrev også forfølgelsene som et ledd i en identitetspolitikk, og forfølgelsens mål var å fungere som en oppstiver for folket. Den fikk også «[...] *de ariske opponenter til å tie stille.*» Forfølgelsene skulle tjene til å sveise folket sammen mot de indre fiender. Når det ikke eksisterte en virkelig ytre fiende, så skapte de en imaginær en. Diktaturet kunne nemlig ikke leve uten ufred.

26. juni 1939: Håkon Myerer skrev et innlegg hvor han kalte det å produsere *Nationalt Tidsskrift* for et «*skamløst misbruk av trykkefriheten å forgifte menneskene med slikt stoff.*»

Inkluderingen av jødene i «oss» er enda tydeligere i denne perioden. Arbeiderbevegelsen ble blant annet beskrevet som jødernes forsøk på å ødelegge samfunnet.¹⁹¹ Ytterligere sympatiske tekster er det mange eksempler av.¹⁹²

Kognitiv dimensjon

21. juli 1936: Kommentar av Oscar Pedersen som angrep Nasjonal Samlings utenrikspolitikk. Pedersen trakk spesielt frem hvordan Quisling benyttet myten om det jødiske verdensherredømmet, og så med økende bekymring på at selv religiøse mennesker begynte å lytte til retorikken. «*De [antisemittene] sier som så at jødene var Guds utvalgte folk og er blitt Guds forbannede folk, - derfor må de finne seg i å bli forfulgt.*» Pedersen mente at slikt hat og retorikk gikk imot all religion. Han mente likevel at det ikke var helt uforståelig at antisemittismen og rasefordommer kunne slå rot. Dette poenget belyste han med å henvise til at flere jøder i forretningsverden kunne ha egenskaper som ikke var tiltalende. Så hvis en kombinerte en «*instinktmessig apati*», med agitasjon og opphisselse, var veien til pogromer kort.

15. august 1938: Mads Golden skrev en kommentar med overskriften *Jødehat*. Innledningsvis forklarte han begrepet, og tydeliggjorde forskjellene mellom hat og misunnelse. Han kalte begge følelsene for menneskelige. Hat på grunn av misunnelse var naturlig ifølge ham, og hat rettet mot dem som var skadelige for samfunnet var også riktig. Men når det kom til jødehat var ting annerledes. «*Mange er det som hater jøderasen. Enkelte gjør det uten engang å ha stiftet bekjentskap med en jøde – de hater fordi andre hater.*» Golden mente at man kunne hate en jødisk forretningsmann om han hadde foretatt en umoralsk handling, eller om man var misunnelig på ham. Det ville å så fall være et utslag for menneskelig natur. «*Men det er helt forkastelig å hate rasen jøde. Det er ulogisk å si: Jeg misunner og hater den og den jøde, ergo hater jeg alle jøder. [...] Det er umenneskelig og ukristent å la andre undgjelde for hvad en bestemt person har påført mig av ulempe.*» Golden så i stedet på dem som benyttet rasehat som

¹⁹¹ Arbeiderbladet 14. september 1935

¹⁹² Arbeiderbladet 17. september 1935, 18. september 1935, 24. september 1935, 10. desember 1935, 4. januar 1936, 10. januar 1936, 19. juni 1936, 19. oktober 1936, 15. mars 1938, 31. mars 1938, 5. mai 1938, 18. juni 1938, 18. november 1939.

samfunnsskadelige, og kalte dem «motehatere». *«De som foretar noe her i samfunnet uten først å veie og tenke, er skadelige. De som er samfundsskadelige har vi rett til å hate. Ergo må vi ha rett til å hate rasehaterne.»*

Johan Scharffenberg var den største kritikeren av antisemittismen i Arbeiderbladet, og fortsatte å kritisere både idéene og politikken den førte med seg.¹⁹³

Sosial dimensjon

10. mars 1936: Denne kronikken fra Johan Scharffenberg startet en stor samfunnsdebatt om jødisk innvandring til Norge, som gjorde seg gjeldende i alle avisene. Kronikken kom som en reaksjon på Stortingets donasjon av 5000 kroner til flyktningshjelpen i Europa. Disse pengene ble donert til institusjonen som skulle overta arbeidet etter at høykommissæren for tyske flyktninger, James McDonald, la ned vervet sitt i Folkeforbundet. Scharffenberg kritiserte ordlyden og implikasjonene i uttalelsen som fulgte donasjonen, og skrev til departementet for at de skulle *«bli oppmerksom på misforståelsen, og muligens rette den offisielt»*. I den hadde utenriksdepartementet skrevet at det fantes to typer flyktninger; de jødiske og de ikke-jødiske. Det ble skrevet at det var enklere å hjelpe de jødiske flyktingene ettersom det var så mange jøder som donerte penger, og at de også kunne reise til *«det gamle jødelandet Palestina»*. Utenriksdepartementet derfor at pengene først og fremst var ment å hjelpe de ikke-jødiske flyktingene. Scharffenberg var av den oppfatning av at det først og fremst var jøder som ble gjort til flyktninger i Europa, på grunn av nazistene i Tyskland. I den offisielle uttalelsen fra utenriksdepartementet het det videre at *«Noreg har elles ikkje sjølv kome til å gjera so særleg mykje for dei heimlandslause; det er svært få av dei som har søkt hit til vårt land.»* Til dette spurte Scharffenberg retorisk om ikke grunnen lå i centralpasskontorets avvisende holdning til jødene. Til sist foreslo han en omfordelingsplan for jødene til landene hvor *«liberale synsmåter ennu hersker»*. Planen forutsatte at det hele inngikk i en felles europeisk løsning, hvor landene skulle ta inn flyktninger i størrelsesforhold til folketallet. Antallet flyktninger per mottakerland ble regnet ut fra det totale antallet av mennesker i mottakerlandene hvor Norges befolkning stod for 2,5%. Deretter trakk han frem et eksempel på 200.000 jødiske flyktninger som skulle omplasseres, og konkluderte med at Norge i så fall ville få omtrent 5000, ettersom dette stod i forhold til befolkningsandelen i samarbeidet. Dette tallet inkluderte kvinner og barn. Forutsetningen var at jødene ikke ble flådd av nazistene før de slapp ut av Tyskland, og slik sett ble et pengesluk for staten.

¹⁹³ Arbeiderbladet 19. januar 1936, 14. januar 1936, 19. november 1936, 10. juni 1937, 29. juni 1937, 27. august 1938, 28. august 1938, 21. februar 1939, 29. juni 1939, 15. juli 1939, 5. august 1939

14. mars 1936: Scharffenbergs initiativ fikk et tilsvaer i Aftenposten, som ble kommentert på lederplass av Martin Tranmæl.¹⁹⁴ Tranmæl mente at Aftenposten påberopte seg hensynet til ungdommen for å legitimere sine meninger. Han mente også at det ikke var snakk om et stort nok antall flyktninger til at det ville skape problemer for sysselsettingen. Han avsluttet med å si at det å ikke hjelpe «[...] vil sette en plett på vårt land og på Nansens minne om vi her stiller oss utenfor. Det er å være sig selv nok, og gjøre sig liten.»

16. mars 1936: Scharffenberg skrev en ny kronikk hvor han klargjorde at de problematiske delene av uttalelsen til Utenriksdepartementet - om todelingen av flyktningene og avgjørelsen om å ikke hjelpe jødene - var knyttet opp til et ønske fra høykommissæren for flyktninger.¹⁹⁵ Avklaringen hadde han fått personlig fra utenriksminister Halvdan Koht. Regjeringen førte altså ikke en like jødefiendtlig utenrikspolitikk som det kunne se ut til at de gjorde.

19. mars 1936: Scharffenberg skrev en ny kronikk for å tydeliggjøre at han ikke ville importere 5000 jøder helt uten videre. I kronikken understreket han sterkt at initiativet hadde som forutsetning at det hele var bygget på en felles europeisk overenskomst, og at ikke Norge skulle gjøre det alene. Videre skrev han hypotetisk omkring de mest sentrale liberale demokratiene, og anslo at de hadde et befolkningstall på omtrent 112 millioner, og at Norges befolkning sto for omtrent 2,5% av dette. Så om demokratiene bestemte seg for å ta imot eksempelvis 200.000 flyktninger sammen, så ville Norges andel bli rundt 5000 flyktninger. Inkludert kvinner og barn. Han skrev videre at en rettferdig fordeling også ville innebære en fordeling av arbeidsskapende flyktninger, som tok med seg kompetanse som kunne brukes til å skape arbeidsplasser i Norge. Arbeidsledighet ville derfor være et minimalt problem. Han hyllet også jødene for deres dyktighet, og skrev at Norge kunne hatt godt av litt mer av det jødiske «ferment», blant annet ved universitetet. Med dette siktet han til slagferdighet, bevegelighet, livlighet og ivrighet i forretningslivet, det åndelige og det politiske livet. Han så altså på innvandring av et begrenset antall jøder som en vinning for nasjonen. «Har vi hjerterum for nazibarbariets ofre, da vil der nok kunne skaffes husrum for den brøkdelen som kan falle på Norge.»

23. mars 1936: A. Andresen skrev en kritikk av Aftenpostens redaksjonelle tilsvaer til Scharffenbergs appell, og støttet idéen.¹⁹⁶ «Særlig faller en eventuell jødisk innvandring bladet tungt for brystet. [...] Bladets argumenter for øvrig, nemlig den arbeidsløse ungdom vi selv har så nok med, fritar oss, mener bladet fra å vise gjestfrihet – for tiden. Nei kom igjen når tidene har bedret sig og det ingen arbeidsledighet finnes i landet. De tider vil selvsagt aldri komme

¹⁹⁴ Aftenposten 14. mars 1936. Side 96

¹⁹⁵ Opprinnelig problem ble nevnt i hans kronikk i Arbeiderbladet 10. mars 1936

¹⁹⁶ Aftenposten 14. mars 1936. Side 96

[...].» Andresen skrev med mye sympati mot jødene, som han så på som hjelpeløse og rettsløse ofre blant røvere, og anså det som en plikt å hjelpe dem.

4. mai 1936: Moritz Rabinowitz skrev et kort innlegg med en svært kross kritikk av høyrepressen som han karakteriserte som «*den norske nazipresse*». Innlegget kom som en respons på holdningene som ble vist til Scharffenbergs flyktningsforslag. Han la også vekt på at jødene i Norge var arbeidsskapende, hvorav 3000 nordmenn var ansatt i firmaer som var styrt av jøder. Langt flere enn de 760 voksne jødene som bodde i landet.

6. mai 1936: Innlegg fra «arbeidsutvalget» som var samlet på restauranten Strix i Oslo. Dette innlegget var et svar på Aftenpostens anklager om å importere 5000 jøder.¹⁹⁷ Utvalget avviste Aftenpostens anklager, og fortalte at de jobbet med å skaffe arbeid til de 50 jødene som hadde kommet til landet. Det var ikke et utvalg som skulle jobbe for masseimport av jøder. Samtidig gjentas forutsetningene Scharffenberg kom med 19. mars.

17. januar 1939: En usignert nyhetssak fortalte om et tilfelle av antisemittisme på Stortorget i Oslo. En norsk jøde ble uprovosert angrepet av en nordmann som brukte skiene sine som våpen. I sammenheng med angrepet ropte han: «*din forbannede jøde! Du har det godt her i Norge!*». Journalisten foreslo at nordmannen skulle reise til Tyskland om jøder var et problem for ham, fordi Norge hadde ikke plass til slike holdninger.

6. oktober 1939: I et leserinnlegg skrev en anonym norsk jøde en utvidet kritikk av frifinnelsen av den antisemittiske agitatorene Alf Amble, i Oslo.¹⁹⁸ Amble var tiltalt for å opphisse en del av befolkningen mot en annen gjennom straffelovens §135, gjennom å henge opp antisemittiske plakater på to forretninger i Oslo. Innsenderen marginaliserte den tiltalte, gjennom å trekke frem hans rulleblad og umoralske karakter. Saken hadde ikke trengt å bli stor for forfatterens del, og kunne blitt forbigått i stillhet. Men når saken først ble tatt opp i retten, reagerte han på argumentasjonen for frifinnelsen. Retten avviste at agitasjonen innebar en større samfunnsfare fordi antallet jøder i Norge var så lavt. Dette så skribenten som dypt problematisk, sett i sammenheng med antisemittismen i Tyskland.

27. januar 1939: Leserinnlegg fra Odd Nansen om realitetene ved norsk flyktningpolitikk. Nansen tok tak i en artikkel av Helga Evang, hvor hun skrev at Norge ikke kunne ta imot flere flyktninger av økonomiske hensyn, og at landet hadde relativt flere flyktninger enn noe annet land.¹⁹⁹ Evangs mål var ikke å begrense antallet flyktninger, men heller å forsvare regjeringens

¹⁹⁷ Aftenposten 2. mai 1936. Side 96-97

¹⁹⁸ Saken nevnes i Arbeiderbladet 3. desember 1938, Dagbladet 1., 2. og 5. desember 1938, side 87. Aftenposten 2. desember 1938, side 95. Nationen 2. desember 1938, side 112.

¹⁹⁹ Helga Evangs artikkel ble skrevet i Arbeiderbladet 18. januar 1939.

forsiktede tilnærming til flyktingene. Nansen spurte vantro om det var mulig å tro noe slikt, og skrev at Norge tilhørte motsatt ende av skalaen. Nordmenn burde kjent på en plikt til å hjelpe, men i stedet hadde vi brukt arbeidsledighet og «*nød i Nord-Norge som argumenter mot å redde uskyldige medmennesker fra døden. Vi har anført en absurd fare for å skape et jødeproblem i Norge som argument mot å redde forfulgte jøder fra umenneskelige pinsler og undergang.*»

4. august 1939: Kommentar fra overrettssakfører Leo Hersson om flyktningssangst og bruken av flyktninger i antisemittisk propaganda. Hersson skrev kommentaren for å nøste opp i «*eiendommelige forestillinger*» rundt flyktingene til Norge. Selv var han av den oppfatning at antallet jøder i Norge, og antallet forventede jødiske flyktninger til Norge bevisst ble benyttet til en villedende og antisemittisk propaganda. Denne propagandaens formål var å hindre jødisk innvandring, og begrense hjelpen til jødiske flyktninger. For å avvise argumentasjonen gjenga Hersson SSBs tallmateriale på antallet jødiske nordmenn, og antallet jødiske flyktninger.

Dagbladet

Dagbladet fortsatte med kritikken mot jødeforfølgelsene når det ble aktualisert. Språket var tydelig og sympatisk. Den tette nyhetsdekningen av jødernes lidelser i Tyskland fortsatte. Utvalget i analysen er lite, men representativt. Avisen ble sterkt strømlinjeformet i denne perioden, men var åpen for ytringer som ikke fulgte strømmen også. Dette medførte at folk med avvikende meninger også fikk komme til ordet. Men de var ikke fredet, og ble kritiserte om holdningene var antisemittiske.

Emosjonell dimensjon

Antipatisk holdning til jøder

Ingen relevante funn.

Sympatisk holdning til jøder

4. januar 1936: Resultatene av Nürnberglovene begynte å bli synlige etter innføringen ved nyttår, og Skavlan kommenterte dette på lederplass. «*Efter vedtagelsen av Nürnberglovene har de ikke lenger chancer til å skaffe sig eksistensmuligheter i Tyskland; de fratras statsborgerretten og forvises til et middelaldersk ghetto.*» Han la også vekt på at nazistene hindret dem i å flykte med sin eiendom, for å gjøre det vanskelig å starte et nytt liv et annet sted. Han gjenga deretter synet til *The Times*, om at jødespørsmålet ikke lenger var et indre tysk anliggende.

20. juni 1938: Professor A. V. Brøgger redegjorde for flyktningssituasjonen i Europa. Kronikken hans var en kontekstualisering av samtidens flyktningproblem, og et ledd i en appell for å bidra til finansieringen av humanitært arbeid for å hjelpe dem. Brøgger var objektiv og analytisk, men appellerte på vegne av flyktingene generelt, og jødene spesielt. Han så heller ikke noe problem

med å ta imot en del jøder til Norge. Avslutningsvis trakk han frem jøder og politiske flyktninger som dem som lider mest. «*Uendelig meget verre er det med de tusener av **de stumme**, de uten annen skyld enn at de er jøder, [...] som blir jaget som fredløst vilt, møtt av geværpiper og piggråd foran alle grenser[...]*».

6. august 1938: Skavlan skrev en kritisk lederartikkel rettet mot Mussolinis, etter innføringen av tyskinspirerte antisemittiske lover. «*Det er ikke så forferdelig lenge siden Mussolini avviste alt jødehat. Fascistiske aviser gjorde av og til narr av den tyske rasismen: Absurde raseteorier hadde Italia intet til overs for.*» Skavlan gjenga også Mussolinis ord, hvor han selv fastslo at «*raser er ingen realitet*». Dette satte Skavlan opp mot holdningsendringen, og konstaterte at den fascistiske makten i Europa lå i Tyskland, og at Tysklands makt var effektiv. Ragnar Vold kritiserte også denne snuoperasjonen, og påpekte at fascistene måtte skape legender ut av intet for å få de antisemittiske argumentene til å henge sammen.²⁰⁰

10. oktober 1938: Venstreavisen *Agder* fra Flekkefjord ble sitert i sammenheng med jødeforfølgelsene. Avisen gjenga tall på døde jøder som ble presentert på Evian-konferansen. «*Desse tali fortel oss litt um fridomen og rettferdi i det tridje riket. Konsentrasjonslæger og fengsel, dom og avrettingar fortel ogso sitt. Og dette styret er det **norske blad** stydjer og talar vel um! Me segjer frå oss Hitler og alle hans gjerningar og all den antikristelige nazitruu. Og me vil av all makt arbeida for ei **åndeleg folkevæpning** mot styggedommen.*»

15. oktober 1938: Dagbladets medarbeider, Johan Borgen²⁰¹ skrev en artikkel om Leif Konstad, i sammenheng med den økende desperasjonen blant jødene i Europa. Borgen hadde et sympatisk syn på jødene, men kommenterte flyktningssituasjonen utfra et realpolitisk ståsted, for å tydeliggjøre hvilke utfordringer flyktningene utgjorde for nasjonen. Han påpekte at centralpasskontorets arbeid ble «omtvistet» som følge av jødeforfølgelsene. Den samme endringen var også betydelig ved nordmenns holdning til fremmede. «*Gjestfriheten var fra gammel tid et særkjenne for norske folk, men to forhold gjør det smertefullt å praktisere den: den sterke konkurransen i alle fag her hjemme, og frykten for å komme i konflikt med fremmed stat fordi man huser folk som søker å skade det styret som jog dem.*» Svaret Konstad ga på vurderingen av flyktningene var sentralt for Borgen, i sammenheng med vektleggingen mellom jødiske og politiske flyktninger: «*For det første må det selvfølgelig tas særlige hensyn, de som er i livsfare, [...] Jødene som sådanne er ikke i livsfare i den forstand, uaktet man jo forsøker å sulte dem ut, det er det ikke tvil om.*» Centralpasskontoret erkjente altså at alle jøder var i livsfare, men ikke i umiddelbar fare for å dø. Dette var skillet for å få komme til Norge.

²⁰⁰ Dagbladet 27. august 1938

²⁰¹ Skrev under aliaset Mumle Gåsegg

11. november 1938: Einar Skavlan skrev en lederartikkel hvor han fordømte forfølgelsene i Tyskland. Han brukte det russiske uttrykket pogromer for å trekke linjene til jødeforfølgelsene i Russland fra 1880-tallet, gjennom opprør i 1905, og revolusjonskrigen mellom 1907-1921. Ifølge ham så hele det siviliserte Europa på pogromene i Russland med avsky. Men det var et viktig skille. I Russland var pogromene et resultat av lovløshet, forvirring og opportunisme. Dette satte han opp mot samtidens Tyskland. «*Disse motbydelige og grusomme pøbelopptøiene foregår ikke i et land hvor ordensmakten er i oppløsning, og hver pøbel gjør det han har lyst til. Dette foregår i Europas mest disiplinerte og fastest regjerte land – i et land hvor en diktator har all makten i sin hånd [...]*». Skavlan fortsatte med å gjengi hvilke maktmidler Hitler rådde over, før han skrev: «*disse midlene er uten skrupler blitt brukt, ikke til å stanse, men til å fremkalle grusomhetene.*» Skavlan avsluttet lederen sin med å si at statsledelsen besto så lenge folket tillot det, og at det måtte komme en endring fra folket selv, for å skape en endring i samfunnet.

12. november 1938: I en annen lederartikkel tok Skavlan tak i menneskeverdet.

«*Umenneskelighet blir ikke menneskelig, fordi den vedblir å vare*». Skavlan skildret deretter hvordan nazistene ikke respekterte menneskenes rettigheter, og fastslo at «*vi har visst det i årevis*». Men i artikkelen appellerte han til endring: «*Men hver gang vi minnes om igjen på konsentrasjonsleirene – som stadig er der – hver gang jødeforfølgelsene begynner påny, er vår avsky like stor. Vi må ikke slå oss til ro med at slik har det vært så lenge, så det kan ikke være annerledes.*» Mot slutten så han mot fremtiden. «*Ennå har Tysklands regjering ikke sagt sitt endelige ord om hvordan jødene for fremtiden skal behandles. Det er motbydelige ting som ryktes: opprettelse av gettoer som i de mørkeste århundrer [...] fengsling av «gisler», beslagleggelse av all eiendom.*» Han avsluttet med å sette sitt håp til vestmaktene, for at de og den øvrige tyske befolkningen skulle få øynene opp for **menneskene** i Tyskland, «*tross all tilvandt umenneskelighet*». Han skrev en ny lederartikkel to dager etterpå. Denne var rettet mot nazistenes bøteleggelse av jødene på 1 milliard mark, som erstatning for ødeleggelsene på krystallnatten. «*Her er det ikke rasefellers, men dødsfienders handlinger, de skal bære ansvaret for; de mishandlede skal **betale for** å bli mishandlet.*»²⁰²

23. November 1938: Et privattelegram til Dagbladet fortalte om fremtiden til tyske jøder. Telegrammet ble sendt i etterkant av en artikkel fra SS-bladet *Das schwartze Korps*, hvor antisemittene advarte om utryddelse av de tyske jødene. På forsiden sto det: «*Vi vil utrydde dem med ild og sverd likesom vi utrydder forbrytere*». Under sitatet kalles artikkelen utrolig rå og kynisk, samtidig som det tydeliggjøres at protester ikke nytter mot den tyske staten.

²⁰² Dagbladet 14. november 1938

15. juli 1939: Hans Heiberg skrev en lang artikkel om arisk kultur og moral, hvor han analyserte en antisemittisk barnebok. Boken var viktig for Heiberg fordi den bidro til forming av barna fra starten av, og var spredt overalt i Tyskland. Bokens moral oppsummerer han slik: «*undertrykk og forfølg jøden, ikke av nødvendighet eller for vinning [...] men av pur og ren lyst – fordi han er en lavere rase, og du er en høyere.*»

19. januar 1939: Ole Just publiserte en oppsummering fra den jødiske verdenskongressen i Genève, hvor ledelsen for kongressen ba Vesten om å ikke betale økonomiske begunstigelser i for å få ut jødene. «*Slike ordninger ville oppmuntre til nye forfølgelser og danne en presedens for lignende framgangsmåter i andre land.*» «Andre land» innebar først og fremst Romania, Ungarn og Slovakia, hvor jødeforfølgelser tiltok. Just var konsekvent saklig og sympatisk til jødene i alle sine korrespondansebrev.²⁰³

Kognitiv dimensjon

22. november 1935: Redaksjonen rettet et kritisk søkelys mot nazisten Hans Jacobsen i sammenheng med hans Tysklandstur. Jacobsen ble sitert på at han fortalte nazistene om forholdene i Norge, og fremmet påstander om at den norske pressen var kontrollert og sensurert av jøder. Disse anklagene ble kontant avvist. I Jacobsens tilsvaret den 6. desember, påstod han at hans forelesning var saklig.²⁰⁴ Om nazistene mistolket ham fikk det stå for deres regning. Likevel valgte han å skrive at «*Jeg har i denne forbindelse rent faktisk anført at jødene har stor innflydelse på den offentlige meningsdannelse i Skandinavia*». Blant eksemplene trakk han frem fire aviser i København som hadde jøder som formenn i redaksjonen, og trakk inn konstruksjonen om jødernes blodssamhold, for å forklare at to av disse også samarbeidet på tvers av avisene.

14. desember 1938: Lektor Ingvald Garbo skrev en kronikk om ordet jøde, og stilte spørsmål om «jøder» eksisterte. Hans poeng var at assosiasjonene til begrepet var så inkluderende at begrepet ble utvannet. Dette viste han med å henvise til den norske ordboken, og dens definisjon av jøde. Definisjonen inkluderte det semittiske folket som bodde i Palestina i oldtiden, personer tilhørende mosaiske trossamfunn, og personer som nedstammer fra oldtidens Palestina. Det ble også gitt plass til en rasistisk definisjon: person som har jødeblod i seg, og som er «*karakterisert med jødetype*». Den tredje og siste definisjonen var ågerkarl, som knyttet begrepet jøde opp mot stereotypen pengejøde. Definisjonen var altså antisemittisk i seg selv, idet den knyttet jødene sammen med rase, biologi og pengeutlån. Videre trakk Garbo frem konstruksjoner om at jødene

²⁰³ Dagbladet 20. juli 1935, 24. september 1935, 28. januar 1936, 1 april 1936, 19 august 1936, 27. april 1938, 19. januar 1939. Flere innlegg er signert med hans alias, «Arbiter».

²⁰⁴ Dagbladet 6. desember 1935

var statsborgere av en ikke-eksisterende nasjon. Selv avviste han en slik tankegang fullstendig. At jødene skulle kategoriseres via biologi eller antropologi var han også skeptisk til. På grunn av at begrepet «jøde» hadde så mange assosiasjoner, mente Garbo at det ville være bedre å kalle medlemmene av mosaiske trossamfunn for «mosaikere». Garbos mål var å skille jødene fra alle konstruksjonene som hadde bygd seg opp gjennom europeisk historie.

24. februar 1939: Professor Alf Sommerfelt skrev en lang og saklig artikkel hvor han avviste myter og konstruksjoner om jødene. Konstruksjonene han tok for seg var knyttet opp mot rase og antropologi. Sommerfelt så på karakteregenskaper knyttet til rase som pseudovitenskap, og trakk heller frem hvordan kulturer utviklet seg forskjellig gjennom sosiale konstruksjoner. Han mente også at man ikke kunne kalle jødene for et folk, «*for med folk mener vi en samling mennesker, forenet særlig ved et felles språk og historie, som utgjør eller ønsker å utgjøre et statsamfunn*». Jødene derimot, var kun forent gjennom religionen og felles religiøse tradisjoner. Språk og historiske tradisjoner hadde de ikke felles.

15. mars 1939: Etter et intervju med Odd Nansen skrev Dagbladets Tysklandkorrespondent skildringer fra konsentrasjonsleirene i Tyskland. Nansen ville be regjeringen om mer hjelp i flyktningsarbeidet, og mente at Norge og alle andre siviliserte land måtte gjøre det samme. «*I dag da så mange mennesker trues av bøddeløksen, utallige av konsentrasjonsleirene, andre utallige av Ingenmannsland, da har enhver kulturnasjon plikt til, hvis de overhodet vil kalles så, å sette et storslagent frivillig eksempel.*» Nansenhjelpen organiserte senere et møte hvor det å avvise flyktningene innebar en moralsk forræelse, hvor sympati var blitt erstattet med fordommer og frykt.²⁰⁵

Sosial dimensjon

4. mai 1936: Den jødiske forretningsmannen Moritz Rabinowitz kommenterte reaksjonene til høyrepressen i sammenheng med Johan Scharffenbergs forslag om å ta imot flyktninger til Norge.²⁰⁶ Han kalte «*den norske nazipresses*» reaksjoner for en fabel om 5000 tysk-jødiske flyktninger. Rabinowitz mente at antallet var «*grepet helt ut av luften*», ettersom de ikke representerte søknader om oppholdstillatelse. Likevel argumenterte han for at det ville vært bra for norsk økonomi og sysselsetting å ta imot noen jøder, selv om han også mente at Norge ikke egnet seg for jødisk kolonisasjon.

19. mai 1936: Rabinowitz fikk et tilsvarende svar på innlegget sitt av den norske nazisten Jens Rolfsen. Rolfsen gjenga Scharffenbergs initiativ i Arbeiderbladet, for å motbevise at tallet var «*grepet ut*

²⁰⁵ Dagbladet 5. mai 1939

²⁰⁶ Rabinowitz skrev to leserinnlegg som ble publisert 4. mai 1936. Ett i Dagbladet, og et i Arbeiderbladet. Side 80

av luften».²⁰⁷ Selv anså han seg selv som en varsler. «*Det reiser sig nu en protest mot en jødisk invasjon. Det er nemlig enkelte som hevder utenlandsk jødekapital og en invasjon av jøder ikke er så ubetinget heldig for landet.*» Tydeligheten i Rolfsens kollektive forståelse av jødene kommer frem her, ved at han henviste til jødekapitalen når det kom til de jødiske flyktingene. At den opprinnelige grunnen disse til at de søkte seg til Norge var fordi nazistene stjal alle deres verdier, og forfulgte dem, var uvesentlig for ham. Det faktum at Scharffenberg tok tallet ut av luften i sitt forslag ser heller ikke ut til å ha vært vesentlig for ham.

26. mai 1936: Rabinowitz besvarte Rolfsens innlegg, og skrev «*At der finnes nordmenn som Jens Rolfsen, advokat Hjort og flere likesinnede som benytter tragedien i agitasjonsøyemed er vi klar over.*» Han takket spesielt Johan Scharffenberg og Lise Lindbæk for deres motstand mot denne agitasjonen, og støtte til jødene. Videre la han vekt på den humanistiske tradisjonen i Norge, representert med Fridtjof Nansen. Etter å ha fortalt om Nansen kommenterte han syrlig: «*hverken Jens Rolfsen eller advokat Hjort egner sig for humanitetsarbeid – de daglige smuss-skriverier beviser dette.*»

2. juni 1936: Johan Scharffenberg skrev også et innlegg rettet mot Jens Rolfsen, og hans bevisste «forvregning» av flyktningsinitiativet. Scharffenberg redegjorde igjen for hvordan han kom frem til at Norge burde ta imot 5000 flyktinger. Etter å ha klargjort dette la han ut om både Norges ansvar som kulturnasjon, men også at Norge ville ha en fordel av å ta imot «*intelligente initiativrike og driftige tyske jøder*».

5. juni 1936: Rolfsen angrep både Rabinowitz og Scharffenberg i dette innlegget. Han så på det som karakteristisk at begge innleggene til Rabinowitz sluttet med «*å anbefale en jødisk invasjon*». Rolfsen erkjente at 5000 av 200.000 tusen flyktinger var lite, «*men for Norges vedkommende er 5000 jødiske flyktinger omtrent 5000 for meget*». For å fullføre propagandaen knyttet han også sammen arbeiderbevegelsen og jødene. «*Arbeiderbladet ser også med forståelse og velvilje på at Norge får sin andel av de jødiske flyktinger, naturligvis, for den nøie sammenheng mellom jødene og marxismen er en kjensgjerning.*» Den kulturelle konstruksjonen om bolsjevikjødene var ikke nok. «*Når nu N.S.-folk reiser sig til protest mot en jødisk invasjon, så er dette ikke på grunn av rasehat, men fordi vi ikke ønsker at Norge skal få et komplisert jødeproblem.*» Som en unnskyldning og rasjonalisering for å hindre jødiske flyktinger til landet, dyttet han frem hensynet til arbeidsløse nordmenn.

22. november 1938: Helge Skog skrev et langt svar til Ragnar Nordli fra *Asylrettens venner*. I kommentaren argumenterte Skog for en prinsipiell holdning til rettighetene til asylsøkerne, hvor

²⁰⁷ Arbeiderbladet 19. mars 1936. Side 79-80

ytringsfriheten ble trukket frem. Mot slutten skrev han om sin medfølelse med de tyske jødene. *«I likhet med alle mennesker, som har sin menneskelighet i behold, er jeg grepet av en følelse av skam, forferdelse, avsky og fortvilet avmakt overfor de uutslettelige skjensler nazistynet bedekker sig med ved sin forfølgelse av uskyldige og forsvarsløse landsmenn.»* Skog mente at en asylpolitikk måtte ta hensyn til praktiske begrensninger, men uttrykte også et håp om at den norske regjeringen satte i gang arbeidet for å redde så mange tyske jøder som mulig. Det viktigste for ham var at de overlevde. Deretter måtte en se hvordan en kunne løse videre utfordringer som bosetting og arbeid. Han oppfordret leserne til å tenke over integrering og liknende for fremtiden. Målet var å sette dem i stand til *«å bruke det livet vi hjelper dem å berge – bruke det som frie mennesker, likeverdige med oss selv.»*

1. desember 1938: I lys av antisemittisk agitasjon i Oslo med opphengning av plakater ble det skrevet både en nyhetssak og en lederartikkel. I lederartikkelen kalte Skavlan agitatorene for giftblandere. Innledningsvis fastslo han at Novemberpogromene hadde vakt avsky i hele den siviliserte verden. Men det var viktigere for ham at de siste begivenhetene hadde åpnet norske øyne for råskapen og brutaliteten til nazistene. Medmenneskelighet og rettferdighet var verdier han selv mente hørte til den norske kulturen. Likevel var det noen i Norge som hadde latt seg inspirere av nazistene, og hengt opp *«idiotiske plakater som opphisser mot jøder»*. Han avsluttet artikkelen med å kalle Nasjonal Samling for giftblandere som sådde gift i unge sinn i deres etterlikninger av de tyske nazistene. Skavlan anså dem som en trussel som måtte bekjempes med opplysning og holdninger, selv om det var få av dem.

2. desember 1938: Alf Amble ble identifisert som en av de ansvarlige for oppklstringen av plakaten, men på Dagbladets forside ble han ansett som en stråmann. Senere i samme avis skrev Asta Wold et leserinnlegg hvor hun talte varmt for jødene, og appellerte til det norske samfunnet for å skaffe jødene så mye hjelp som mulig. *«Jeg mener at vi som ennå ikke har fått vår rettsbevissthet infisert av diktatorbasiller, vi må være oss vår plikt til å hjelpe disse ulykkelige flyktingene bevisst – og huske den også når de første veldige bølger av harme og medlidenhet har lagt sig.»* Hun argumenterte videre for at Norge måtte *«ta imot så mange som mulig både av jødiske og tsjekkiske flyktinger, og hver enkelt må være villig til å gi og ofre for å gjøre dette mulig.»* Wold avsluttet innlegget med å konkludere med at jødeforfølgelsene i Tyskland burde være som en vaksine mot diktatur i Norge, for å ikke selv bli *«smittet av denne farsotten, som herjer som en åndelig pest»*.

5. desember 1938: Georg Horn skrev et leserinnlegg til Skavlan som en kommentar til Skavlans lederartikkel *Giftblandere* 1. desember. Horn var ikke skeptisk til Skavlan, men spurte om han ikke blåste plakatsaken ut av proporsjoner med å kalle det jødeforfølgelser, og forgiftning av

unge nordmenns sinn. Spesielt når det bare gikk ut over to forretninger, og hvor kun den ene av dem var eid av en jøde. Selv så han på det som en reaksjon på det «*voldsomme påtrykk som øves for å skaffe utenlandske jøder opphold*». Horn understreket at alle fordømte jødeforfølgelsene i Tyskland, men mente også at det var legitimt å ikke ønske seg en jødeinvasjon i landet. Han ønsket ikke noe jødeproblem i Norge. Skavlan svarte på dette med at hans opprinnelige artikkel først og fremst var rettet mot opphisselsen mot jødene. Denne – påpekte han – var ulovlig, noe som ble bekreftet av riksadvokat Sund. Henvisningen til et jødeproblem ble ignorert.

6. februar 1939: Odd Eidem skrev en kronikk i tilknytning til flyktningssaken. Innledningsvis redegjorde han for hvilke faktiske forhold som lå til grunn for asylpolitikken, og skrev at disse var ukjente for de fleste som ønsket å hjelpe de jødiske flyktningene. Og dem var det angivelig mange av. «*Blant nordmenn mangler det ikke på brennende vilje til å redde medmennesker.*» Men disse var ikke klar over at det også kreves økonomiske garantier for å kunne komme til landet. Mot slutten av kronikken, etter å ha oppsummert flyktningssituasjonen i Europa skrev han følgende: «*men hva er det da vi kan gjøre? Vi skal gi plass til flere! Det evner vi! Vi har tatt et latterlig lite antall. Ofte er det ikke pengene det står på. Det er heller ikke sant at flyktningene vil trenge vekk nordmenn fra arbeidsplassen. Om noen finner det påkrevd er det lett å finne beviser.*» Etter å ha kommet med denne oppfordringen tok han tak i en kommentar fra Dr. Østrem i Tidens Tegn.²⁰⁸ Østrem argumenterte mot å ta imot flyktninger, og brukte slagordet: «*Norge for nordmenn!*». Eidem aksepterte at Østrem hadde en slik mening, men ville ikke akseptere at Østrem talte på vegne av noen opinion. «*Denne dr., som det jo later til elsker sine landsmenn ut i det grenseløse, vil naturligvis aldri begripe at en nordmann kan bli sviende rød av skam over en viss art fedrelandsbegeistrede artikler.*» Eidems problem med Østrens fedrelandskjærlighet var at den var bygd på en «*geografisk bestemt menneskekjærlighet. Og det er et uhyre lite fint poeng.*»

11. april 1939: Einar Skavlan skrev en ny lederartikkel i sammenheng med norsk flyktningpolitikk. I den utrykte han et håp om at Norge kunne være med å hjelpe flere flyktninger. Han anså det å hjelpe som en forpliktelse for et fritt folk som verdsatte frihet. Hensikten med artikkelen var å kritisere myndighetene på vegne av flyktningene. Spesielt med tanke på høflig og varsom behandling. Et av hans viktigste punkter var å stille spørsmål ved kartleggingen av jødiske flyktninger. «*Vi dømmer da ikke folk etter rase. Etter norsk lov har jøder samme menneskeverd som andre*». Svaret fra byråkratene var at det ble gjort av hensyn til «oversikten». Denne oversikten hadde han ingen forståelse for når det ikke også gjaldt for andre

²⁰⁸ Tidens Tegn 25. januar 1939

raser. Han avsluttet med å påpeke at justisministeren ville ha interesse av å holde avstand til alt som kunne minne om det nazistiske rasesyn, som hans parti hadde gode tradisjoner for å gjøre.

12. mai 1939: Lilian Bye skrev et leserinnlegg knyttet til Nansenhjelpens møte i Oslo.²⁰⁹ Hun var uvillig til å ta imot flyktninger gjennom Nansenhjelpen fordi hun så på det som en bjørnetjeneste for Nord-Norge. Hun mente at det å sende jødiske og politiske flyktninger til Nord-Norge for å opplyse nordlendingene ikke ville samle dem, men heller skape bitterhet og motstand. «*Hvis Odd Nansen tror at Nord-Norge vil stå med åpen favn og åpne sinn for å ta imot flyktningene og deres lærdom, kan jeg si på mange nord-norske folks vegne, at, nei, det vil det ikke.*» Ifølge henne var dette fordi nordlendingene var kloke av skade etter at regionen hadde blitt brukt som forvisningssted tidligere. Nord-Norge hadde behov for fagfolk innen utdanning, men hun mente at dette behovet ikke ville løses med dumping av flyktninger på regionen. Det var urimelig å sende flyktningene til Nord-Norge hvor de ikke var ønsket, med så vanskelige klima og boforhold og særlige mellomfolkelige konfliktforhold som Nord-Norge bydde på. Hun støttet likevel initiativet for å ta imot flyktninger, men mente at det ville være bedre samfunnsøkonomi å ha dem i sør, hvor både de og Norge fikk nytte av kompetansen. Arthur Rathe skrev et tilsvarende svar til Lilian Byes innlegg.²¹⁰ Han mente at Byes argumentasjon minnet sterkt om antisemittisme, og så seg nødt til å protestere. Rathe mistenkte også at hun hadde skrevet andres meninger, og at disse holdningene var resultatet av fremmedfrykt. Størsteparten av artikkelen ble brukt for å argumentere for at Nord-Norge var blitt utviklet i samarbeid med folk sørfra, og at svært lite ville ha foregått der uten dem.

Aftenposten

Krystallnatten innebar et vendepunkt for holdningene til jødene i Aftenposten. Vekten ble lagt på plyndringene, men også den inhumane behandlingen jødene ble utsatt for. Nyhetsdekningen viste også en svært sterk språklig sympati. Nyhetsdekningen fra Aftenpostens egne korrespondenter hadde vært saklige, lite utfyllende og lite regimekritiske tidligere. Dette endret seg i etterkant av krystallnatten, og nyhetsdekning om jødene ble publisert tilnærmet daglig, og med mange nyheter pr. avis.

Emosjonell dimensjon.

Antipatisk holdning til jøder

16. september 1935: Gjennom rapportene til en av Aftenpostens korrespondenter ble det presentert en helsides artikkel om Hitlers tale på partimøtet i Nürnberg. Hitlers antisemittiske

²⁰⁹ Dagbladet 5. mai 1939. Side 85.

²¹⁰ Dagbladet 1. juni 1939

argumenter, og forklaring for de nye antisemittiske lovene ble gjengitt uten kommentarer eller kontekstualiseringer. Redaksjonen gjorde seg altså til et norsk talerør for Hitlers antisemittisme.

7. desember 1936: I en kronikk kritiserte Finn Halvorsen Jens Korsvolds arbeid og kalte hans forsvar av *Det utvalgte folk*, for fanatisk. Korsvold mente at «*De som påstår at jødene streber etter ledende stillinger i samfundet og viser et mistenkelig samhold er ikke opmerksomme på de faktiske forhold [...]*». Halvorsen var uenig. Ifølge ham fantes det jøder som beriket seg uanstendig, og intellektuelle jøder som blandet seg i «*våre indre anliggender*». Halvorsen skrev deretter at dersom Korsvold hadde skrevet at det ikke var grunn til å nære mer jødehat, enn russer-, tysker- eller «negerhat», «*så ville han ikke skutt over målet*». Men han var betydelig imot at Korsvold gjorde jøden til «*et plettfritt mæhæ i sin iver efter å vaske ham hvit [...]*».

17. desember 1937: En av Aftenpostens korrespondenter fortalte at det hadde vært «*stille om jødespørsmålet i Tyskland*» over tid. Reportasjen var objektiv, uten fordømmelse og sympati, med unntak av sympatiske beskrivelser av ariere som ble satt i gapestokk på grunn av romantiske eller ekteskapelige forhold til jøder. Reporteren tok tak i aktualitetsproblematikken rundt forfølgelsene, og avviste at jødernes problemer forsvant bare fordi det hadde vært stille en stund. Lovene som allerede hadde blitt vedtatt var fortsatt gjeldende. Han mistenkte at situasjonen bare var en overgangstid for det neste leddet i planen, som var å tømme Tyskland for jøder. «*Mot dette mål arbeider fremforalt Julius Streichers Der Stürmer. Dette blad som endog faller mange partifeller tungt for brystet på grunn av dets til tider urovekkende nivå, har satt sig til opgave å holde jødehatet glødende.*» Å si at *Der Stürmer* til tider nådde urovekkende nivå er en grov underdrivelse. Saken konkluderte med at: «*Jødespørsmålet i Tyskland løses nu på en langt mere stillferdig måte enn før, man er på en næsten lydløs marsj mot målet.*»

14. juni 1937: Lang nyhetsartikkel om Russland, med spesiell vekt på Stalins utrenskning blant offiserskorpset. Artikkelen knyttet sammen drapet på offiserene med frykt for jødepogromer. Overgangen mellom utrenskningene av offiserene og jødepogromene var svært brå og kontekstløs. «*De russiske jøder frykter nu pogromer. Stalin er kjent som antisemitt. Alle jøder i offentlige stillinger vil bli fjernet.*» Dette fremstår malplassert, og redaksjonens motivasjon for å skrive det var for å understreke at det også fantes antisemittisme i Sovjetunionen, for å sette Tyskland i et bedre lys.

12. november 1938: På redaktørplass var Nesse opptatt av å fordømme Novemberpogromene, men også forsøke å forklare dem. På tross av forsøket var han tydelig på at det ikke fantes tilstrekkelige unnskyldninger. Slik han så det var det et lyspunkt at Goebbels forsøkte å bortforklare pogromene, fordi det viste at den nazistiske ledelsen «*skammer sig over det som har skjedd*». Nesse skulle svært gjerne sett at nyhetene om forfølgelsene var overdrevne eller falske,

men konkluderte med at ingenting tydet på det. Avslutningsvis trakk han frem at det heldigvis var grunn til å tro at det bare var enkelte «*mindreverdige elementer som har været på ferde*». Av den grunn avventet han den videre nyhetsdekningen, for å se om dette kom frem i pressen eller ikke. På forsiden av denne avisen ble det viet betydelig plass til nyheter om pogromene, og Goebbels bortforklaringer av overgrepene.

17. november 1938: Nesse skrev en ny lederartikkel om jødeforfølgelsene hvor han forsøkte å se på jødernes situasjon i Tyskland med realpolitisk perspektiv. Han erkjente at jødene ikke hadde noen fremtid i Tyskland, og at de ble tvunget ut. Siden tyskerne ønsket dem bort, mente han at det måtte være akseptabelt å la dem beholde deler av sine oppsparte midler for selve flytteprosessen til nye land. Spesielt når nazistene estimerte at boten på en milliard mark bare omfattet 10% av jødernes totale formue. Ifølge Nesse ville dette hjelpet alle. Tyskerne ville bli kvitt jødene, og mottakerlandene ville bli mindre økonomisk belastet. Siste avsnitt ble skrevet som et tilsvar på en verbal fordømmelse av jødeforfølgelsene og Tyskland i et «kommunistblad». Noe forarget kontret Nesse med å si at jødene ble stilt opp etter vegger i Russland og skutt. Samtidig forsvarte han nazistene med at de bare knuste noen ruter, sammenlignet med sovjetene som henrettet folk. Likevel erkjente han at han av og til fikk inntrykk av at tyskerne var på samme spor. Nesse avsluttet med å oppfordre til handling ovenfor jødene, og at det ikke var nok å riste beklagende og fordømmende på hodet. Mangelen på sympatisk språk, og at Nesse reduserte jødernes situasjon til økonomiske problemer for mottakerlandene, gjør at teksten faller inn under antipatisk holdning. Men Nesse var ikke direkte jødefiendtlig, bare for nøytral til å kunne karakteriseres som sympatisk.

Sympatisk holdning til jøder

21. april 1936: Intervju med Professor Conrad Hoffmann som var sekretær for det internasjonale misjonsråd. Han intervjues om jødeforfølgelser, og «jødeproblemet». Hoffmann selv var utydelig på hva han mente «jødeproblemet» var, men siktet til antisemittiske bevegelser i store deler av Europa, og også USA. Antagelig siktet han til assimilasjon, for det settes i sammenheng med ghettodannelser, dåp, forvisning og massakrer. Hoffmann selv så ikke på Palestina som den fullstendige løsningen på «problemet», men trakk heller frem at kristne måtte utføre sin kristenplikt, og møte sin neste med nestekjærighet uavhengig av om en likte vedkommende eller ikke. Hoffmann avlivet også myten om bolsjevikjøder i Tyskland. Hans begrunnelse lå i tallmaterialet i etterkant av valget, hvor over 5 millioner stemte på kommunistene, mens det kun var 600.000 jøder i landet. Det å jage alle jødene ut av Tyskland var ikke nok til å «*bli kvitt kommunistene*». Selv anså Hoffmann jødene som kristnes

«blodsforvandte»,²¹¹ og derfor var nazistenes kamp mot jødene også en kamp mot kristne. Hans løsning på jødeproblemet var gjennom misjon, og dermed assimilasjon. Dagen etter ble det presentert en oppsummering av Hoffmanns foredrag som var sympatisk til jødene.²¹²

11. november 1938:²¹³ på morgenen etter krystallnatten valgte Aftenpostens redaksjon å presentere en artikkel om jødepogromer i Tsar-Russland og Ukraina etter revolusjonen. Dette ble kalt for «*Jødeforfølgelser og massemyrderier i vår tid*». Artikkelen hadde et jødevennlig perspektiv, og en klar brodd mot kommunismen i Sovjetunionen. Den fortalte om endringer av landegrenser hvor jøder ble innlemmet i Sovjetunionen, og om materielle og fysiske lidelser som jødene opplevde på denne tiden. Sympatiene vises spesielt godt i siste avsnitt av artikkelen. «*Nyordningen i Europa*²¹⁴ ble feiret med en fryktelig pogrombølge, især i Ukraine, hvor det bodde henved 2 millioner jøder.» Forfatteren fortsatte med å fortelle om hvordan general Petljura tillot soldatene sine å overfalle, plyndre og drepe jøder for å bygge opp soldatenes mot for kampen mot bolsjevikene. Totalt anslo artikkelen at 60.000 jøder ble drept i pogromene, og 70.000 ble invalidiserte. Byer som i hovedsak var bebodd av jøder ble utslettet.

11. november 1938:²¹⁵ Senere samme dag ble pogromene fra krystallnatten beskrevet med en utvetydig sympati til jødene, og en fordømmelse av nazistenes jødeforfølgelser i Tyskland. Artikkelen ble kalt «*Fantastisk uhyggelige scener i Berlins gater. Pøbelen herjer vilt i de jødiske butikker, men lar voldsmennene være ifred*». Krystallnatten ble beskrevet som en jødeforfølgelse uten sidestykke i det 20. århundre, og «K» la utvilsomt ansvaret for handlingene på den nazistiske ledelsen i Tyskland. «*Hele utplyndringen har foregått så planmessig at det ikke er den ringeste tvil om at den har vært nøie organisert*.» Nesten all spalteplassen ble brukt til å beskrive de materielle skadene som jødene ble utsatt for, og det kan virke som at det var mangelen på respekt ovenfor eiendomsretten som var det mest forferdende for «K». Men det ble også nevnt at en rekke jødiske forretningsmenn begikk selvmord, mange jøder ble arrestert «*for deres egen sikkerhet*», to jøder ble skutt, og mange andre flyktet fra Berlin i frykt får å bli drept. «K» skrev videre at «*Jeg har sett adskillige antijødiske utbrudd i Tyskland i løpet av de siste 5 år, men intet så motbydelig som dette. [...] utenfor på gatene jublet en ondskapsfull masse som frydet sig over hvert knall og fall [...]. Rasehat og hysteri synes å ha tatt fullstendig forstanden fra mennesker som ellers er pyntelige og dannede*.» I en annen artikkel i samme avis fortsatte han å skrive om pogromene. Gjennom vinklingen forsøkte han å sette krystallnatten i sammenheng med Hitlers mislykkede opprør i Bayern den 9. september 1923. «K» anså

²¹¹ Tysk Blutsverwandte - kjødelige slektninger

²¹² Aftenposten 22. april 1936

²¹³ Morgenutgave 11. november 1938

²¹⁴ Med nyordningen sikter de til oppgjøret etter 1. verdenskrig, og etableringen av Sovjetunionen

²¹⁵ Aftenutgave 11. november 1938

pogromene som nøye og statlig planlagte forfølgelser, hvor døden til vom Rath ble brukt som unnskyldning. Som bevis trakk han frem den organiserte avvæpningen av alle jødene i tiden før angrepene. Han kommenterte også Julius Streichers kommentarer fra *Der Stürmer*, hvor Streicher oppfordret til å finne «*en definitiv løsning på det jødiske problem*». «K» konkluderte med at løsningen synes å være utbredte pogromer mot jødene, og anså det som uhyggelig og dramatisk. Likevel tviholdt han på at jøder hadde vært betydelige aktører for etableringen av den nye tyske republikken, og bidro til en påfølgende korrupsjon som «*spilte makten rett inn i Hitlers hender*». «K» synes altså at en rekke jøder hadde fortjent straff for sine bidrag til denne korrumperingen, men anså det som sørgelig at uskyldige ble straffet sammen med de skyldige. Han mente at måten den kollektive straffen tok form på ikke hørte hjemme i en kulturstat.

15. november 1938: Nesse skrev at «man» var av den forståelse av at Hitler hadde tatt et så grundig oppgjør med jødene at de ikke lenger representerte noen form for fare, «*hverken økonomisk eller mentalt*». Han var forbauset over at tyskere gikk til slike drastiske skritt som pogromene på krystallnatten, og mistenkte at det hele bare var et påskudd for å ta pengene til de tyske jødene. Nesse var av den oppfattelsen av at hvis tyskerne faktisk ville bli kvitt jødene så hadde det vært mye enklere å la dem ta med seg mesteparten av verdiene sine, for så å flytte ut av landet. Nazistenes løsning var det aller dårligste alternativet, hvor de beholdt jødene i landet under «*menneskeuverdige forhold*». På tross av all denne sympatien la han fortsatt vekt på konstruksjonen om jødernes rasesolidaritet. Den samme solidariteten presenterte han som «*et fryktelig problem for det tyske folk*». På grunn av de mange begrensningene som nazistene satte i verk mente Nesse at det var mange år siden jødene kunne hatt en slik stilling i landet, og at det nazistene holdt på med var å sparke en fallen motstander. Nesse trakk videre frem at Norge hadde unngått et jødeproblem. Forklaringen hans på dette lå i effekten som jødeparagrafen hadde hatt i begrensningen av jøder til landet. Likevel la han til at «fremragende humanister» på Stortinget fikk opphevet denne loven. Det var antagelig for kompromitterende å ikke trekke frem Wergelands forsvar for jødene i sammenheng med jødeparagrafen etter krystallnatten. Hans poeng var altså at Norge ikke hadde mange jøder, og at de jødene som var i landet ikke ble provosert til å skape problemer. Avslutningsvis mente han at Norge burde forsøke å holde jødeproblemet unna, men «*på et helt humanistisk grunnlag*». Hvordan det skulle være humanistisk å ikke hjelpe forfulgte jøder skrev han ikke noe om.

19. november 1938: Anton Mohr skrev en kronikk om jødisk emigrasjon. Han startet kronikken med å trekke frem at jødene hadde vært forfulgt store deler av deres historie, men at de aldri hadde blitt «*så fullstendig forfulgt som nå*». Nazistenes forfølgelser var ikke opportunistiske, men systematiske. For Mohr var det verste av alt at antisemittismen så ut til å smitte til andre

land. Spesielt Italia, Tsjekkia og Frankrike. Mohr forventet at den antisemittiske bevegelsen i Frankrike skulle bli enda verre enn i Tyskland. Årsaken til det var at jødene faktisk hadde mye makt i Frankrike, i motsetning til i Tyskland. Men han håpte at franskmennene ville unngå dette, og forbli prakteksempel av et kulturfolk, med å forbli en frihavn for flyktninger.

8. april 1939: Niels Mürer fortalte om jødernes lidelser i Wien i en helsides artikkel. Artikkelen omhandlet likvidasjonen av jødernes økonomiske midler, og om hvordan nazistene tvang jødene til å vaske gatene i byen. Ifølge Mürer hadde sivilbefolkningen medlidelse for jødene, men at de også trøstet seg med at jødene fortjente behandlingen. Unnskyldningen bygde på at de selv måtte tigge jødiske handelsmenn om mat når de sultet på grunn av arbeidsløshet. Og nazistene argumenterte med at mishandlingen bare er en «takk for sist» med utgangspunkt i jødernes tidligere undertrykking av den germanske befolkningen. Mürer stilte seg tvilende til dette.

Kognitiv dimensjon

6. mars 1936:²¹⁶ «Observer» skrev om hvordan jødene hadde det i Sovjetunionen. Ifølge ham var de en svært privilegert gruppe, som innehadde de aller fleste og høyeste stillingene i samfunnet. Resonnementet var bygd på kunnskap som «*de som har litt kjennskap til forholdene i landet vet*». Det opprinnelige stykket handlet om hvordan jødene hadde mulighet til å endre navn i Sovjetunionen, og derfor var mindre undertrykte enn jødene i Tyskland. «Observer» anså det som «*det rene tull*» at jøder skulle endre navn fordi de kunne bli forvekslet med andre, som var den opprinnelige forklaringen. Grunnen til navneendringene var en annen, og han mente at leserne burde klare å gjette seg til det. Med utgangspunkt i «Observers» utsagn om jødernes posisjon i det sovjetiske samfunnet, siktet han mest sannsynlig til jødernes behov for anonymitet i den hensikt å skjule sin makt over det øvrige sovjetiske samfunnet. Dette inngår i konstruksjonen om den konspirerende jøde, og verdenssammensvergelsen. Jødene ble ansett som kommunismens ledere, og ønsket å ødelegge den europeiske sivilisasjonen med hjelp av skadelige ideologier. For «observer» symboliserte jødene trusselen mot nasjonen gjennom skjult makt og skadelig ideologi for «observer».

10. september 1936: I en usignert artikkel i sammenheng med partimøtet i Nürnberg ble deler av Hitlers tale om jødebolsjevikene gjengitt, og argumentene hans ble gjengitt ukritisk. Den følgende påstanden fra talen ble uthevet: «*I Russland ligger 98 prosent av statsledelsen i hendene på jøder, som hverken er bønder eller arbeidere, men verdensintellektuelle parasitter.*» Dette var Hitlers ord, men det faktum at Aftenpostens redaksjon og journalister ikke kommenterte eller kontekstualiserte meningen antyder en enighet. At jødene sto i ledtog med

²¹⁶ Dette var et tilsvar på et tidligere leserinnlegg i Aftenposten 20. desember 1935.

den destruktive kommunismen, og at de var parasitter på samfunnet. Begge trusselbilder mot det nasjonale fellesskapet.

6. november 1937: Medarbeideren «K» skrev en utenlandsreportasje i sammenheng med 20-års jubileet for den russiske revolusjonen. I artikkelen fortalte han om revolusjonen, og vektla «jødenes rolle» som revolusjonsledere. Revolusjonslederne var «*en flokk obskure eventyrere, hvis navn ingen kjente utenfor de profesjonelle revolusjonære krefter. [...] Og de fleste av den indre krets var heller ikke russere. Med undtagelse av Lenin (som hadde utpreget tartariske trekk) og Krassin, var alle de «store» førere jøder [...]. De tilhørte den samme stamme som hadde forstret selve lærens far; for også Karl Marx var jøde. Det har sikkert hatt sin innflydelse på bolsjevismens teoretiske utforming, ikke minst på dens tomhjernede raseri mot eiendomsretten, det tusenårige grunnlag for den hvite manns civilisasjon*». Etter å ha knyttet jødene sammen med bolsjevismen angrep han maktmisbruket og overgrepene mot befolkningen. Angrepet ble spesielt rettet mot den fraværende respekten for eiendomsretten, og denne manglende respektens følger for folket, med tvangskollektiveringer og hungersnød.

2. desember 1938: På lederplass skrev Johannes Nesse en artikkel om fraværet av et jødeproblem i Norge, samtidig som han advarte mot å skape et gjennom innvandring. Saken ble aktualisert av antisemittisk agitasjon mot norske jøder i Oslo, hvor antisemitter klistret opp plakater med boikottoppfordringer av jødiske forretninger. Dette fordømte Nesse fullstendig, og mente det var «*uverdig i et land med hel yringsfrihet*». Hvis de ville mene noe offentlig kunne de ty til samfunnets institusjoner, og holde seg unna slike «lyssky midler». Samtidig advarte han om at det ville komme flere slike hendelser om antallet jøder i Norge økte. For å tydeliggjøre poenget understreket han behovet for en restriktiv flyktningspolitikk. «*Den omstendighet og at også Norge – som de fleste civiliserte stater – uten hensyn til rase yder en beskjeden håndrekning til fremmede folk i nød eller livsfare, bør ikke oppfattes som noget ønske om å importere jøder.*» For ham handlet hjelpen om å vise medmenneskelighet med folk i nød.

23. februar 1939: I sammenheng med flyktningsssaken ble det gjengitt deler av en kronikk fra flyktningsdebatten i Sverige. Det var redaksjonens forståelse at denne debatten var av interesse for Norge også, ettersom den norske regjeringen hadde besluttet å ta imot flere jødiske flyktninger. Kronikken fra Sverige ble skrevet av C. A. Reutherskiöld. Reutherskiöld problematiserte det å åpne sine porter for jødene, og la dem «*innforlives med egen folkestamme*». Dette var problematisk på grunn av de jødiske flyktningenes manglende evne og vilje til å tilpasse og assimilere seg. «*Allerede det faktum at en person er flyktning viser at han av en eller annen grunn ikke har tilpasset sig slik efter sitt hjemland at han har kunnet bli der.*»

Skylden på forfølgelsene ble lagt på jødene selv. Reutherskiöld trakk frem at manglende assimilering kunne skape et jødespørsmål der det ikke hadde vært et før.

Sosial dimensjon

18. september 1935: Etter innføringen av de nye Nürnberglovene ble Josef Siew intervjuet om hvordan det var å være jøde i Norge. Siew var forstander i det mosaiske trossamfunnet i Oslo. Han startet intervjuet med å presisere at han kun representerte seg selv i intervjuet. Journalisten uttalte at nazistenes mål var et Tyskland kjemisk fritt for jøder. Og siden samholdet blant jødene på tvers av landegrensene var et element som gikk igjen i nazistenes argumentasjon, ville det være nyttig å høre hva de norske jødene tenkte om saken. Spørsmålet til Siew ble todelt og inkluderte også hvordan de norske jødene reagerte på forfølgelsene. Samholdsspørsmålet fikk ikke noe svar, mens Siew understreket at det å føre noen felles reaksjon fra de norske jødene ikke var aktuelt ettersom de var så få. For øyeblikket hadde de nok med å hjelpe sine egne. Avslutningsvis spurte intervjueren etter en bekreftelse på at det ikke var antisemittisme i Norge. Dette avviste Siew kontant, og fortalte at jødene opplevde at det ble arbeidet intenst for å forgifte folk med antisemittisme også i Norge. Men han sa også at jødene hadde et håp om at «den Wergelandske ånd» ikke skulle være helt død i Norge, og at fornuft og rettferdighet ville stoppe bruken av jødehat til politisk vinning.

14. mars 1936: På lederplass kommenterte Johannes Nesse flyktnings-forslaget til Johan Scharffenberg, og kalte det «*Import av arbeidsledige*». Nesse mente at det utvilsomt kunne være mange «*verdifulle mennesker*» blant jødene, men at det også var mange verdifulle nordmenn å ta vare på. Derfor kunne ingen bebreide «oss» for å ikke ville ta imot innvandrerskarer til Norge. Som et tillegg til arbeidsledigheten benyttet Nesse stereotypen om jødene rasesolidaritet, som vil sette «*saklige hensyn til side hvor det gjelder spørsmål om arbeide eller fordeler*». På grunn av denne partiskheten blant jødene var det ikke ønskelig å ha for mange av dem i Norge, noe han mente det måtte være lov å si uten at det skulle karakteriseres som rasehat. Selv mente han at han ikke nærte et slik hat, og «*neppe en fordom engang*». Men med hensyn til Norges ungdom mente han at Norge ikke kunne «*vise hverken jøder eller andre innvandrere nogen utstrakt gjestfrihet for tiden*». Om en skulle løse arbeidsledigheten i Norge kunne det ikke gjøres med å importere arbeidsledige fra andre land.

2. mai 1936: På forsiden ble det presentert en kommentar til Scharffenbergs forslag om å ta imot 5000 jøder til landet. Stykket het «*forening for import av tyske emigranter under oppseiling. Dog ikke [s]tor import av Scharffenbergs 5000 jøder.*»²¹⁷ Det startet med å fortelle

²¹⁷ Utvalgets svar til denne artikkelen ble presentert i Arbeiderbladet 6. mai 1936. Side 80.

at det hadde vært mye aktivitet for å få til en import av arbeidsløse til landet, og saken ble skrevet i etterkant av et møte mellom sentrale arbeiderpartifolk på restaurant Strix i Oslo. Fremst av dem var Johan Scharffenberg, som ble stilt noen spørsmål om saken. Scharffenberg svarte at poenget med møtet var å skaffe arbeid til flyktninger som allerede var i landet, og at møtet ikke var noen komité som jobbet for å få inn nye flyktninger. Skribenten mente at foreningen ville gjøre best i å se til Sverige, og lære av deres erfaringer med flyktingene.

2. februar 1937: Usignert nyhetssak om et norsk firma som nektet å selge varer til jødiske firmaer. Det norske firmaet iverksatte en boikott, og som en følge av denne ble de anmeldt til trustkontrollrådet for ulovlig boikott. Som et tilsvarende på anmeldelsen skrev journalisten at firmaet «*nærer en personlig animositet mot å stå i forbindelse med noget som helst jødisk firma.*» Journalisten tok ikke større avstand fra utsagnet enn kalle det «*oppsiktsvekkende*».

11. februar 1939: Johannes Nesse skrev en lederartikkel om ansettelsen av tysk-jødiske leger i Nord-Norge, og kalte det «*En hensynsløshet å importere læger*». Han gjenfortalte medisinaldirektør Karl Evangs plan om å ansette et uspesifisert antall jødiske leger fra Tyskland i Nord-Norge, og gjorde det klart at han var sterkt imot den. Hans begrunnelse var at de jødiske legene ikke møtte de samme kravene som norske studenter. Norske studenter måtte gjennom en rekke eksamener for å kunne jobbe i Norge om de hadde en utenlandsk legeutdannelse. Det samme ble ikke krevd av flyktingene. Ikke så mye som en norskeksamen engang. Dette fremsto ekstra urettferdig og uakseptabelt for Nesse, når Norge fortsatt hadde en betydelig arbeidsledighet. Han anså det som ekstra urettferdig at det var andre spørsmål som veide tyngre enn de faglige når det kom til ansettelsen av disse jødene. Nemlig at de ble forfulgt i Tyskland. Nesses argumenter var tilsynelatende fornuftige, og bygde på en rettferdighetssans på vegne av norske studenter gjennom likevurdering. Men liknende argumentasjon er en gjenganger hos Nesse, og inngår i en jødefiendtlig tendens hvor redaksjonen arbeidet mot alle former for involvering av jøder i Norge. Både i «legesaken», «flyktingssaken» og «Tysklandssaken».

22. februar 1939: «Læge» skrev et kritisk leserinnlegg om å hente inn utenlandske leger til landet.²¹⁸ Både fordi det hadde vært dårlige erfaringer med jødiske emigrantleger i Nord-Norge, og fordi skribenten anså «marxistiske jøder» i Nord-Norge som et problem. For å understreke problemet spurte han retorisk om ikke statsmaktene i Europa allerede hadde tydeliggjort hvor vanskelig det var å bli kvitt dem igjen. Spesielt når «*ikke et eneste land tar imot jøder*». Avslutningsvis krevde han at medisinaldirektør Evang fortalte om hvilke planer han hadde for disse legene, og om de ville få ekstra støtte til å sette opp klinikker og liknende. Etter hans

²¹⁸ Aftenposten 22. februar 1939

skjønn hadde norske leger og medisinstudenter «*krav på grei beskjed*». Samtidig krevde han at saken ikke skulle tåkelegges med uttalelser om «*jødefrykt og jødehat*».

23. februar 1939: «Medicus» skrev en svært balansert og saklig kommentar om flyktningpolitikken, og det å ta imot jødiske leger. Han anså det som svært fornuftig av regjeringen å hente inn fagkompetanse fra utlandet, fremfor kun å sørge for en dyr utdanning på egenhånd. Likevel advarte han mot forbitrelser i fagmiljøene om dette ble gjort ved å omgå vilkårene som de norske fagfolkene var underlagt, og å konsentrere for mye ansvar for Norges internasjonale forpliktelser på noen få fagmiljøer. I stedet for å ta imot voksne mente «Medicus» at Norge først og fremst burde ta imot barn som kunne formes av samfunnet, og utdannes på lik linje som norske barn. Denne holdningen skilte seg ut i samtiden, hvor mange var mer redde for å «brenne inne» med foreldreløse jødiske barn.

3. oktober 1939: Marie Omsted fortalte at jødiske flyktninger truet hennes og hennes fagfellers forretninger med å tilby for billige språktimer. At de ikke hadde relevant utdanning var det største problemet for henne, hvor hun henviste til ulikhet i kvaliteten på undervisningen. Ifølge henne ville dette kunne medføre en svekkelse av språkkunnskapene til den norske ungdommen. Selv om Omsted forsøkte å verne om egne forretninger benyttet hun ikke stereotyper og kulturelle konstruksjoner i sin argumentasjon.

Tidens Tegn

Tidens Tegn gjennomgikk et skifte i løpet av 1938, med Novemberpogromene som katalysator. Endringen innebar en økning i sympati med jødene. Den økte sympatien medførte likevel ikke noen ensretting i forholdet til jødene, men førte til et flertall av sympatiske tekster. Andelen holdningsbærende tekster i perioden var liten før 1938. Til gjengjeld er mengden av relevante tekster svært stor dette året. Den bråe tendensen henger naturligvis sammen med at 1937 ikke er digitalisert, og derfor ikke med i undersøkelsen.

Emosjonell dimensjon

Antipatisk holdning til jøder

18. juni 1938: Usignert nyhetsartikkel om jødeforfølgelser i Tyskland. Språket i artikkelen er nøytral og saklig. Artikkelen fortalte flyktig om hvordan jødene ble utsatt for overgrep, og hvilke forhåndsregler enkelte jøder tok for å beskytte seg selv. Den ble avsluttet med et sitat fra den tyske regjeringen. Den offisielle forklaringen var at pogromene var en direkte konsekvens av jødiske handlinger som hadde ført til «*forbitrelse*» blant den tyske befolkningen. For å begrense andelen voldsomme sammenstøt var en rekke jøder satt i «*beskyttelsesarrest*». Artikkelen mangler noen form for kommentar til denne uttalelsen fra regjeringen.

11. november 1938: Krystallnatten ble forsideoppslag, og ble presentert nøytralt og saklig. Artikkelen hadde full vekt på de materielle skadene som nazistene påførte den jødiske befolkningen, mens de menneskelige lidelsene ble forbigått i stillhet. Knuste ruter, ildpåsatte synagoger og plyndring av butikker var essensen. Artikkelen inneholdt ikke sympatisk språk, men at den ble plassert på forsiden er en innrømmelse av urettferdigheten og viktigheten til saken. Det er ingen forsvar av overgrepsmennene, eller avskrivninger av deres ansvar.

17. november 1938: Schanche Jonasen skrev i en lederartikkel om hvordan verdensopinionen vendte seg mot Tyskland, og hvordan USA ledet an i fordømmelsene av jødeforfølgelsene. Det er lite i teksten som forteller om holdninger til jødene, med unntak av at han mente at amerikanerne tok for hardt i.

25. november 1938: Dr. Anthon Mohr talte om jødeproblemet i et møte organisert av Oslo handelsstand. I talen advarte han mot å dømme Tyskland for hardt uten å forsøke å forstå hva som lå i bunnen av konflikten med jødene. Mohr bygget opp jødene som en kulturell trussel ved hjelp av positive stereotyper. Først og fremst gjennom å fremheve jødene som spesielt intelligente mennesker, og dyktige innen forretningsliv og vitenskap. Han kom deretter med en teori om at en av grunnene til at jødene hadde blitt forfulgt gjennom århundrene var det *fysiske ubehaget* de påførte andre, gjennom å tilhøre en rase som ikke tilhørte kulturen. Mohr paraserte deretter Jesus, gjennom å si «*Dømmer ikke!*». I denne sammenheng handlet det om å ikke dømme tyskerne for hardt i blind sympati med jødene. Ifølge Mohr måtte konflikten sees i sammenheng med de bakenforliggende forholdene som hadde skapt jødeproblemet i Tyskland. Formannen for møtet mente at folk ikke skulle være redde for å dømme nazistenes handlinger. Denne kommentaren fikk sterkt bifall fra forsamlingen.

Sympatisk holdning til jøder

23. mars 1938: Thorvald Dannevig skrev et leserinnlegg om hvor vanskelig situasjonen var for jødene i Tyskland. Han var svært sympatisk overfor tyskerne, spesielt i sammenheng med deres kultur, og urettferdigheten som ble gjort mot dem i Versailles. Men han la ikke noe imellom når han fortalte om jødene. Man måtte sørge over «*den grenseløse urett som nu øves mot jødene.*» Selv beundret han Henrik Wergeland og Fridtjof Nansen, og skammet seg over at Norge ble stengt for jødene. Samtidig var han klar på at målet ikke var å ta imot hvem som helst. «*Jeg mener så visst ikke at vi skal ta imot mindreverdige, lyssky, uhederlige flyktninger, enten de er jøder eller ikke.*» Likevel mente han at det måtte være mulig å fire litt på «*våre rigorøse innvandringsbestemmelser, når det gjaldt kjente jøder, som ved sitt virke på litteraturens, kunstens, videnskapens eller økonomiens område hadde gjort en innsats, som burde gi dem*

ethvert rettenkende menneskes aktelse.» Han synes det var bra at vi hjalp både spaniere og kinesere, men han mente også at Norge sto i gjeld til jødene gjennom sin kristne kultur.

2. juli 1938: På lederplass kritiserte Thommesen raselæren i Tyskland. Han rettet spesielt mye kritikk mot utenriksminister Joachim von Ribbentrops hykleri. Ribbentrop sendte sin syke datter til en jødisk hjernespesialist i Holland for å få hjelp, på tross av nazistenes forfølgelser av jødene. Men Thommesen var ikke ufravikelig støttende til jødene. På tross av forfølgelsene og at nazistene fjernet jødene rettigheter som statsborgere, var han ikke sikker på om han kunne dømme tyskernes handlinger rettferdig. Dette kom av at han ikke kjente til hvordan det var å leve i en stat med et jødeproblem. De norske jødene minimale makt gav ham ikke noe innsikt i hvordan det var å leve i et slikt samfunn. På den andre siden var han krystallklar på at det teoretiske grunnlaget for raselæren og dermed jødeforfølgelsene ikke holdt mål. Han gjorde også et poeng av at USA, som hadde raseblandinger fra hele Europa fremsto som en svært vellykket og robust nasjon. *«Teorien om rene rasers overlegenhet har mere med romantikk enn med videnskap å bestille».* Han identifiserte jødespørsmålet som et sosialt, økonomisk og nasjonalt spørsmål, hvor raselæren var en pseudovitenskapelig unnskyldning for forfølgelser.

27. august 1938: Tidens Tegns medarbeider Ronald Fangen fulgte et kristent rådsmøte i Larvik. På dette møtet konkluderte kirkelederne med at en forsoning og støtte av raseforfølgelser var umulig. I en resolusjon skrev rådet: *«Rådet oppfordrer sine medlemmer til å vinne opinionen i sine egne land i kampen mot de store onder som ligger i den systematiske undertrykkelse og forfølgelse som nu rettes mot den jødiske rase og mot tusener av kristne som er beslektet med jøder, idet de innser de kristnes nølen og svikten i denne voksende rase og religionens intoleranse hele verden over».* Rådet så på en slik intoleranse som en fornektelse av troen på Gud, og et svik mot kristnes ansvar for sin neste. Det ble også sendt en henstilling til alle kirkene underlagt rådet om å aktivt motvirke hatpropaganda.

21. oktober 1938: Odd Hølaas²¹⁹ fortalte om hendelser på den fransk-tyske grensen, og beskrev det som *«moderne moro»*. Morsomhetene var ikke av den typen som skaper vanlig latter, men heller *«lange hyl mot månen»*. De «morsomme» aktivitetene var en ufrivillig katt-og-mus lek på grensen mellom Tyskland og Frankrike, hvor jødene var musene. S.S.-soldater tvang noen jøder over grensen, som forsøkte å komme seg til sikkerhet i Frankrike. De franske soldatene hadde ordre om å ikke tillate noen grensekryssing, så de sendte dem tilbake over grensen. Tre dager etter skrev Sverre Mitsem et opprørt leserinnlegg, hvor han fordømte nazistenes jødehat.²²⁰

²¹⁹ Skrev under aliaset Aretino.

²²⁰ Aftenposten 24. oktober 1938

12. november 1938: På forsiden ble forsvarstalene til Göring angående pogromene i Tyskland gjenfortalt. Det ble ikke lagt til noen tilsvar eller kommentarer. Forsvaret hans ble dermed delvis akseptert. Samtidig ble det presentert en fortelling om «*fryktelig jødemishandling*» ved grensen til Danmark på samme siden. Saken omhandlet en jødisk mann som ble kidnappet, mishandlet og truet med våpen for å tvinge ham over grensen fra Tyskland til Danmark. Gjenfortellingen var saklig, men med en sympatisk språkbruk.

12. november 1938: På redaktørplass i samme utgave skrev Schanche Jonassen en lederartikkel han kalte «*væ victis*».²²¹ I denne artikkelen kritiserte han nazistene for å misbruke makten sin ovenfor jødene. Han tok ikke stilling til om jødene fortjente å bli forfulgt, eller om tyskerne hadde noen grunn til å gå imot jødene i utgangspunktet. Artikkelen handlet i stedet om maktmisbruk, og medmenneskelighet. For Jonassen var nestekjærligheten selve grunnsteinen i den kristne europeiske kulturen. For å understreke poenget trakk han frem kong Louis 14. av Frankrike, og hvordan han ble sett opp til før han iverksatte en forfølgelse av hugenottene. Med forfølgelsene vendte de europeiske nasjonene seg mot ham. Dermed konkluderte han: «*Det finnes visse prinsipper som ikke kan krenkes uten at menneskene reagerer.*»

6. desember 1938: Schanche Jonassen skrev en ny leder om overgrepene mot jødene i Tyskland. I lederen han kalte *Ghetto 1938*, skrev han at nazistene tok samfunnet tilbake til middelalderen for jødene del. De hadde ikke lenger ervervsmuligheter²²² eller statsborgerlige rettigheter. Men målet var fortsatt ikke oppnådd. Nå skulle jødene begrenses gjennom bevegelsesfrihet, og plasseres i ghettoer. «*Det råder ikke minste tvil om nazistenes endelige mål: Jødene skal simpelthen omkomme eller tvinges til å utvandre fra Tyskland, efterat flest mulig penger er tatt fra dem.*» Jonassen stilte seg tvilende til om målet ville nås. Samtidig påpekte han at ethvert utryddelsesforsøk i historien hadde medført enorme lidelser, både ovenfor politiske motstandere, jøder og kristne. Og nå hadde Tysklands ledere skrevet seg inn i «*denne jammerens bok*». Ei uke etter skrev han en ny sympatisk lederartikkel, hvor han åpnet for en felleseuropeisk ordning for å hjelpe dem.²²³

Kognitiv dimensjon

1. oktober 1935: I en lederartikkel skrev Rolf Thommassen om boka *Jeg er jøde* av D. Abrahamsen. I boka fortalte Abrahamsen om den konservative tradisjonen som hadde opprettholdt de jødiske tradisjonene og kulturen gjennom to tusen år i diaspora. Dette tok Thomassen tak i, og kommenterte skillet mellom immigrasjon og assimilasjon. Han la deretter

²²¹ Vae victis. Romersk ordtak. Seierherren har fullstendig makt over de beseirede.

²²² Ervervsmuligheter: inntektsmuligheter.

²²³ Tidens Tegn 12. desember 1938

vekt på at «jødespørsmålet» ikke bare var de kristnes eller jødernes ansvar, men holdt begge gruppene ansvarlige. Jødeproblemet kom på grunn av noen uløselige motsetningsforhold mellom religionene. Et av elementene som ble aktuelt i sammenhengen med assimilasjon var raserenhet. Thommassen anklaget jødene for å ønske å opprettholde en raserenhet på samme måte som de kritiserte nazistene for, gjennom å bare gifte seg med andre jøder. Altså blandet han sammen religion, kultur og rase. At jødene ikke ville assimilere seg med resten av kulturen, og heller stå utenfor fellesskapet. Deretter trakk Thommassen frem immigrasjonen av nordmenn i USA. Nordmennene som flyttet til USA forble ikke nordmenn etter den første generasjonen. Den påfølgende generasjonen som var født og oppvokst i USA, var amerikanere. Dette var «riktig og rett». Det tragiske med jøden var at hans dyder opprettholdt skillet, og ikke lastene. Den dype religiøsiteten og trofastheten mot tradisjonene var de elementene som sto i veien for assimileringen inn i det kristne Europa. Han var også tydelig på at «*Menneskene har ett fedreland og de må treffe sitt valg.*» Dette indikerer at han så på jødene som en nasjon uten stat. Det synes ikke å ha vært i tankene til Thommassen at det å konvertere ikke handlet om tilpasning til samfunnet, men heller å gi avkall på sin jødiske tro, kultur og identitet.

22. februar 1938: Fjodor Butenko, forhenværende chargé d'affaires i Bucuresti, benyttet sterke stereotyper om bolsjevikjøder i en kommentar. Hans hovedmål var først og fremst å fremme kritikk av kommunismen, og å understreke at sosialismen i Russland ikke fungerte. Han fortalte om revolusjonen, tvangskollektiviseringen, og dens konsekvenser. Ifølge ham medførte revolusjonen at hele den russiske befolkningen ble utsatt for det verste slaveriet som menneskets historie hittil hadde sett. Bøndene ble stuet sammen på gårder og måtte gi størsteparten av sin avling til staten, og livnære seg på rester. Den nye middelklassen besto eksklusivt av jøder. Jødene hadde også hatt spesiell beskyttelse av Stalins rådgiver «*jøden Lazarus Kaganovitsj*». Beskrivelsen av jødene var i form av utnyttede som levde i luksus mens resten av befolkningen sultet. «*Krigsindustrien, jernbanene, den store handelen, produksjonsmonopolet og alle de store fabrikkene og anleggene er fullstendig og effektivt i hendene på jøder, mens de arbeidende klasser bare i teorien er «herre over økonomien». Jødernes hustruer og familier eier luksusbiler og fine hus og tilbringer sommeren i de store badhotellene og kurstedene på Krim og i Kaukasus hvor de i kostbare astrakanpelsler utfolder sin rikdom med dyre armbånd og gullringer og bestiller sine klær fra Paris.*» Jødernes angivelig ekstravagante livsstil ble deretter satt opp mot arbeidernes lidelser og fattigdom. De hadde kun 4-500 rubler i måneden. Problemet ble tydeligere når prisene for et par sko var på 250 rubler, og middagsmåltider lå på mellom 6 og 8 rubler. Jødene ble dermed et symbol på de korrupte lederne som fråtset mens folket sultet.

28. mars 1938: Jon. A. Hielm skrev et leserinnlegg hvor han reagerte på Thorvald Dannevig's sympatiske syn på jødene.²²⁴ Hielm hadde et annet syn på jødisk innvandring enn Dannevig, og var fast bestemt på at Norge ikke kunne ha en mer åpen innvandringspolitikk. Ifølge ham var en av de fremste årsakene til at Norge ikke hadde hatt et jødeproblem knyttet opp mot en «*klok innvandringspolitikk*». Hielm kritiserte Dannevigs antydning om at det var «sjaker-jødene» som skapte jødeproblemene, i form av å være mindreverdige, lyssky, og uhederlige. Dette var Hielm helt uenig i. Han så på intellektuelle jøder som den store trusselen, og fryktet en jødisk sammensvergelse fremfor et moralsk forfall. Av den grunn ville han ha seg frabedt noen form for innvandring som kunne skape konflikter i det norske samfunnet. Hielm mente også at det å endre innvandringspolitikk ville gjøre Norge til en anti-Hitlersk eller anti-stalinistisk propagandasentral, noe som truet Norge sikkerhetspolitisk.

4. februar 1938: K.L skrev et innlegg om det norske pelsmarkedet, og hvordan prisene i 1938 var blitt mye lavere enn i 1937. Skylden for prisedgangen ble lagt på auksjonskjøperne, som i all hovedsak «*er av jødisk avstamning*». Disse ble anklaget for å rotte seg sammen for holde innkjøpsprisene nede i Norge, mens de opprettholdt prisene til sine kjøpere for å få større profit. Anklagen involverer både konstruksjonen om kapitaljøden og jødernes rasesolidaritet.

15. juni 1938: Halldis Neergaard Østbyes bok *Jødeproblemet og dets løsning* ble presentert med overskriften «*Har vi et jødeproblem i Norge?*».²²⁵ Boken ble skrevet under aliaset Irene Sverd, og inneholdt ikke forfatterens faktiske navn. Stykket kan ikke kategoriseres som en anmeldelse, for innholdet ble bare gjengitt. Ved siden av overskriften ble det plassert ei davidsstjerne, med et grotesk hode i sentrum. Hodet har ei stor nese, spisse ører og et aggressivt ansiktsuttrykk. Dette bygger på stereotyper på det jødiske utseendet, og underbygger trusselen som jødene representerte. I oppsummeringen ble det gjort det et poeng av jødeparagrafens betydning. Å fjerne den ledet til «*[...] skjebnesvangre følger for vårt folk, og er en vesentlig årsak til en svekkelse i folkekarakteren man kan iaktta i dag.*» Østbye manet til en politisk prosess hvor jødene aktivt skulle ekskluderes fra samfunnet. De ble dermed symbolet på hennes opplevelse av moralsk forfall i Norge. «*Der gis i store trekk ingen annen løsning på jødeproblemet enn forbud mot innvandring, forbud mot ekteskap mellom nordmenn og jøder, utskillelse av alle skadelige jødiske elementer, en lov om at folk av artsfremmed rase ikke kan være eller bli norske borgere eller embedsmenn.*» Stykket la også vekt på seksuell umoral blant jødene, for å understreke deres destruktive karakter. Avslutningsvis ble det understreket at ekskluderingen måtte skje humanitært, og helst innebære en overflytting til et eget jødisk land.

²²⁴ Thorvald Dannevig, Tidens Tegn 23. mars 1938, side 99.

²²⁵ Helland 2019:32.

9. september 1938: Th. Norup-Eliassen presenterte funnene fra en statistisk undersøkelse om «sukkersyken»/diabetes fra USA i en lang artikkel. Saken handlet i stor grad om funnene knyttet til jødene, som viste hyppige forekomster av diabetes blant de velstående jødefamiliene. Utfra denne hyppigheten konkluderte han med at jødene var spesielt disponert til å få diabetes, selv om jøder fra landsbygda (og alle andre på landsbygda generelt) ikke var like utsatt for sykdommen. I stedet for å se på inntekt og kosthold valgte Norup-Eliassen å tillegge jødene spesielle genetiske og rasemessige svakheter. Det ble riktignok nevnt at sykdommen oftere rammet velstående mennesker, og mennesker som er utsatt for «sterke sjelelige påkjenninger eller er nervøst belastede». Denne belastningen knyttet Norup-Eliassen opp mot jødernes uetiske forretningsmetoder, som forklaring på hvorfor jødene hadde større forekomster enn den øvrige europeiske befolkningen. Deres umoral omhandlet også seksualmoralen, gjennom en påstand om at seksuelle avvikelser oftere oppsto blant jøder og mennesker av jødisk avstamning.

9. januar 1939: Ejler Bjerke startet en polemikk om assimilering, rasehovmot og jødernes ansvar for jødeproblemet i Europa gjennom dette leserinnlegget. For Bjerke fungerte jødene som et symbol på dårlig assimilering og umoral i befolkningen. Han mente at jødene hadde knyttet identiteten sin for sterkt opp til historiene om Moses, og at de var utvalgt av Gud. Denne identiteten og stoltheten innebar et hinder for assimileringen av jødene inn i annen europeisk kultur. Bjerke tok avstand fra forfølgelsene i Tyskland, men påpekte at det nazistene ønske om rasebevissthet var sammenlignbart med jødernes kultur. Med kultur siktet han til «stammens renhet», at jøder først og fremst giftet seg med andre jøder. Avslutningsvis avfeide han sannhetsverdien knyttet til positive stereotyper om jødene. Å si at jødene var bedre enn alle andre folk var en altfor enkel løsning på et større raseproblem. Det var utenkelig at den øvrige befolkningen hatet jødene fordi de var dyktigere enn en selv.

28. januar 1939: Leo Hersson kommenterte og kritiserte Bjerkes angrep på jødene, og startet med Bjerkes underliggende problemstilling. Han mente at Bjerkes problem var at han ikke hadde noen saklig begrunnelse for jødeforfølgelsene, og at leserinnlegget var et forsøk på å finne et. For Hersson var assimilasjon et av kjernepunktene. «*Eller for å uttrykke det med et paradoks: Med den absolutte assimilasjon eksisterer der intet jødeproblem, fordi der da ikke eksisterer noen jøder.*» Han påpekte deretter at samfunnene som hadde tatt best vare på jødene hadde opplevd en umerkelig assimilasjon, og landet med best integrerte jøder var Tyskland, før Hitler. Han tok også for seg kristendommen som en kilde til ubevisst aversjon, gjennom evangeliens tendens til å presentere jødene som Jesu motstandere. Han understreket samtidig at dette var utilsiktet. Men han hadde selv opplevd små barn snakke om «*de slemme jødene som drepte Jesus*». Videre påpekte han at det ikke fantes noen raseegenskaper blant jødene. Hverken

positive eller negative. De stereotypene jødene ble kjennetegnet ved, kom som et resultat av hvordan samfunnet begrenset dem. Ujevne konkurransevilkår fremmet dyktighet, periodevis frihet skapte en ærgjerrighet, og to tusen år med trengsler skapte en viss kulturell årvåkenhet.

2. februar 1939: Ejlert Bjerke skrev et nytt svar til Hersson, og var indignert over at problemstillingen ble avfeid. For å bevise at jødisk kultur hadde umoralske kvalitetstrekk, siterte han ulike gammeltestamentlige vers. Først trakk han frem umoral innen handel gjennom å henvise til 5 Mos 14,21. Verset forbyr jøder å spise selvdøde dyr, men tillater dem å selge det. Han knyttet også jødene sammen med en trussel, identifisert i 5 Mos 32,3. I dette verset står det om hvordan jødefolket skal fortære folkeslagene de er en del av.²²⁶ Han knyttet også «*den jødiske ånd*» opp mot de jødisk-romerske krigene for å motbevise at jødene alltid var ofre i europeisk historie.

7. februar 1939: Polemikken fortsatte med David Abrahamsen. Abrahamsen likte ikke at Bjerke benyttet gammeltestamentlige sitater for å fortelle om samtidens jøder, og mente at dette var like urettferdig som at nordmenn skulle bedømmes utfra vikingenes handlinger. Og det var mindre enn tusen år siden, sammenlignet med de 2500 årene siden det gamle testamentet ble skrevet. Abrahamsen mente at et verk måtte forstås i sammenheng med tiden det ble laget i.

Sosial dimensjon

20. november 1936: En kommentar av Odd Hølaas fortalte om jøders donasjoner og bidrag til det norske samfunnet. Dette ble aktualisert gjennom et anonymt jødisk legat som gav sin formue til samfunnet i sitt testamente. Hølaas fortalte deretter om en samtale han hadde med en innflyttet jøde. Denne innflytteren fortalte at jødene i Norge i all hovedsak var fra beskjedne kår, og var flyktninger fra pogromer i Europa. Videre fortalte han at «*kapitaloppnopning ikke var et tegn på griskhet fra jødenes side, men en sikkerhetsforanstaltning*» i et samfunn hvor jødene ikke hadde tradisjoner og beskyttelse. Denne kapitalen ville bli brukt til samfunnsdonasjoner om jødene opplevde å bli behandlet som alminnelige borgere. På den måten anså Hølaas jødene som svært verdifulle og respektable norske borgere.

22. juni 1938: I et referat fra Nansenfesten ble deler av utenriksminister Halvdan Kohts tale om Fridtjof Nansen gjengitt. I talen sa Koht at «*det må være oss en glede og en kjær plikt å løfte hans arv og så langt som vi evner det være med å hjelpe de hjemløse, disse verdens ulykkeligste mennesker.*» Den andre hovedtalen på møtet var professor Worm-Müller. Han fortalte at han skammet seg over debatten som skjedde i Stortinget, hvor enkelte representanter fryktet at Norge skulle bli et fristed for flyktninger. Worm-Müller stilte noen retoriske spørsmål knyttet til

²²⁶ Bjerke gjennomførte sitatfusk her, men sikter til 5 Mos 31,3.

talene om demokrati og medmenneskelighet. For ham fremstod det i økende grad som vakre talemåter, heller enn en faktisk vilje til å stille opp for verdiene man mente å støtte. Han påpekte at flyktningene først og fremst var mennesker, som alle andre. Med et desperat behov for hjelp.

24. november 1938: Lauritz Johnson sendte inn en lang kommentar med fordømmelser av Tyskland, og om det å støtte alle tyskere som brødre. Uansett om de var jøder eller ikke. For Johnson var Versaillestraktaten og liknende fordømmelser den store fienden som gjorde nazismens fremmarsj mulig. Johnson ønsket en endring fra slike fordømmelser av Tyskland, i den hensikt å frata nazistene deres ammunisjon og gjøre nasjonalsosialismen overflødig. Avslutningsvis argumenterte han for å åpne grensene og ta imot flyktningene. *«Hvis vår sympati for jøder og flyktninger er ekte, så la det vise sig i handling. [...] La oss omgående starte en landinnsamling, som vi gjør når det rammer oss selv! La de ulykkelige få slå sig ned her, permanent eller midlertidig! Vi har fått en chance uten sidestykke i historien til å vise verden hvordan folk kan hjelpe folk som bror hjelper bror. Hver dag betyr uendelige lidelser for hundretusener. Våkn op, Norge! Det haster!»*

2. desember 1938: En usignert artikkel gjenga de antisemittisk motiverte handlingene i Oslo, hvor et firma reklamerte for seg selv gjennom å ta avstand fra jøder. Det var også tilløp til jødeforfølgelser, hvor unge gutter sendte ut flygeblader hvor jødene ble kalt kreftskader i samfunnene de slo seg ned i. Forfatteren tok svært sterk avstand fra propagandaen og beskrev det som *«Chicanøs plakatklistring og ondsinnede løpesedler»*. Ifølge forfatteren vakte handlingene også sorg og stor forferdelse blant Oslos befolkning, som ikke forventet at antisemittismen skulle reise sitt uhyggelige og hatefulle hode også der. Han fant trøst i at reaksjonen blant publikum var sterk. Det ble også nevnt at Norge ikke hadde noe jødeproblem, og at det heller ikke ville bli et. I stedet ble den moralske arven fra Henrik Wergeland trukket frem. *«Det vil være til ubotelig skade om denne egenskap [moralsk arv fra Wergeland], som hører til vårt folks verdifulleste, skulde bli besudlet av ansvarsløs og opfanatisert pøbel, og derfor er det nødvendig å slå hurtig og hårdt til når politiet får tak på dem som har forgått sig mot vårt sunde folkeinstinkt.»*

16. desember 1938: Sionisten Dr. Werner Bloch ble intervjuet av en av Tidens Tegns medarbeidere. Han ble spurt om det fantes noe antisemittisme i Norge, noe han avkreftet. Men han la også til at Norge indirekte var blitt infisert, og at det tydeligste eksempelet var det nye begrepet «transmigrasjon». Han så på begrepet som en indirekte påvirkning, at norske politikere og borgere fryktet å få et jødeproblem gjennom mottak av jødiske flyktninger. Han påpekte at Norge i stedet ville opprettholde sin jødevennlighet gjennom å stille seg sympatisk med jødene utenfor grensene, men kun hegne om de ytterst få som allerede var innenfor landets grenser.

30. januar 1939: Jens Rolfsen skrev en ny kronikk om flyktningene. Han henviste til Johan Scharffenbergs initiativ for å ta imot jøder i Norge, som ble aktualisert gjennom Dr. Evangs forslag om å gi arbeidstillatelse til noen emigrantleger i Nord-Norge. Rolfsen fortalte deretter hvordan han anså Carl J. Hambros tanker om jødene. Ifølge Rolfsen mente Hambro at jødene var annerledes og adskilt fra germanerne. De tilhørte den jødiske nasjon, og ingen annen. Jøder kunne ikke assimilere seg inn i folket de bor blant, av religions- og rasehensyn. Rolfsen presenterte deretter jødiske leger i strategisk viktige områder som en kritisk neglisjering av Norges sikkerhet. Det er ikke tydelig om han siktet til en samarbeidende holdning til Sovjetunionen, eller om jødene ville skape en egen stat der den norske staten stod relativt svakt.

Nationen

Nyhetsdekningen av Palestina og koloniseringen der er langt mer utfyllende og sympatisk enn fremstillingen av jødernes lidelser i Tyskland.²²⁷ Jødernes stadig vanskeligere forhold i Tyskland ignoreres eller bortforklares, gjennom gjengivelser av naziregimets propaganda. Kommunismen ble fortsatt ansett som en hovedtrussel, og bolsjevikjøden ble tatt mye i bruk.²²⁸ Over tid ble den erstattet med konstruksjonen om jødernes rasesolidaritet, og frykten for et jødeproblem i Norge.

Emosjonell dimensjon

Antipatisk holdning til jøder

12. mai 1938: Bokanmeldelse av Dr. Jon Alfred Mjøens verk *Rasehygiene*, anmeldt av Dr. Gunnar Hiorth. Hiorth var veldig positivt begeistret for boken. Anmeldelsen inneholdt ingen direkte antisemittiske elementer i seg selv. Hiorth fortalte at Mjøen viet et av fire hovedavsnitt til lover og seder blant «gamle kulturfolk», inkludert kinesere, indere, jøder og germanere. Dette hadde han ingen innvendinger til, utover å presisere at en ikke måtte forhaste seg i arbeidet med å lage et etterlengtet arbeidsprogram. Hiorths anerkjennelse av arbeidet legitimerer Mjøens kobling mellom genetik/rase og kultur, i kraft av hans posisjon som doktor i biologi. Dette i sin tur økte legitimiteten for rasistisk politikk generelt, og antisemittisme spesielt. Boka vakte også reaksjoner i de andre avisene. Den ble kommentert og avvist av Martin Tranmæl og Vilhelm Tvedt, mens Birger Meidell kalte den for spennende lektyre for lek og lærd i Aftenposten.²²⁹ Professor O. Langeland skrev en saklig analyse av den, og støttet innholdet i boka.²³⁰

1. juli 1938: En forsideartikkel gjennom Reuters fortalte om problemer i Wien i etterkant av sammenslåingen med Tyskland. Artikkelen ble bygd på et intervju med Rikskommisær Josef Bürckel, gjennom spørsmål fra «pressens representanter». Bürckels kommentarer om jødene

²²⁷ Eksempelvis Nationen 9. juli 1938 og 12. oktober 1938

²²⁸ Eksempelvis Nationen 10. september 1936 og 16. september 1936

²²⁹ Tranmæl: Arbeiderbladet 12. juni 1939, Tvedt: Dagbladet 11. juli 1938, Meidell: Aftenposten 20. mai 1938

²³⁰ Tidens Tegn 14. mai 1938

ble gitt et eget avsnitt, og fikk overskriften: «*Ingen ulovligheter mot jøder*». Hans forklaring på forfølgelsene i Wien lå i at byen var blitt utsatt for en årelang «*forjødning*», hvor den oppbygde frustrasjonen i befolkningen plutselig rant over. Samtidig understrekte han at jødene ikke ble arrestert fordi de var jøder, men på grunn av de forseelsene de hadde begått tidligere. Bürckels påstander ble ikke motsagt eller kommentert. Antisemittene i Tyskland fikk tvert imot et talerør inn til Norge gjennom nyhetssaker som denne.

15. august 1938: En usignert nyhetssak fortalte om hvordan «*Finland stopper jødeinvasjonen*». Saken ble aktuell ved ankomsten av en båt i Helsingfors, med 54 jøder fra Østerrike. Jødene hadde fått komme i land fordi finske jøder hadde lovet å forsørge dem. Men de fikk bare bli frem til de hadde skaffet seg adgang til et annet land hvor de faktisk kunne bo. Om dette tok «*urimelig lang tid*» ble de sendt tilbake til Tyskland. Det totale antallet jøder som hadde ankommet Finland var på 110 jøder. «*Gjennom utenriksdepartementets initiativ er det tatt forholdsregler for å hindre en slik invasjon for fremtiden.*» Dette stykkets viktigste bidrag er beskrivelsen av 110 jøder som en invasjon. Dette insinuerer en trussel, og den eneste måten 110 jødiske flyktninger kan sees på som en nasjonal trussel, er om en aksepterer antisemittiske konspiratoriske konstruksjoner som premiss.

7. januar 1939: Nils Lie presenterte en kommentar hvor han kritiserte jamringen over alt som var galt i Norge. Han klaget på jamringen blant prester, predikanter og politikere, og mente at de ville hatt godt av å lese litt historie før de jamret over Guds utvalgte folk. Han erkjente at det var «*svært å lese om jødene av i dag [...]*», men anså det som ubetydelig sammenlignet med hva jødene hadde vært utsatt for i tidligere tider. Lie var også av den oppfatning at prester ikke egentlig mente at jødene var Guds utvalgte folk, men at det bare hørtes vakkert ut fra prekestolen. Samtidig mente han at flyktninger alltid ville eksistere, og bagatelliserte jødene situasjon i Europa. Han kalte flyktningene for folk som ikke fikk gjennomslag for sine meninger, politiske syn og «*rett for sin tro*». «*Får de ikke det, så blir de flyktninger. Vi andre må ofte slå av på idealene, gi op en og annen av våre meninger og innrette oss i samfundet efter den nye utvikling og de nye tilstande. Det svir kanskje, men vi gjør oss ikke til martyrer av den grunn. Vi blir ikke flyktninger ved hvert regjeringskifte.*» At Lie sammenlignet tap av trosfrihet med det å tape et politisk valg i et demokrati forteller mye om holdningene hans. Et tap i et politisk valg innebærer ikke flertallets diktatur i Norge, hverken da eller nå. Samtidig ville ingen politiske tapere i et demokrati bli sett på som martyrer. For jødene ble konsekvensen av nazistenes diktatur langt større enn «*litt svie*». Selv Nationens nyhetsdekning informerte såpass.

11. desember 1939: En nyhetsformidling fra Warszawa via NTB kalte henrettelsen av 53 jøder for «*streng justis*». Jødene angivelige forbrytelser var å motsette seg samarbeid med politiet

under etterforskningen av angrepet på to polske politimenn. Den ene av politimennene døde, og den andre ble sterkt såret. De henrettede var alle mennene som bodde i tilknytning til leiegården hvor angrepet fant sted. Å kalle en slik kollektiv hevnaksjon for **streng** kunne antagelig bare skjedd med jøder eller sigøynere.

Sympatisk holdning til jøder

19. januar 1939: «Hr. H.S.» formidlet sine opplevelser via et reisebrev etter å ha vært på et Tysklandsbesøk under Novemberpogromene. Han skrev at han ble både harm og skamfull når han hørte om jødeforfølgelsene. Etter å ha spasert gjennom gatene og sett ødeleggelsene skrev han at tankene først og fremst gikk til «*disse ulykkelige mennesker som var blitt fredløse og som med gysen åpnet døren, når noen ringte på.*» I Nürnberg opplevde han nazistenes jødehat, og beskrev resultatene som skammelige utslag i form av utbrente synagoger og istykkerslåtte butikker. Han snakket også med en del tyskere om jødeproblemet, og konkluderte etter samtalene at han måtte revurdere sin skam og indignasjon. Til tross for å ha hørt mye fanatisk antisemittisk retorikk fra dem han snakket med, mistet han ikke sin sympati ovenfor jødene.

Kognitiv dimensjon

23. november 1935: En artikkel i Nationen anklaget Dagbladets Tysklandsspesialist for uredelighet, og å bistå jødiske svindelbyråer. Redaksjonen benyttet konstruksjonen om jødisk kontrollert presse i angrepet. Formålet var å forsvare nazistene.

10. juni 1936: Johan Mellbye skrev en bokanmeldelse som omhandlet erfaringene til en evangelisk prest i Sovjetunionen. Mellbye la spesielt vekt på kristenforfølgelsen i tiden rundt tvangskollektiviseringen i 1929, og skrev: «*Forfølgelsen var særlig rettet mot prestene, hvad enten de var evangeliske, katolske eller gresk-katolske, og som oftest var lederne jøder.*» Jøder hadde ellers ingenting med teksten å gjøre, og det fremstår som viktig å knytte jødene opp mot denne forfølgelsen. Mellbye var ikke normativ eller fordømmende, men bygde på den sosiale konstruksjonen av jødene som bolsjevismens eiendomsfiendtlige ledere. Videre understreket han at jødene var de kristnes fiende, gjennom deres tilknytning til bolsjevismen.

24. august 1936: I en usignert artikkel ble det skrevet om Sovjetunionens planer om å flytte 250.000 mennesker vestover mot Tsjekkoslovakia. Artikkelen presenterte perspektivet til det nazistiske bladet *Völkischer Beobachter*. Artikkelen fremmet nazistenes protester mot utbyggingen av sovjetisk infrastruktur som muliggjorde en stor forflytning av mennesker vestover, og dermed en militær trussel. Sovjetene ble fremstilt som jøder, og også bolsjevismen var jødisk. Sakens innhold var av en mindre betydning enn det å understreke at jødene og bolsjevismen hang sammen. Den faktiske utbyggingen av infrastrukturen ble forklart helt til sist, etter at jødene ble ansvarliggjort for den kommunistiske trusselen.

11. september 1936: Nationen gjenga Hitlers antisemittiske retorikk fra partimøtet i Nürnberg, gjennom en videreformidling av NTB. Overskriften var «*Bolsjevik-faren trekkes frem i lyset*». Artikkelen ble ikke kommentert på noen måte, og presenterte Josef Goebbels oppsummering av talen. «*Han fremhevet bolsjevismen som en verdensfare og manet alle folk til kamp. – det er Europas kultur som skal ødelegges, så et internasjonalt jødisk verdensherredømme kan opprettes. Bolsjevismen er prinsipielt en bevegelse uten kompromisser. Når den likevel slutter kompromisser er det bare for å rive til seg makten.*» Igjen tillot Aadahl at Nationen ble et antisemittisk talerør.

12. september 1936: På forsiden ble det presset inn en nyhetsnotis som videreformidlet Alfred Rosenbergs uttalelser. Ifølge ham var ikke Stalin jøde, men det var hans svigerfar Lazarus Kaganovitch. Og Kaganovitch var den faktiske lederen i landet. Ikke bare hadde han en tilnærmet uinnskrenket makt i samveldet, men han plasserte også sine jødiske hjelpere i viktige statsposter. Uttalelsen fremmet trusselen fra kommunistene, og en jødisk sammensvergelse. Å gjengi direkte antisemittisk propaganda fra en av Hitlers mest sentrale ideologer krysset fortsatt ikke en grense for Aadahl.

11. desember 1936: Sigurd Bjoner hadde vært på en treukers ungdomstur til Tyskland, og formidlet om sine opplevelser der. Turen var åpenbart lærerik for ham selv og ungdommene. Han avsluttet brevet med å takke Tyskland for at de «*ligger som et bolverk mot den jødetonede kommunisme som brer sig som en farsott over den hele verden.*»

17. april. 1937: Barbra Ring understreket jødernes samhold som et typisk jødetrekk i sin bokanmeldelse om *Jøden Süss*. Boken er antisemittisk, og hennes bokanmeldelse ble farget av dette. Overgangen mellom hennes egne holdninger og holdningene i boka er flytende. Hun understreket at boken ikke var noen propagandabok for jødedommen. Den var for antisemittisk for det. «*Feuchtwanger vet meget om jødene og ingen kan beskyldes ham for å tegne et flattert billede av dem.*» I stedet mente hun at boka gav en forklaring på «*hvorfor de er slik*». Disse forklaringene bygde på stereotyper om jøden som kapitalist og bankier, og også deres kunnskap i å utøve skjult makt. Alle stereotypene fungerer som trusler mot den norske nasjonen.

30. april 1937: En anonym nordmann, bosatt i Spania, fortalte om borgerkrigen i et brev til Nationen. Brevet startet med å fortelle om krigen, men målet var først og fremst å kritisere kommunistene. Anklagene mot dem innebar blant annet overgrep mot kristne, og mye lidelse. Forfatteren avsluttet med å angripe Arbeiderbladets fremstilling av konflikten, som han så på som ren propaganda for kommunismen. Likevel var han ikke overrasket over propagandaen, når det var «*internasjonale byråer og pressekorrespondenter, som kontrolleres av en del jøder*» som sto bak. Igjen ble jødene og kommunistene brukt som trusler mot nasjonen.

14. september 1937: En ny forside med NTB som kilde gjenfortalte Hitlers argumenter ovenfor kommunismen og jøder, uten å kommentere eller kritisere dem. Det ble fremhevet at internasjonalisering og bolsjevisme var «*en verdenssygdom som truer med å forpeste folkene*». Etter å ha redegjort for hvor stor denne trusselen var, ble det understreket at «*det er jødene som står bak*». Jødene ble ansvarliggjort for utbredelsen av kommunismen via Sovjetunionen, fordi statsstyret i sovjetsamveldet «*beviselig*» besto av minst 80 prosent jøder i ledende stillinger. Jødene ble ikke nevnt utover ansvarliggjøringen for bolsjevismen og internasjonaliseringen.

22. november 1938: Aadahl skrev en lederartikkel om de jødiske flyktningene. I artikkelen som han kalte *Jødernes problem* la han skylden på forfølgelsene av jødene på deres manglende evne og vilje til å assimilere seg. For å bevise sitt poeng trakk han frem jødedommens forhold til Loven, og satte lojaliteten til denne opp mot nasjonens lover. Aadahl mente videre at det beste for jødene var å flytte fra Tyskland, og inngå i en ny jødestat.

24 november 1938: To dager etter skrev han en ny lederartikkel hvor han angrep den norske pressens vilje til å ta imot tyske jøder i Norge. Slik han så det var ikke antallet flyktninger som kunne komme til Norge tilstrekkelig til å hjelpe på «*trykket i Tyskland*». Å tillate jødene å flykte vilt fra Tyskland ville medføre at jødene ble spredd utover de andre europeiske statene. Dette ville bare skape jødeproblemer i land hvor det tidligere ikke hadde eksistert. I tillegg ville det ikke løse jødeproblemet i Tyskland. Aadahl mente at den eneste løsningen på flyktningproblemet var å plassere jødene i en egen stat. Men han erkjente at Palestina ikke var stort nok til å kunne ta imot alle jødene. Derfor måtte de også finne et annet sted å kolonisere.

25. november 1938: Aadahl forsøkte å forklare bakgrunnen for jødeforfølgelsene og jødeproblemet i en artikkel. Innledningsvis startet han med å fortelle at jødene hadde en egen forfølgelsesbønn. At jødene hadde en bønn, og at pogromer rettet mot jøder hadde en 2000-årig historie i Europa var et tydelig bevis på at jødene representerte et problem for samfunnet de bodde i. Han mente at den demokratiske verdens ramaskrik omkring krystallnatten var ufornuftige, og at forfølgelsene ikke ville bli de siste, om en ikke tok tak i de grunnleggende årsakene til forfølgelsene. Aadahl oppsummerte årsaken slik: «*I store trekk består jødespørsmålet – eller la oss for tydelighets skyld si jødeforfølgelsene – til enhver tid av den samme årsaken og den samme virkningen. Årsaken er – sterkt forenklet – denne. Et landløst folk med en eiendommelig hensynsløs opdrift, selvhevdelsesevne og stammefølelse skaper sig en dominerende maktstilling. Og virkningen er denne: Selvoppholdelsesdriften og rasefølelsen våkner hos vertsfolket, det reiser sig mot det fremmede folkeferd på basis av sin tallmessige overlegenhet og historiske rett til landet.*» Videre mente Aadahl at høylytt indignasjon kun ville

forgifte den internasjonale atmosfæren, og dermed at all verdens sympati for jødene kun ville medføre en forverring av jødeproblemet.

2. desember 1938: Aadahl fortsatte kampen for å unngå å ta imot tyske jøder til landet. Denne gangen aktualisert av antisemittisk agitasjon i Oslo. Aadahl fordømte agitasjonen mot jødene i Oslo, men benyttet anledningen til å argumentere for at flere jøder i Norge ville øke denne typen problemer. Han tillot seg også å snakke på vegne av de norske jødene, når han sa at et norsk jødespørsmål ville være *«likeså skjebnesvangert for jødene i landet som vår egen befolkning»*.

Sosial dimensjon

23. februar 1938: En artikkel fra Tidens Tegn om pelshandelen i Norge førte til reaksjoner på pelsauksjonen i Oslo.²³¹ Artikkelen i Tidens Tegn anklaget kjøpere *«av jødisk avstamning»* for å rotte seg sammen for å holde prisene nede, før de hentet inn store fortjenester i utlandet. Reaksjonen ble ledet av Blumenfeldt, som representerte pelshandlerne. Han understreket at påstandene var tatt ut av luften, og sa at de utenlandske pelshandlerne var *«forbauset over å bli møtt med chikane når vi kommer til Norge [...]»*. Spesielt når de representerte over 90% av verdens pelskjøpere. Han understreket også at prisene hang sammen med verdenssituasjonen, og at konfliktene i verden var årsaken til de lave prisene. Samtidig sa han at innkjøperne også hadde stor interesse av høye innkjøpspriser, fordi det gagnet hele kjeden. Stykket ble avsluttet med å påpeke at redaksjonen ikke hadde satt seg skikkelig inn i saken, men at det synes rimelig at kjøperne tok vare på sine interesser. Så fikk heller selgerne *«vareta»* sine egne.

3. februar 1939: På forsiden ble det viet stor plass til de mange flyktningene i Europa, sett i sammenheng med debatten i Stortinget, som ble aktualisert gjennom Karl Evang og regjeringens initiativ for å ta imot 20 jødiske leger. Stykket i Nationen var en oppsummering av denne debatten, og la ekstra stor vekt på innvendingene til Christan Stray. Overskriften ble hentet ut fra Strays innvending om at *«ikke bare fremmede flyktninger har krav på hjertelag»*. Stray var sterkt betenkt rundt det å ta imot for mange flyktninger. Oppsummeringen beskrev ikke en innvandring basert på noen få flyktninger, men om *«en hel folkevandring»*. Denne folkevandringen kunne føre til tap av kontroll, og dermed skape en rasekamp eller et jødeproblem i Norge. Et problem som Norge hadde *«været forskånet for»*. Dette ble sett på som urettferdig for de norske studentene som måtte *«slite og vente i kø for å komme i stilling»*. Igjen neglisjeres det faktum at jødene selv var forfulgt. Handelsmenn var angivelig også kritiske til innvandringen av mange jøder, *«hvis man spør det norske folk om de ønsker flere jødiske*

²³¹ Tidens Tegn 4. februar 1938. Side 103

forretningsfolk til vårt land, så vil det store flertall svare nei!». Norske leger brukes igjen som et påskudd til å begrense jødisk innvandring i frykt for å skape et «jødeproblem» i Norge.

9. februar 1939: Aadahl skrev videre om legesaken uka etter. Denne gangen koblet han sammen flyktninger fra borgerkrigen i Spania, og jødiske flyktninger. Aadahl mente at «forbryterkoret» skjulte seg blant uskyldige barn, oldinger og forfulgte uskyldigheter. Dette forbryterkoret anklaget han for å brenne kirker, drepe prester og nonner, og å starte krigen. Når han kom til jødene, skrev han at «*Ingen skal heller inbille oss, at det bare er hjertelaget som er i bevegelse når det gjelder de jødiske flyktninger. Også der har vi den samme blanding av verdige og uverdige [...]*». Samtidig trakk han frem at jødene var det rikeste folket i verden. Så ingen folk var bedre rustet til å hjelpe sine egne. Etter dette fremhevet han ansvaret «*vi har*» ovenfor «*våre egne jøder*». De norske jødene hadde tilpasset seg, og levde som gode nordmenn. Men han advarte om hva som ville skje om det kom flere jøder til landet. Om de nye jødene vil flytte lojaliteten fra nasjonen Norge til jødene, og dermed skape et jødeproblem. Med dette utgangspunktet ble det derfor helt latterlig å sende jødiske leger til Nord-Norge, ifølge ham.

16. februar 1939: *Civis* skrev en utfyllende kommentar til legesaken. Han mente også at jødene ikke burde bli sendt til Nord-Norge, men argumenterer for dette med språklige hensyn, og kontrollhensyn fra universitetets side. På universitetet var språk et mindre problem, fordi de høyt utdannede gjerne behersket flere språk. Samtidig kunne universitetet kontrollere kompetansenivåene når legene var nærmere tilknyttet det. «*Civis*» var definitivt mest sympatisk rettet mot de norske studentene, og ikke direkte jødefiendtlig i denne teksten. Forskjellsbehandlingen mellom norske studenter som hadde studert i utlandet, og utenlandske leger var det viktigste for ham. Norske studenter måtte gjennom en medisinsk embetseksamen, mens de jødiske slapp. Han insinuerte en kobling mellom «*den kommunistisk instillede medisinaldirektør*» og jødene, men brukte det ikke aktivt i argumentasjonen.

22. februar 1939: Orvar-Odd skrev et leserinnlegg som et tilsvarende på kritikken Ole Skjerven gav til hans opprinnelige kommentar den 20. desember 1938.²³² Orvar-Odds tilsvarende var først og fremst en kritikk av marxismen, hvor han kalte det en ond ideologi. Hans begrunnelse lå i marxismens manglende begrensninger. Denne etikken tilla han først og fremst jesuittene, men også jødene. «*[...] marxismen over hele verden [er] mere og mindre fordekt ledes hovedsakelig av jøder [...]*». Han fryktet også jødernes internasjonalisme. «*Dem som ikke har noe hjem f. eks. jødene; de ønsker helst at vi alle skal bli mere og mere utlendinger og opgi vår egen stat [...]*». Han knyttet jødene sammen med kommunismen. Globalisering ble satt i motsetning til idéen om nordmannen, som først og fremst var nasjonal. Jøden var en konstant utlending, og jødene

²³² Ole Skjervens tilsvarende ble publisert i *Nationen* 30. desember 1938.

representerte en nasjon i nasjonen. Deres samhold og uvilje til assimilasjon var en trussel mot det bestående, og ville skape et jødeproblem i Norge, eller verdensomspennende kommunisme.

Holdningsendring eller retorisk tilpasning?

Denne sammenligningen skal svare på hvordan og i hvilke former antisemittiske holdninger kom til uttrykk i avisene mellom 1935 og 1940. Den skal også avklare om legitimiteten til bruken av antisemittisme ble svekket gjennom nazistenes stadig intensiverte forfølgelser, eller om holdningene heller ble kamuflert som noe annet. Kamufleringens mål var å skjule fiendtligheten mot jødene, for å unngå å kompromittere seg selv i en tid hvor jødene fikk mer og mer sympati. Dette skal gjøres gjennom å sammenligne avisene i de tre dimensjonene. Et mål er også å belyse motstemmene i samfunnsdebatten, for å kunne bedømme hvilke holdninger som dominerte i hvilke aviser, og hvor aksepterte antisemittiske holdninger var i den norske offentligheten. Målet med sammenligningen er også å kartlegge holdningsendringer over tid. Var holdningene konstante eller endret de seg? Når kom endringene i tilfelle, og hvorfor?

Emosjonell dimensjon

Økende sympati

Arbeiderbladets emosjonelle dimensjon var sterkt strømlinjeformet i denne perioden, og gjennomgående sympatisk rettet ovenfor jødene. Dette gjaldt både nyhetsdekningen og holdningsbærende tekster. Skribentene var veldig bevisste rundt nazistenes bruk av jødene som sydebukker, og tok konsekvent avstand fra antisemittismen. I tilfeller hvor jødene ble identifisert som sydebukker i andre aviser eller nazistisk propaganda, ble denne utnyttingen kritisert sterkt gjennom svært ladet språk. Avisens politiske forankring spilte sterkt inn her, i og med at nazismen anså sosialismen og arbeiderbevegelsen som sin hovedfiende. Deres antisemittiske retorikk ble dermed en nyttig målskive for angrep, og det å støtte jødene ble likestilt med å motarbeide nazismen. Kritiske holdningen til antisemittismen og nazismen hadde mange bidragsyttere, men de mest dominerende var Ole Just og Johan Scharffenberg.

Dagbladet var også sterkt sympatisk rettet til jødene, med en tett og sympatisk dekning av jødeforfølgelsene. Holdningen til jødene ble motivert av liberalismens syn på menneskerettighetene. Den sympatiske holdningen til jødene omfavnet alle undertrykte jøder i Europa, og ikke bare dem i fascistiske stater. Dette stod i motsetning til *Arbeiderbladet*, som ikke skrev om de undertrykte jødene i Sovjetunionen. Det verbale forsvaret av jødene hadde et stort engasjement, med mange bidragsyttere. Kritikken mot forfølgelsene ble tett knyttet opp mot liberalistiske idealer om menneskeverdet, ytringsfrihet, religionsfrihet og eiendomsrett. Avisen var likevel ikke uten antisemittiske elementer, men disse kom i form av leserinnlegg. Den rådende holdningen i avisen kom også frem i sammenheng med disse, ettersom alle de

antisemittiske innleggene fikk kritiske motsvar. Redaksjonell sensur av antisemittiske holdninger forekom altså ikke.

I *Aftenposten* ble den emosjonelle dimensjonen fortsatt dominert av en antipatisk holdning til jødene, som fortsatte fra forrige periode. Nyhetsdekningen var veldig tilstedeværende, men overså og underkommuniserte jødernes lidelser gjennom en nøytral og svært begrenset presentasjon. I flere tilfeller ble også nazistenes unnskyldninger for forfølgelsene godtatt uten kritiske motstemmer. Den manglende sympatien til jødene ble svært synlig når tyskere som ble mishandlet på grunn av deres personlige forhold til jøder fikk sympati, mens jødene ikke gjorde det. Redaksjonen tok heller ikke fullstendig avstand fra Julius Streichers antisemittisme, men skrev at den «*til tider når urovekkende nivå*».

Dagen etter krystallnatten valgte *Aftenpostens* redaksjon å presentere en artikkel om jødepogromer i Tsarist-Russland og Ukraina i etterkant av den russiske revolusjonen. Denne ble kalt «*Jødeforfølgelser og massemyrderier i vår tid*». Artikkelen hadde et jødevennlig perspektiv, og en klar brodd mot kommunismen i Sovjetunionen. Dette er et typisk eksempel på en «what-about-sak», hvor en annen nasjons umoralske overgrep mot jødene ble beskrevet for å flytte oppmerksomhet bort fra saken en ønsker å forsvare. Forfølgelsene i Sovjetunionen og tsar-Russland fortjente definitivt å bli fortalt, men tidspunktet var for beleilig til å være tilfeldig når hendelsene skjedde fra 1880 til midten av 1920-tallet.

Nesses lederartikkel i morgenversjonen den 12. november 1938 innebar en liten holdningsendring når det kom til jødene. Han erkjente at nazistene gikk for langt. Likevel forsøkte han å bortforklare størrelsesordenen på forfølgelsene, og graden av offentlig organisering. I stedet for å erkjenne at en slik aksjon over hele Tyskland - midt på natten - nødvendigvis måtte bety at det var nøye organisert, nøyde Nesse seg med å skylde på såkalte mindreverdige elementer. Fem dager senere erkjente Nesse at jødene ikke hadde noen fremtid i Tyskland, og at deres eneste valg var å forlate Tyskland. Her problematiserte han også det faktum at nazistene ranet jødene for deres eiendom, og at mangelen på penger og verdier ville bli et problem i flytteprosessen. Det samme problemet ble tatt opp i *Dagbladet* og *Arbeiderbladet* i sammenheng med lovendringene flere år tidligere. I aftenversjonen samme dag ble krystallnatten beskrevet. Beskrivelsen var sympatisk, men vektla materielle ødeleggelse mer enn de menneskelige overgrepene. Sympatien gjaldt først og fremst de jødene som ble ansett som «uskyldige». Alle jødene i landet kunne ikke være ansvarlige for korrumperingen av Tyskland. Men tanken på at noen av dem var det, ble ikke lagt bort.

Den tydeligste holdningsendringen i *Aftenposten* kom ved «K» sin presentasjon av krystallnatten. «K» skrev en svært sympatisk artikkel den 11. november, men la ikke fra seg

tanken på at noen jøder hadde fortjente behandlingen de fikk av nazistene. Etter krystallnatten ble Nesse mer sympatisk, men la ikke fra seg konstruksjonene av jødene. Rasesolidariteten mellom jødene var fortsatt en reell trussel for ethvert land med jødisk befolkning. Denne trusselen brukte han i sine advarsler mot å la sympatien for jødene blende fornuften ved å tillate en stor innvandring av jødiske flyktninger.

Ikke alt innholdet i Aftenposten bestod av nøytrale og begrensede nyhetsformidling om jødernes lidelser i Tyskland. De sympatiske tekstene økte i omfang i takt med intensivering av tyskernes jødeforfølgelser. Conrad Hoffmann var en av de sympatiske stemmene i avisen. Hans fremste løsning på problemet var ikke å sende jødene til Palestina, men heller å omvende dem til kristendommen med hjelp av nestekjærlighet og evangeliene. I seg selv er dette en form for assimilasjon, ettersom jøder blir kristne om de omvender seg til kristendommen. Men med å vektlegge nestekjærligheten fremsto dette som et frivillig valg. Hoffmann avviste samtidig myten om bolsjevikjøden, og så på jødene som brødre i kampen mot nazismen.

Den emosjonelle dimensjonen i *Tidens Tegn* inneholdt to antipatiske tekster. Den første av dem var en nyhetsartikkel som var delvis sympatisk, men som brukte forklaringene til den tyske regjeringen for å avdramatisere og rettferdiggjøre forfølgelsene. Den andre kom i to uker etter krystallnatten, og advarte mot å føle for sterk sympati for jødene. Denne sympatien fortjente de ikke, som følge av det ubehaget som de påførte tyskerne ved sitt blotte nærvær. Men 1938 inneholder flest sympatiske tekster. Svært mange av disse kom fra kristne kretser. Enten lekmenn, prester eller misjonærer. Disse appellerte til nestekjærligheten i befolkningen, og tok skarp avstand fra nazistenes aggressive antisemittisme. De sympatiske holdningene kom også frem gjennom kritikk av den antisemittiske politikken, og det teoretiske grunnlaget for denne politikken. Først og fremst raselæren. Tekstene som ble skrevet på våren, sommeren og høsten tok for seg den økende forfølgelsen av jødene, og hadde ikke krystallnatten som et vippepunkt, slik som Aftenposten. Om skillet kom 1937 er mulig, men jeg har ikke kilder på det.

Nationens emosjonelle dimensjon var dominert av antipatiske holdninger. Mangelen på holdningsbærende tekster er et hovedfunn, spesielt i sammenheng med Nürnberglovene. I likhet med de andre avisene var 1937 svært stille. De holdningsbærende tekstene innen dimensjonen er i hovedsak plassert i tiden mellom 1938 og 1939. Den første saken var en bokanmeldelse av Jon Alfred Mjøens *Rasehygiene*, skrevet av Gunnar Hiorth. Saken ble skrevet sommeren 1938, og formidlet en begeistring for boka. Gjennom Hiorths positive anmeldelse ble Mjøens arbeid legitimert, noe som også innebar en grunnleggende legitimering av den nazistiske raselæren. Nationen hadde heller ikke sluttet med å gjengi de nazistiske bortforklaringene i etterkant av forfølgelsene, sommeren 1938. Holdningene til jødisk innvandring viste seg både i den

emosjonelle og i den sosiale dimensjonen når det kom til jødisk innvandring. Denne innvandringen ble beskrevet som invasjoner ved flere tilfeller. Antisemittisme ble ikke brennemerke etter krystallnatten, og jødernes lidelser ble sterkt marginalisert til fordel for støtte til det nazistiske regimet. På nyåret i etterkant av Novemberpogromene skrev Nils Lie en kommentar om «jamring». I den sammenlignet han jødernes tapte trosfrihet og øvrige borgerrettigheter med det å tape et valg i Norge. Han mente at det ikke var noe å jamre seg over, og at nordmenn ikke ble «flyktninger ved hvert regjeringsskifte». Senere i 1939 ble kollektiv avstraffelse av jøder gjennom henrettelser beskrevet som «streng justis».

Det ene eksempelet på en sympatisk rettet tekst var et vitnesbyrd fra en reporter i sammenheng med krystallnatten. Forfatteren beskrev hendelsene som skamfulle, og gjenga resultatene av herjingene gjennom en beskrivelse av skadene som ble utført. I løpet av stykket gjenga han også samtaler med tyskere om jødeproblemet, hvor han innrømte at sympatien ble testet. På tross av de antisemittiske historiene han ble fortalt beholdt han sympatien.

Den emosjonelle dimensjonen viser de største endringene ovenfor jødene i perioden. Alle endringene kom i retning av mer sympati for jødene, men graden varierte mye. Arbeiderbladets holdning endret seg ikke, men ble videreført fra 1933. Avisen kjempet verbalt på vegne av jødene gjennom hele perioden. Både gjennom en sympatisk og opinionsskapende nyhetsdekning, lederartikler, leserinnlegg og kronikker. Disse inkluderte jødernes vanskeligheter i fascistiske stater, og dekonstruksjoner av antisemittiske myter og argumenter. Dagbladet hadde samme tilnærming, men inkluderte også nyhetssaker om jødeforfølgelser i Sovjetunionen. Aftenpostens vinkling gjennomgikk et skifte etter Novemberpogromene, i sympatisk retning. Men avisen var langt unna den samme sympatien som de to foregående. Redaksjonen hadde en splittelse, hvor redaktør Nesse var opptatt av å dempe sympatien for jødene, mens «K» var sterkt sympatisk. Likevel insinuerte han at enkelte jøder antagelig fortjente å bli forfulgt. Sympatien for jødene i det norske samfunnet ser ut til å ha vært for stor til at redaksjonen turte å underspille sympatien mer, i frykt for å kompromittere seg selv. Tidens Tegn gjennomgikk også en holdningsendring i løpet av 1938, men holdningene befant seg på begge sidene av spekteret. Avisen inkluderte flest sympatiske tekster, men inneholdt også tekster bygd på grov antisemittisk retorikk. Frykten for kompromittering ser ikke ut til å ha vært til stede her. De sympatiske tekstene var appeller om å hjelpe flyktingene, og ble presentert gjennom hele 1938. Mange av disse appellerte til medmenneskelighet gjennom kristendommens ideal om nestekjærlighet. Mangelen på dekning av jødeforfølgelsene i Tyskland er det fremste funnet i Nationen. Avisen godtok nazistenes propaganda, men ble mer forsiktig etter krystallnatten. Avisen gjennomgikk ikke en betydelig holdningsendring, men innrømte at nazistene gikk for langt ved Novemberpogromene. Tilpasningen av retorikken fremstår som et forsøk på å

begrense graden av kompromittering av egen stilling blant den norske befolkningen, gjennom forsiktige innrømmelser. Disse gikk imidlertid ikke lenger enn at pogromene ble forklart gjennom en grunnleggende konflikt mellom tyskerne og jødene, presentert gjennom konstruksjonen om jødeproblemet.

Kognitiv dimensjon

Fem partier, to grunnholdninger

Den kognitive dimensjonen i *Arbeiderbladet* inneholdt kun avvisninger av antisemittisk argumentasjon, gjennom kritiske, rasjonelle og saklige dekonstruksjoner av retorikken. Dekonstruksjonene ble blant annet representert med Mads Golden, Johan Scharffenberg og Oscar Pedersen. Ordbruken var også svært fordømmende ovenfor nazistenes overgrep mot befolkningen. Jødene ble ansett som en del av «oss», ettersom tyske sosialister også ble forfulgt. I denne perioden var *Arbeiderbladet* den eneste avisen hvor jeg ikke fant eksempler på kulturelle konstruksjoner av jødene til retorisk bruk. Antisemittismen ble derimot brukt som et verktøy til å fordømme fascismen og dens sympatisører. Dette var den tidlige formen for brennemerking av antisemittismen som ble dominerende etter avdekkingene av Holocaust/Shoah etter krigen.

Dagbladets kognitive dimensjon var også full av kritikk og dekonstruksjoner av antisemittiske myter og konstruksjoner. Konstruksjonene og stereotypene som ble dekonstruert inkluderer jødens makt over pressen, den nazistiske raselæren, den antisemittiske definisjonen av begrepet *jøde* i ordboka, rasebegrepet, deterministiske antropologiske forklaringer for «jøden», og «jøden» som nasjonal antitese. «Jøden» som positiv konstruksjon ble også avvist, selv om jødene som gruppe ble beskrevet som dyktige. Denne dyktigheten ble forklart gjennom sosiologiske perspektiver, fremfor kulturelle konstruksjoner. I stedet for å benytte en kulturell konstruksjon som en forenklet forklaring på hvorfor jødene var blitt dyktige innen en rekke fag, ble forklaringen flyttet over til hvordan sosiale begrensninger og krav formet gruppen over tid. I likhet med *Arbeiderbladet* inngikk disse konstruksjonene i en politisk agenda. Agendaen var knyttet til liberalismens idealer om menneskeverd, religionsfrihet, ytringsfrihet og eiendomsrett. Jødeforfølgelsene undergravde alle disse idealene på én gang, og ble dermed en fiende som måtte bekjempes. Uavhengig av om forfølgelsen ble iverksatt av fascistene eller kommunister.

Den kognitive dimensjonen i *Aftenposten* har ingen eksempler på kritikk av kulturelle konstruksjoner og stereotyper, i motsetning til *Dagbladet* og *Arbeiderbladet*. I stedet ble konstruksjonene aktivt benyttet i argumenter gjennom hele perioden. For *Aftenpostens* del overlapper mange tekster mellom kognitiv og sosial dimensjon. Årsaken ligger i et skille som kom i 1938, hvor jødiske flyktninger ble aktualisert i den norske offentligheten. Dette ledet til bruk av konstruksjonene om jødeproblemet og rasesolidaritet. At kampen mot jødiske

flyktninger varte gjennom hele 30-tallet innebærer at Aftenposten ikke tok noe oppgjør med antisemittismen. Det nærmeste de kom kritikk, var å erkjenne at nazistene gikk for langt når de gjennomførte en nasjonal organisert forfølgelse, med nedbrenning av synagoger, massearrestasjoner og ødeleggelse av jødiske forretninger og hjem. Altså kun antisemittisk politikk. De ulike antisemittiske bidragene ble benyttet av både lesere og redaksjonen. Disse bygde på konstruksjonene om bolsjevikjøden, og jødernes rasesolidaritet. Etter Novemberpogromene avtok bruken av bolsjevikjøden som trussel. Denne ble erstattet med rasesolidariteten som dominerende trussel, i sammenheng med nordmenns økende sympati for de jødiske flyktningene. Rasesolidariteten ble sett på som jødeproblemetets grunnstein, og økt jødisk innvandring ville derfor vippe de norske jødernes lojalitet fra den norske nasjonen over til jødene selv. Begge disse konstruksjonene om jødene er av internasjonal art, og ble ansett som en trussel for det bestående samfunnet/nasjonen. Bolsjevikjøden var revolusjonær, og ble brukt som verktøy for å vise kommunismens truende vesen, gjennom materialisme, kollektivisering av eiendom og verdier, internasjonalisering og rasing av de etablerte institusjonene. Konstruksjonen om jødernes rasesolidaritet var knyttet opp til idéen om jødeproblemet, hvor jødene var mer lojale til sine egne ledere og sin religion, enn til samfunnets ledere og lover. Samtidig ville jødernes økende makt gjøre det mulig å ødelegge samfunnet innenfra, basert på konstruksjonen om en jødisk verdenssammensvergelse. For konservatismen, som Høyre var bygd på, er dette eksistensielle trusler. Motviljen for å slippe mange jødiske innvandrere inn i landet ble forkledd med tilsynelatende fornuftige hensyn til arbeidsledigheten, og det å prioritere ungdommen. Disse argumentene ble møtt og avvist av skribenter i Arbeiderbladet og Dagbladet. I *Tidens Tegn* ble det presentert fire tekster som benyttet åpenbare antisemittiske myter. Tre av dem var grove konstruksjoner som henviste til en jødisk verdenssammensvergelse. I disse ble jødene anklaget for å ønske å bryte ned den europeiske kulturen med hjelp av kommunisme, kapitalisme, og seksuell umoral. Truslene ble benyttet i den offentlige diskusjonen for å stemple jødene som trusler mot det norske samfunnet og den norske nasjonen, og hadde som mål å hindre jødisk immigrasjon. Realpolitikk ble også benyttet som tilleggsmoment for å hindre innvandringen, fordi slike handlinger kunne bli sett på som provoserende av Stalin eller Hitler. Denne provokasjonen kunne i sin tur involvere Norge i en storkrig. De kulturelle konstruksjonene ble ikke motsagt i *Tidens Tegn*, i likhet med Aftenposten. Antisemittisk politikk hadde motstemmer i avisen, og det samme hadde antipatiske holdninger. Konstruksjonene derimot fikk ikke noen protester. I *Tidens Tegn* var jødene først og fremst en trussel mot nasjonen, med utgangspunkt i en internasjonal revolusjonær ødeleggelse, representert ved kommunismen eller kapitalismen. Begge disse ble satt i sammenheng med en jødisk verdenssammensvergelse. Jødene ble også sett på som en nasjon uten stat, og

representerte en kolonisering av Norge, med et tilleggsmoment av moralsk ødeleggelse. De politiske standpunktene er altså tett knyttet opp mot konservatismen i Aftenposten, men la ytterligere vekt på nasjonalisme, samtidig som uttalelsene var mer ekstreme.

Nationens kognitive dimensjon hadde også en overvekt av negative konstruksjoner, som ble brukt i antisemittiske argumenter i likhet med Aftenposten og Tidens Tegn. Likevel utpekte Nationen seg med en svært ensrettet, utilslørt og skamløs bruk av antisemittisme. Den antisemittiske retorikken ble heller ikke motsagt av lesere eller fagfolk. Argumentene inkluderte konstruksjonen om en jødisk kontrollert presse, bolsjevikjøder, det jødiske verdensherredømmet og kapitaljøden. Sammenhengen mellom kommunismen og jødene er den hyppigst brukte konstruksjonen. Bruken av åpenlyse antisemittiske konstruksjoner avtok etter Novemberpogromene, og ble erstattet av en sterk motstand mot jødiske flyktninger for å hindre et jødeproblem i Norge. Kapitaljøden ble også benyttet som en positiv stereotyp, hvor evnen til å selge varer måtte være på jødisk nivå for å kunne overleve med hjelp av knappehandel i et vanskelig arbeidsmarked. Ideologisk var antisemittisme et innarbeidet verktøy i bondebevegelsen. Mellom 1935 og 1940 den brukt i mobilisering mot en fiende, representert med et trusselbilde, eller for å forme en nasjonal identitet ved å la jødene symbolisere uønskede karaktertrekk. Denne bruken bygde på bevegelsens nasjonale orientering, hvor det internasjonale representerte en eksistensiell trussel. Kapitalismen, kommunismen og synet på jødene som et folk uten en nasjon, var alle midler for å skape samhold mot en ytre trussel. Dette samholdet ble deretter benyttet for å hindre spredningen av idéene de representerte.

Hvordan avisene brukte antisemittismen blir synliggjort i denne dimensjonen. I Arbeiderbladet ble antisemittismen et symbol på ondskapen i fascismen, og et verktøy for å kritisere og undergrave ideologien moralsk. Dette skjedde med at avisen brukte kritikk mot antisemittismen for å undergrave politiske motstandere, fremfor å benytte antisemittisme i sine argumenter mot de samme motstanderne. Dagbladet benyttet samme strategi, men med et ulikt ideologisk mål. Ulikheten mellom tilnærmingen til jødene mellom de to avisene, lå i motivasjonen til å støtte jødene. Arbeiderbevegelsen opplevde at deres klassekamerater i Tyskland ble undertrykket sammen med jødene, som skapte et fellesskap. Samtidig var kommunismen en av hovedfiendene til nazistene. Ved overgangen til regjeringsmakt og vrakingen av den revolusjonære sosialismen mistet også kapitaljøden mye av potensialet som fiendebilde. For Dagbladet var de liberalistiske idealene viktigst. Religionsfriheten, eiendomsretten og idéen om menneskets iboende verdi farget synet på jødene, og medførte en støtte til alle Europas undertrykte, uavhengig av hvilke land de tilhørte og hvilken ideologi som var rådende der. Både liberalismen og sosialismen var internasjonalt rettet i tillegg, så de anså ikke stereotypen om

jødernes internasjonale natur eller rasesolidaritet som et vesentlig problem. Det gjorde derimot de tre andre avisene, hvor nasjonalismen og det bestående samfunnet stod sentralt.

Konstruksjonene om bolsjevikjøden, og jødernes solidaritet for sine stammefrender fremfor nasjonen var rådende. Bruken av kommunismen som trussel avtok i løpet av perioden som følge av retningsendringen til Arbeiderpartiet, og intensivering av nazistenes forfølgelser.

Revolusjonstrusselen var ikke lenger like nær. Erstatningen kom i form av motstand for jødiske flyktninger, og ble satt i sammenheng med et jødeproblem i Norge. Dette var en tanke som dominerte i de borgerlige avisene, og ble ikke avvist fullstendig i noen av dem før krigen.

Tidens Tegn hadde mange leserinnlegg som argumenterte for å hjelpe jødiske flyktninger, og var en polarisert avis når det kom til det nasjonale, og hvilken trussel jødene representerte. Men sympatien ble ikke kombinert med en kritisk dekonstruksjon av de antisemittiske mytene.

Sammen plasserte liberalistene og sosialistene seg på jødernes side og tok avstand fra antisemittismen. De borgerlige gjorde det derimot ikke, og brukte jøden som trussel mot nasjonen gjennom konstruksjonene om de revolusjonære kommunistene, den internasjonale kapitalismen, og jøden som en nasjon i nasjonen. Alle disse ble satt i sammenheng av en jødisk sammensvergelse, og inngikk i konstruksjonen om et jødeproblem.

Sosial dimensjon

Jøder som ressurs eller problem

I *Arbeiderbladet* ble den sosiale dimensjonen dominert av Scharffenbergs flyktningsforslag, som ble presentert den 10. mars 1936. Hans forslag om å ta imot flyktninger i en samarbeidsløsning med andre liberale demokratier var saklig og ryddig, og med klare forutsetninger. Initiativet ble angrepet av Johannes Nesse i *Aftenposten*, og forsvart i *Arbeiderbladet* av Martin Tranmæl. I forsvaret kritiserte Tranmæl *Aftenpostens* redaksjon for å bruke den norske ungdommen som unnskyldning for å slippe å hjelpe jødiske flyktninger. Det å ikke hjelpe ble sett på som å gjøre skam på Nansens minne. Scharffenberg skrev også en presiserende kronikk omkring sitt forslag, hvor han gjentok og tydeliggjorde forutsetningene og intensjonene. Han avsluttet saken med å ansvarliggjøre det norske folket for den sympatien de mente å ha. «*Har vi hjerterum for nazibarbariets ofre, da vil der nok kunne skaffes husrum for den brøkdel som kan falle på Norge.*» Initiativet fikk støtte ved flere holdningsbærende kommentarer og kronikker. Det fremkom ingen kritiske røster til forslaget. Dette kan indikere en sensur fra redaksjonen, at redaksjonen var så tilstedeværende og holdningsskapende at holdningene ikke fantes, eller en selvsensur fra lesernes side.

Den sosiale dimensjonen i *Dagbladet* ble dominert av diskusjonen rundt Scharffenbergs flyktningsforslag. Saken skapte en lengre polemikk mellom Moritz Rabinowitz, Jens Rolfsen,

og Johan Scharffenberg i 1936, som medbrakte antisemittiske argumenter og motargumenter. Rolfsen argumenterte med bruk av velkjente antisemittiske myter, i den hensikt å minimere jødisk innvandring til landet som kunne skape et jødeproblem. Både Rabinowitz og Scharffenberg avviste dette synet. Den neste saken som tok opp plass var antisemittisk agitasjon i Oslo, i desember 1938. Saken involverte oppklistring av nazi-inspirerte plakater på to forretninger, og utdeling av flygeblader. Plakatene advarte mot å handle i forretningene, med begrunnelsen av at de var eid av jøder. Skavlan kalte gjerningsmennene for *giftblandere*, som forgiftet mennesker med antisemittisme. Han fikk et tilsvarende svar til denne karakteristikken, i form av å bli spurt om han overdrev. Skavlan sto på sitt. Holdningen til denne hendelsen var ganske ensidig i den norske offentligheten, og ble fordømt av alle redaktørene. Ulikheten kom frem i hvordan Nationen og Aftenposten benyttet saken for å understreke behovet for å unngå jødiske flyktninger, for å slippe mer av den typen agitasjon. Flyktningsaken ble ytterligere aktualisert etter krystallnatten, da det ble helt tydelig hvor langt de tyske styresmaktene var villige til å la pogromene gå. Helge Skog, Asta Wold, Odd Eidem, Einar Skavlan, Lillian Bye og Arthur Rathe oppfordret alle til å hjelpe flyktningene, og å ta inn noen til Norge. Lillian Bye skilte seg ut fra resten med at hun ikke ønsket å få dem til Nord-Norge. Dette forklarte hun med den nordnorske historien, hvor Nord-Norge ble brukt som et forvisningssted tidligere. Rathe skrev et tilsvarende svar til dette leserinnlegget, og mente at det liknet mistenkelig på antisemittiske argumenter. Det kunne derfor ikke stå uimotsagt.

I *Aftenposten* var relasjonen til jødene todelt, og holdningene til de norske jødene skilte seg fra holdningene til idéen om den abstrakte «jøden». De norske jødene ble ansett som velintegrerte og uproblematiske norske borgere. Dette ble synlig ved flere tilfeller i den offentlige debatten om mottak av flyktninger. De norske jødene ble ikke sett på som noen trussel, mens de utenlandske jødene ble plassert innen de kulturelle konstruksjonene av jødene. I sammenheng med flyktningsinitiativet til Johan Scharffenberg avviste Johannes Nesse planen, og kalte den for «*Import av arbeidsledige*». I stedet for å ville hjelpe flyktningene dyttet han nordmenn foran seg, og skrev at han ville hjelpe dem først. Nesse bygget sin argumentasjon på konstruksjonen om rasesolidariteten til jødene, og likestilte økt innvandring med økt rasesolidaritet blant jødene. Denne solidariteten ville deretter skape et norsk jødeproblem. Selv mente han at han ikke hadde fordommer mot jødene. Holdningene til de norske jødene ble vist igjen når antisemitter angrep de norske jødene i etterkant av Novemberpogromene. Disse gjerningsmennene fordømte han. Samtidig som han forsvarte de norske jødene, understreket han likevel at hans forsvar ikke måtte forstås som et ønske om å importere jøder. Nesse benyttet de norske jødene som unnskyldning for å hindre jødisk innvandring i etterkant av de antisemittiske handlingene i Oslo med henvisning til et jødeproblem. Dette ville skape en større motsetning mellom nordmenn og

jøder, og føre til flere antisemittiske angrep. Nesse la dermed ansvaret på jødene for at nordmenn angrep dem, og ikke på agitatorene selv. Men det var konstruksjonen om jødenes rasesolidaritet som formet trusselen, ikke de norske jødene. Den samme tendensen ble synlig i legesaken i 1939, hvor de tyske politiske flyktingene ble karakterisert som kommunister. Protestene fikk støtte av flere lesere, og deres innlegg viste ulik grad av saklighet og antisemittisk retorikk. «Læge» mislikte at jødene skulle få forrang kun fordi de var forfulgt, og tok i bruk stereotypen om bolsjevikjøden i sin argumentasjon. Han ville heller ikke innrømme at han var påvirket av jødehat. «Medicus» var mer forsiktig og saklig, når han advarte om å ikke gi alt ansvaret for Norges moralske plikt til å hjelpe de forfulgte på ett og samme fagmiljø.

Den sosiale dimensjonen i *Tidens Tegn* er formet av flyktingssaken i likhet med de andre avisene. Ingen i avisen tok del i den opprinnelige debatten om Scharffenbergs forslag i 1936. Holdningene til jødene var ikke umiddelbart betinget av krystallnatten i avisen, og mange innlegg som argumenterte for å hjelpe jødene. Spesielt med utgangspunkt i kristne verdier. Holdningene i dimensjonen er polariserte som tidligere, men med et flertall av saklige og sympatiske tekster som argumenterte for å hjelpe jødene og vise dem nestekjærlighet. Flere skribenter argumenterte også aktivt for å ta imot flere jøder, og kom med motsvar til innvandringsfiendtlige innlegg. På den andre siden av spekteret ble jødisk umoral, og konstruksjonen om et jødeproblem benyttet for å hindre jødisk innvandring til landet. Likevel benyttet redaktørene Thommassen og Schanche Jonassen antisemittiske konstruksjoner i sine argumenter mot jødisk innvandring. Motstanden mot jødisk innvandring ble knyttet opp til konstruksjonen om jødeproblemet, og dermed trusselen mot det nasjonale, som nevnt innen den kognitive dimensjonen. Den norske nazisten Jens Rolfsen argumenterte mot jødisk innvandring i denne avisen, som han gjorde i *Dagbladet*. I sine innlegg benyttet han en betydelig bruk av antisemittiske konstruksjoner. Men i motsetning til i *Dagbladet* har jeg ikke funnet noen motsvar på hans innlegg i *Tidens Tegn*. Skillet mellom de norske jødene og de utenlandske jødene ble visket ut i de sympatiske tekstene, men opprettholdt i innleggene som bygde på konstruksjoner. Det var nulltoleranse for politisk antisemittisme i Norge, i likhet med de tre tidligere avisene.

Nationens sosiale dimensjon er farget av en skepsis til jøder, og var hovedsakelig aktuell gjennom flyktingssaken. Både Scharffenbergs hypotetiske initiativ, og Karl Evangs forsøk på å hjelpe jødiske flyktinger møtte sterk motstand. Det er også interessant at kritikken mot Scharffenbergs initiativ først kom i 1938, to år etter at forslaget ble publisert. Gjennom hele perioden benyttet Aadahl konstruksjonen om rasesolidaritet som et argument mot å ta imot jødiske flyktinger. Dette innebærer en aversjon mot jødene, og et ønske om å unngå å ha jøder i nærheten av seg, basert på en trussel fra abstrakte konstruksjoner om jødene. Aadahl skilte også

mellom «*våre egne jøder*», og andre jødiske flyktninger. De norske jødene representerte ikke noen trussel, ettersom de var en transparent og liten gruppe i det norske samfunnet. At den norske nasjonen ikke endret seg radikalt mens de bodde der invaliderte også innsigelsene mot at de representerte noen trussel. Flertallet av tekstene i dimensjonen kom i etterkant av krystallnatten, og ble rettet mot flyktningssaken Disse tekstene bygde på de antisemittiske konstruksjonene knyttet til den internasjonale jøden, og inkluderte jødernes finansielle makt, umoral, sammenheng med kommunismen, rasesolidaritet og unasjonale vesen. Altså de samme innsigelsene mot jødene som avisen viste i den kognitive dimensjonen. I likhet med Aftenposten og Tidens Tegn ble disse brukt som en respons på den økende sympatien og viljen til å hjelpe jødene blant det norske folket. Denne viljen inkluderte også å ta imot jødene i landet, og måtte motarbeides. Forskjellen fra den kognitive dimensjonen og den sosiale dimensjonen er erkjennelsen av at det var en forskjell mellom de konkrete norske jødene, og de abstrakte, farlige, utenlandske jødene.

Dimensjonens overordnede sak var knyttet opp mot de europeiske flyktningene. Disse var hovedsakelig jøder, og holdningene til dem var todelt blant avisene i undersøkelsen. De borgerlige avisene Nationen, og Aftenposten hadde samme tilnærming til jødene i denne dimensjonen, forankret og forent i forsvaret av nasjonen mot de truende internasjonale jødene. Sentralt i de borgerlige forklaringene lå ideen om rasesolidaritet, i sammenheng med et jødeproblem. Dette problemet representerte en trussel mot det bestående samfunnet og nasjonen. Alle tre satte et skille mellom de konkrete norske jødene, og de hypotetiske utenlandske jødene. De norske jødene var ingen trussel så lenge det ikke kom flere utenlandske jøder som forrykket lojaliteten til nasjonen, til fordel for sine stammefreder. De erkjente at et jødeproblem ikke ville oppstå med de norske jødene av seg selv. Men de la den kulturelle konstruksjonen rundt jødeproblemet til grunn. Et jødeproblem ble ikke skapt ved majoritetsbefolkningens fiendtlige holdninger og handlinger mot dem, og hvor konflikten kom ved jødernes selvforsvar. Problemet ble heller knyttet opp mot jødernes identitet, kultur og natur. Det ville oppstå der tilstrekkelig mange jøder var samlet.

Arbeiderbladet og Dagbladet avviste de antisemittiske mytene, og anså jødene som mennesker i nød, ikke som representanter for en konstruksjon. Samtidig ble jødene presentert som ressurssterke bidragsyttere til det norske samfunnet, i tillegg til billig ekspertise. Dette var spesielt argumenter som Johan Scharffenberg, Moritz Rabinowitz og Karl Evang trakk frem i debattene. At avisene hadde mange sympatiske leserinnlegg og kommentarer må sees i sammenheng med den sympatiske og grundige nyhetsdekningen i avisene. Leserne visste hvor ille det stod til, og opplevde en moralsk krise ved å la være å hjelpe.

Tidens Tegn var i en polarisert mellomposisjon, hvor de jødefiendtlige holdningene befant seg på bølgelengde med Nationen og Aftenposten, mens de de jødevennlige holdningene passer inn med Dagbladet og Arbeiderbladet. Disse holdningene appellerte til medmenneskelighet og nestekjærlighet.

Reaksjonene på den antisemittiske agitasjonen i Oslo var tilsynelatende ensrettede. Men Johannes Nesse og Thorvald Aadahl benyttet situasjonen til å advare om at slik agitasjon ville bli den nye normalen, om det kom flere jøder til landet. Skavlan, Tranmæl og en redaksjonell artikkel i Tidens Tegn fordømte handlingene fullstendig, og var sympatiske til jødene.

Samling mot antisemittismen?

Opinionsdannelsen i avisene innebar ikke noen store sprang i 1935-36. Tidens Tegn var fortsatt sterkt polarisert, med holdninger fra begge ytterpunkter og få redaksjonelle føringer.

Aftenposten og Nationen var fortsatt negative til jødene, og formet sin dekning for å begrense sympatien for jødene, i takt med nazistenes økende overgrep. Arbeiderbladet fortsatte sitt korstog mot fascismen, og benyttet hver anledning til å angripe den, gjennom støtte til jødene. Dagbladet fortsatte også kampen på vegne av jødene og sine liberalistiske idealer.

Avisenes bruk av konstruksjoner gikk heller ikke gjennom noen stor endring før 1938. I Arbeiderbladet forble forsvaret av jødene et av deres viktigste moralske verktøy i kampen mot fascismen, og det eneste som endret seg var hvilke konstruksjoner og handlinger som ble kritisert. Legitimiteten til antisemittismen var ikke-eksisterende. Antallet bidragsytere i avisen økte også i perioden. En rekke kronikker og artikler dekonstruerte antisemittiske myter og argumenter, og mange argumenterte for å ta imot jødiske flyktninger i Norge. Disse kom fra både lesere og fagfolk, og ingen av dem bygde på antisemittiske myter eller bilder. Om dette skyltes sensur, selvsensur, eller om det var den reelle holdningen i arbeiderbevegelsen forblir uklart. Å finne et svar på dette vil kreve ytterligere forskning. Den største svakheten i dekningen av jødene var fortsatt at vinklingen var svært ensidig rettet mot fascismen, og at overgrepene som ble begått i Sovjetunionen fortsatt ble ignorert.

Holdningene til jødene i Dagbladet var sympatiske, i likhet med Arbeiderbladet. Formen denne sympatien fremkom på var også lik. Jødene ble fulgt tett og sympatisk gjennom nyhetsformidlingen, og en lang rekke meningsbærende tekster viste dem sterk sympati. De samme meningsbærende tekstene inneholdt kritikk mot antisemittismen, og var motivert av et forsvar for liberalistiske verdier som religionsfrihet, ytringsfrihet, menneskeverd og eiendomsrett. I motsetning til Arbeiderbladet var ikke avisen fullstendig ensrettet når det kom til leserinnlegg. Det ble presentert noen leserinnlegg med antisemittiske budskap, men disse ble også kritisert og avvist av andre lesere, eller redaksjonen selv. Liberalistenes syn på

ytringsfrihet, og bevissthet rundt avisens rolle i offentligheten er antagelig årsaken til at redaksjonen ikke sensurerte bort disse innleggene.

Aftenposten hadde en av de bredeste nyhetsdekningene av alle avisene, men det var først i etterkant av krystallnatten i 1938 at nyhetsdekningen presenterte jødernes lidelser i Tyskland gjennom en innholdsrik og sympatisk nyhetsdekning. Brutaliteten som nazistene viste ovenfor jødene var vanskelig å unnskyldes, og skapte en sterk sympati for jødernes lidelser i det norske folket. Denne moralske krisen innebar et betydelig skifte i den antisemittiske retorikken. Før krystallnatten brukte de konservative avisene bolsjevikjøden som trussel i stor grad.

Konstruksjonen ble brukt til å sverte sosialismen, ved å knytte jødene opp mot den russiske revolusjonen, og den sovjetiske eliten. Jødene ble ansvarliggjort for kommunismen, som var den ideologiske hovedfienden for de konservative, gjennom sin internasjonale orientering, materialisme, syn på eiendomsretten og fokus på arbeiderklassen. Bruken av bolsjevikjøden som konstruksjon avtok i løpet av 1938, og ble erstattet med konstruksjonen om jødeproblemet.

Trusselen som kommunismen representerte for den norske nasjonen var mye mindre, ettersom revolusjonstrusselen fra den norske arbeiderbevegelsen var borte etter at de gikk inn for en revisjonistisk sosialisme, og tok regjeringmakten i 1935 uten å gjennomføre en revolusjon.

Jødeproblemet økte i aktualitet i takt med sympatien for de jødiske flyktningene, og det norske folks vilje til å hjelpe dem. En økt jødisk befolkning innebar en trussel for alle de borgerlige partiene. De internasjonale jødene var et problem for nasjonalistene i Nationen, og et mindretall i Tidens Tegn. Blant disse ble jødene ansett som borgere uten en stat, og om de kom til Norge ville de representere en jødisk nasjon i den norske nasjonen. For de konservative i Aftenposten representerte en økt andel jøder en forrykkelse av følelsen av det nasjonale fellesskapet, gjennom en betydelig og hurtig endring i demografi. I tillegg var lojaliteten til staten og nasjonen en bekymring de delte. Løsningen for å unngå dette var å bygge retorikken rundt jødernes rasesolidaritet, som i tur ville medføre et jødeproblem. Den konspiratoriske jøden som hjalp sine stammefrender fremfor å vektlegge formelle kvalifikasjoner. Jøden som ville infiltrere maktens posisjoner, og som var lojal til sine egne, ikke nasjonen. Men med den minskende legitimiteten til antisemittismen som følge av befolkningens sympati med jødene medførte et behov for å skjule at det var antisemittiske holdninger. Derfor ble de holdningene kamuflert som flyktningskepsis. De antisemittiske holdningene på borgerlig side fortsatte altså, men ble kamuflert gjennom et påstått hensyn til de norske arbeidsledige, og den norske ungdommen.

Kapittel 6. Skillelinjer med samling mot antisemittismen?

De antisemittiske holdningene kom til syne gjennom opinionsdannelse, villighet til å benytte antisemittiske konstruksjoner og stereotyper, og aktivt arbeid for å holde jødene borte fra Norge. Jødeforfølgelsene i Tyskland førte til en økende sympati i befolkningen, med mange stemmer som argumenterte for å hjelpe jødene. Dette indikerer en svekkelse av antisemittismen, og en samlende sympati for jødene. Men på borgerlig side innebar ikke dette en svekkelse av antisemittismen. I stedet gikk den over i en mer kamuflert form, og advarte mot et norsk jødeproblem. Trusselen dette innebar ble brukt for å hindre at jødiske flyktninger kom til Norge. Kamufleringen av disse holdningene kom i form av påtatt hensyn til arbeidsledige nordmenn, den norske ungdommen og de norske jødene selv.

Avisene hadde ulik tilnærming til opinionsdannelsen ovenfor jødene gjennom tiåret. De mest nyhetsorienterte avisene i undersøkelsen var Aftenposten, Dagbladet og Arbeiderbladet. I Dagbladet og Arbeiderbladet bygde redaksjonene tidlig opp en jødevennlig opinion. Dette ble gjort med sympatisk ordbruk, tett og førdømmende nyhetsdekning av jødeforfølgelsene, og sterk kritikk av nazismen og antisemittismen. Arbeiderbladet bygde også sakene sine på videreformidlinger fra NTB, og hadde få korrespondenter i utlandet. Likevel gjennomførte de en tett og sympatisk dekning av jødernes lidelser, noe som viser at det ikke var kildematerialet som la begrensinger på nyhetsdekningen. Aftenposten og Nationen innledet tiåret på den andre siden av spekteret, med en strategi som skapte en negativ, uvitende, eller skeptisk opinion til jødene. De ignorerte eller underrapporterte forfølgelsene i nyhetsdekningen, og forholdt seg til den nazistiske propagandaen når ikke ignorering var tilstrekkelig. Når de rapporterte om krystallnatten ble uproporsjonalt mye vekt lagt på de materielle skadene, fremfor de menneskelige lidelsene. Bruken av nazistenes propaganda var spesielt tydelig i Nationen, hvor avisen benyttet propagandistenes svar som fasit på spørsmål fra kritiske journalister. Tidens Tegn var i en mellomposisjon, og hadde en mindre tydelig redaksjonell føring. Tekstene som ble publisert i avisen befant seg i hver sin side av spekteret mellom jødevennlige tekster, og tekster med jødehat. Polemikken i 1934 illustrerer dette godt. Den inkluderte både grove antisemittiske utsagn, og utsagn som fordømte antisemittismen. At de antisemittiske leserinnleggene i polemikken var anonyme indikerer at skribentene fryktet en sosial fordømmelse for sine holdninger, noe som indikerer at et positivt syn på jødene var vanligst i befolkningen. De antisemittiske holdningene fikk heller ikke en definitiv avslutning i avisen. På tross av det var det flest sympatiske aktører som argumenterte for å hjelpe jødene. De sympatiske holdningene ble særlig presentert med henvisninger til nestekjærlighet som en kristen norsk verdi.

Alle avisene hadde eksempler på bruk av antisemittiske konstruksjoner til politisk vinning. *Arbeiderbladet* startet tiåret med å benytte stereotypen om kapitaljøden som en ideologisk fiende. Dette ble gjort i sammenheng med de økonomiske krisetidene, og fylte et sosialistisk fiendebilde mot kapitalismen. Disse stereotypiske ytringene var av opportunistisk karakter. Bruken av kapitaljøden som stereotyp ble avsluttet høsten 1932, og etter dette fremkom det ikke antisemittisk retorikk i avisen. På samme tid begynte *Arbeiderbladet* å bruke jødeforfølgelsen som et verktøy mot sin nye fiende, nasjonalsosialismen. Denne ble intensivert i takt med nazismens økende makt i Tyskland fra 1932. Antisemittismen ble ansett som en kjerne ved nazismen, og redaksjonens tilnærming til dette var å kritisere og dekonstruere antisemitters utsagn. Dette ble også gjort gjennom kronikker fra tilknyttede akademikere. Etter høsten 1932 ble det ikke publisert antisemittiske elementer i avisen. Om dette skyltes sensur, selvsensur eller om det var den reelle holdningen i arbeiderbevegelsen krever ytterligere forskning. Men holdningsendringen i løpet av 1932 fjernet all legitimitet til antisemittismen i avisen.

Flyktningssaken ble det store temaet i den norske offentligheten fra 1936 til 1940, og startet med initiativet til Johan Scharffenberg om fordeling av jødiske flyktninger i liberale europeiske land. I avisen ble det å hjelpe jødene ansett som en moralsk plikt, og en videreføring av den nazifiendtlige retorikken i avisen. Mange ulike skribenter sendte inn sympatiserende kommentarer og innlegg på vegne av jødene.

Dagbladet stilte seg tydelig på jødenes side med utgangspunkt i liberalistiske idealer om eiendomsrett, trosfrihet, ytringsfrihet og frihet fra forfølgelse allerede i 1930. Kritikk av antisemittismen ble et politisk virkemiddel i likhet med *Arbeiderbladet*. Avisen kritiserte forfølgelser av jødene, uavhengig av hvilke regimer som stod for forfølgelsen. Holdningen stod i kontrast til *Arbeiderbladet*, som ignorerte jødeforfølgelser i Sovjetunionen. En annen ulikhet mellom dem var at *Dagbladet* publiserte enkelte antisemittiske elementer. Et av disse var Arnesens kronikk i 1930, som inkluderte konstruksjonene om øst- og vestjødene, rasesolidaritet og østjødenes umoral. *Dagbladet* intervjuet også Jon Alfred Mjøen og Kristian Schreiner i sammenheng med jødeboikotten. Disse presenterte henholdsvis antropologisk antisemittisme, og apokalyptisk antisemittisme gjennom konstruksjonen om det jødiske verdensherredømmet. Ellers inneholdt *Dagbladet* først og fremst hyllende stereotyper, kritikk av antisemittisk politikk, og kritikk av antisemittiske konstruksjoner. Antallet skribenter som bidro i den offentlige samtalen om jødene var stor både i *Dagbladet* og *Arbeiderbladet*. Men der *Arbeiderbladet* var sterkt ensrettet og ikke inneholdt antisemittiske utsagn etter 1932, var *Dagbladet* åpent for leserinnlegg fra alle. Dette inkluderte også nazisten Jens Rolfsen, som publiserte to leserinnlegg i sammenheng med flyktningsdebatten. Han benyttet utilsilte antisemittiske konstruksjoner,

men ble motsagt av Johan Scharffenberg og Moritz Rabinowitz. Redaksjonen delte ikke hans syn på jødene, men antagelig ble ytringsfriheten og avisens rolle i offentligheten verdsatt for høyt til å sensurere bort disse ytringene. Dagbladets liberalisme motiverte dem også til å hjelpe Europas mange flyktninger. Også jødene. Mange av innleggene som argumenterte for å hjelpe jødene kom i denne avisen.

Det største skillet mellom de tre dominerende avisene i den norske offentligheten var Aftenpostens vilje til å bruke antisemittiske konstruksjoner i sin argumentasjon, i stedet for å kritisere den. Både på redaktørplass, og med innsendte bidrag. Bruken av antisemittiske konstruksjoner var også bredest i Aftenposten. Felles for Aftenposten, Tidens Tegn og Nationen var at de antisemittiske tekstene var bygd på konstruksjoner som knyttet jødene opp mot en verdenskonspirasjon. Frem til 1936 var bolsjevikjøden den viktigste konstruksjonen for å skape dette bildet. Bolsjevikjøden ble brukt til å sverte sosialismen, ved å knytte jødene opp mot den russiske revolusjonen, og den sovjetiske eliten. Jødene ble ansvarliggjort for kommunismen, som var den ideologiske hovedfienden for de borgerlige. Bruken av bolsjevikjøden som konstruksjon avtok gradvis fra 1936 til 1938. Svekkelsen hang sammen med at revolusjonstrusselen fra den norske arbeiderbevegelsen avtok etter at Arbeiderpartiet gikk inn for en revisjonistisk sosialisme, og kom til regjeringsmakt i 1935. Krystallnatten i 1938 endret også behovet knyttet til antisemittisk retorikk. Ved nyhetsdekningen av krystallnatten forsvant legitimiteten til antisemittismen, fordi sympatien med jødene økte betydelig i befolkningen etter at nazistene ugjenkallelig viste sitt sanne vesen. Sympatien innebar at mange nordmenn tok til orde for å hjelpe jødene, ved å ta imot dem som flyktninger. For de konservative i Aftenposten representerte en økt andel jøder en ødeleggelse av det nasjonale fellesskapet, gjennom en betydelig og hurtig endring i demografi og religiøs tilhørighet. Jødernes rasesolidaritet fremstod også som en trussel mot det samme fellesskapet. Frykten var at jødene ville skape et parallelt nasjonalt fellesskap, og dermed et norsk jødeproblem. Verdiene i samfunnet var også truet, når jødene ble sett på som grovt umoralske, både økonomisk og seksuelt. Det viktigste elementet var likevel lojaliteten til staten og nasjonen. Løsningen for å unngå en stor jødisk innvandring var å bygge retorikken rundt jødernes rasesolidaritet, satt i sammenheng med et jødeproblem. Jødeproblemet bestod av den korruperte jøden som hjalp sine stammefreder fremfor å vektlegge formelle kvalifikasjoner. Jøden som ville infiltrere maktens posisjoner, og som var lojal til sine egne, ikke nasjonen. Men med den minskende legitimiteten til antisemittismen i samfunnet ble det et behov for å skjule politisk motivert antisemittisme. Derfor ble de holdningene kamuflert som flyktningsepsis. De antisemittiske holdningene fortsatte, men ble kamuflert gjennom et påstått hensyn til de norske arbeidsledige, den norske ungdommen og de norske jødene selv.

Holdningene i *Tidens Tegn* bar preg av manglende føringer, og var svært polarisert. Polariseringen stod i hovedsak mellom verdikonservative kristne som var sympatiske til jødene, og i økende grad tok til orde for å hjelpe de jødiske flyktingene. Motparten var nasjonalister som benyttet grove antisemittiske konstruksjoner i forsvaret for nasjonen. Den dominerende konstruksjonen frem til 1933 var konstruksjonen om kapitaljøden, kombinert med jødisk umoral. Fra 1933 ble bolsjevikjøden den dominerende konstruksjonen, sterkt inspirert av de tyske nazistene. Jødeproblemet ble også aktualisert av nazistene, og skapte en polemikk i avisen i 1934. De anonyme innsenderne var antisemittiske, og de signerte var sympatiske ovenfor jødene. Polemikken gikk under navnet «*Skap intet jødeproblem i Norge*». På tross av de polariserte uenighetene i avisen, var aktørene enige om at det kunne bli et jødeproblem i Norge, om de lot det skje. Forskjellen var synet på hvordan jødeproblemet ville oppstå, og hva jødeproblemet var.

De antisemittiske konstruksjonene trakk svaret utfra konspiratoriske myter, hvor jødenes kultur og natur ville skape et jødeproblem, bare det ble mange nok av dem. De som var sympatiske til jødene så på jødeproblemet som en naturlig konsekvens av forfølgelse, hvor jødene kun forsvarte seg selv. Dette forsvaret ville dermed skape en konflikt med forfølgerne. Denne konflikten var altså det de så på som et jødeproblem. Damms appell handlet om å unngå nettopp dette, gjennom å verne om jødene, i stedet for å agitere mot dem. Denne todelingen er representativ for synet på jødene i Norge blant alle avisene. De antisemittiske elementene på borgerlig side så på jødeproblemet i sammenheng med jødenes grunnleggende vesen og kultur, mens liberalistene, sosialistene og de sympatiske aktørene i de borgerlige avisene, så på jødeproblemet som jødenes forsvarskamp mot en undertrykkende antisemittisme i samfunnet. Om man ble kvitt antisemittismen ble man kvitt «jødeproblemet».

I *Tidens Tegn* ble også stereotypen om jødenes dyktighet og flittighet benyttet. Denne var av en hyllende karakter, og ikke en trussel. At 1937 ikke er blitt med i undersøkelsen grunnet manglende digitalisering, skaper et hull i undersøkelsen. Likevel var det et stille år, sett ut fra funnene i de andre avisene. I andre halvdel av 30-tallet ble det skrevet to antipatiske tekster som advarte mot å føle sympati for jødene, særlig fordi det var naturlig å føle sympati med ofre. Men de fortjente det ikke som følge av det ubehaget som de påførte tyskerne ved sitt blotte nærvær. Men hovedvekten av tekstene i den emosjonelle dimensjonen var av sympatisk karakter. De henviste til nestekjærlighet, og appellerte til samvittigheten for å hjelpe de jødiske flyktingene. De sympatiske tekstene er spredd utover hele tiåret, med en økning i løpet av 1938. Svært mange av disse kom fra kristne kretser. Enten lekmenn, prester eller misjonærer. Disse appellerte til nestekjærligheten i befolkningen, og tok skarp avstand fra nazistenes aggressive

antisemittisme. Holdningene kom frem i form av kritikk av antisemittisk politikk og ideologi. De antisemittiske konstruksjonene bygde opp et fiendebilde mot jødekapitalen, som ble ansett som for mektig. Senere ble fiendebildet rettet mot kommunismen, representert med bolsjevikjøden. Både redaktør Thommassen og Schanche Jonassen benyttet antisemittiske konstruksjoner i sine argumenter mot jødisk innvandring. Men ved krystallnatten tok Jonassen sterk avstand fra antisemittismen. Motstanden mot jødisk innvandring ble knyttet opp til konstruksjonen om jødeproblemet, og dermed trusselen mot det nasjonale. Dette var helt i tråd med Frisinnede Venstres motstand mot sosialismen, og deres beundring for fascismen. I tillegg var motstanden mot flere jøder i Norge et uttrykk for nasjonalismen som rådet i avisen. Alle de antisemittiske konstruksjonene var knyttet opp mot det internasjonale. Kapitalismen gikk på tvers av landegrensene, kommunismen var internasjonalt orientert, og jødene ble sett på som unasjonale. Altså fungerte konstruksjonene som et samlende symbol mot internasjonale trusler, i et forsvar for nasjonen.

Nationen hadde færrest meningsbærende tekster av alle avisene i denne oppgaven, og mange av de holdningsbærende tekstene var det redaktør Aadahl, og de ansatte i avisen som stod for. *Nationen* bærer preg av en systematisert antisemittisme. Den var utilslørt og skamløs, uten at de grove uttalelsene ble motsagt eller kritisert. Påstandene ble heller ikke begrunnet, kun presentert som åpenbare sannheter. At disse holdningene ikke ble motsagt, eller at Aadahl ikke ble erstattet som redaktør, indikerer en aksept blant ledelsen i bondebevegelsen gjennom hele 1930-tallet. Den fremste funksjonen ved antisemittismen i *Nationen* var identitetsdannelse, gjennom å skille mellom hva som ble ansett som norsk, og hva som ikke ble det. I avisen representerte bøndene selv det ekte norske, mens jødene ble brukt som en negasjon på hva bøndene - og det ekte norske - ikke var. Negasjonene som ble brukt på 30-tallet inkluderte den jødiske finansielle og seksuelle umoralen, internasjonalisme, rotløshet og grenseløs kapitalisme. Den andre funksjonen avisen benyttet antisemittismen til, var å identifisere en ytre trussel mot det norske gjennom en oppløsning av samfunnet. Bolsjevikjøden, kapitaljøden og rasesolidariteten til jødene var konstruksjoner som representerte en slik trussel. Tekstene som benyttet bolsjevikjøden som konstruksjon var spesielt grove. Deler av inspirasjonen ble hentet fra nazistenes agitasjon mot kommunismen. Men kommunismen representerte også revolusjon, internasjonal orientering og sultkatastrofen i etterkant av tvangskollektiviseringen i Sovjetunionen. Den mest brukte konstruksjonen i avisen frem til 1933 var knyttet opp mot jødernes økonomiske makt, og kjærlighet til penger. Fra 1933 til 1938 var bolsjevikjøden den mest brukte konstruksjonen, før rasesolidariteten til jødene overtok i 1938. Konstruksjonene var av en strukturell karakter, og inngikk i en jødisk verdenskonspirasjon. At agitasjonen kunne benytte

motsetninger som kapitaljøder og bolsjevikjøder viser elastisiteten som Theodor Adorno siktet til, med sin beskrivelse av antisemittismen som den mobile fordømmen.

Konstruksjonene om kapitaljøden og bolsjevikjøden var politiske verktøy, men de var generelle verktøy. Den dagsaktuelle saken hvor antisemittisme ble utnyttet bevisst, var i flyktningsaken. Dette hadde Nationen felles med aktører i Tidens Tegn og Aftenposten. Det ble ikke publisert noen tekster i sammenheng med den opprinnelige debatten rundt Scharffenbergs flyktningsinitiativ i 1936, men Aadahl tok opp tråden i 1938 når den norske regjeringen gav penger til flyktningshjelp. I etterkant av krystallnatten deltok Aadahl spesielt i kampen om å unngå jødiske flyktninger, sammen med likesinnede i Aftenposten og Tidens Tegn. Jødene representerte et problem der de var samlet i større grupper, og det å «importere» jøder var å importere et jødeproblem ifølge Aadahl. Det forekom altså ingen holdningsendring i Nationen. Antisemittismen ble bare kamuflert som motstand mot flyktninger, på vegne av arbeidsløse nordmenn, norsk ungdom, og de norske jødene som ville oppleve et jødeproblem om antallet jøder økte.

Litteratur

- Adorno, T. (1960). *The Authoritarian Personality*. New York: Wiley Publishers
- Bastiansen, H, G. & Dahl, H, F. (2008). *Norsk mediehistorie*. Bergen: Universitetsforlaget
- Benz, W. (2002). *Anti-semitism research*. Goodman, M. Cohen, J. & Sorkin, D. (Red.). *The Oxford handbook of jewish studies*. (S. 943-955). Oxford: Oxford university press.
- Bruland, B. (2008). *Det norske holocaust. Forsøket på å tilintetgjøre de norske jødene*. Oslo: Unipub
- Bruland, B. (2017). *Holocaust i Norge. Registrering. Deportasjon. Tilintetgjørelse*. Oslo: Dreyers forlag
- Corell, S. (2010). *Krigens ettertid. Okkupasjonshistorien i norske historiebøker*. Danmark: Spartacus forlag
- Corell, s. (2018). Bokmelding [Bokanmeldelse av: Holocaust i Norge. Registrering. Deportasjon. Tilintetgjørelse. Bjarte Bruland. (2017)]. *Historisk tidsskrift*, 2018 (2), 156-160
- Dahl, H, F. (2004). *Mediehistorie. Historisk metode i mediefaget*. Oslo: Damm & Søn
- Dahl, H, F. (2008). *Antisemittismen i norsk historie*. Hagtvedt, B. (Red.). *Folkemordenes svarte bok*. (s. 442-460). Oslo: Universitetsforlaget.
- Eide, M (2000). *Den redigerende makt. Redaktørrollen i norsk historie*. Oslo: IJ forlaget
- Emberland, T. (2005). *Antisemittisme i Norge 1900-1940*. Eriksen, T., Harket, H. & Lorentz, E. *Jødehat – Antisemittismens historie fra antikken til i dag* (S. 401-420). Oslo: N. W. DAMM & SØN AS.
- Eriksen, T., Harket, H. & Lorentz, E. (2005). *Jødehat – Antisemittismens historie fra antikken til i dag*. Oslo: N. W. DAMM & SØN AS.
- Fein, H. (1987). *Dimensions of antisemitism: Attitudes, collective accusations, and actions*.
- Fein, H (Red.), *The persisting question. Sociological perspectives and social contexts of modern antisemitism*. (S. 67-85). Berlin: Walter de Gruyter & co
- Fein, H. (Red.). (1987). *The persisting question. Sociological perspectives and social contexts of modern antisemitism*. Berlin: Walter de Gruyter & co
- Foskum, K. (2005). *Nationen og antisemittismen. En undersøkelse av avisa Nationens holdning ovenfor jøder i perioden 1926-1938*. (Masteravhandling). Universitetet i Oslo, Oslo.
- Fure, O. (2008). *Tilintetgjørelsen av de europeiske jødene*. Hagtvedt, B. (Red.). *Folkemordenes svarte bok*. (S.237-266). Oslo: Universitetsforlaget.

- Furre, B. (1992). *Norsk historie. Vårt hundreår 1905-1990*. Oslo: Samlaget.
- Glock, C. & Quinley, H. (1987). *Christian Sources of anti-semitism*. Fein, H. (Red.), *The persisting question. Sociological perspectives and social contexts of modern antisemitism*. (S. 190-210). Berlin: Walter de Gruyter & co.
- Gripsrud, J. (2017). *1890-1940: Massenes tidsalder*. Gripsrud, J. (Red.). *Allmenningen. Historien om norsk offentlighet* (s. 231-301). Oslo: Universitetsforlaget
- Gripsrud, J. (Red.). (2017). *Allmenningen. Historien om norsk offentlighet*. Oslo: Universitetsforlaget
- Harket, H. (2005). *Hitlers Tyskland 1933-1939*. Eriksen, T., Harket, H. & Lorentz, E. *Jødehat – Antisemittismens historie fra antikken til i dag* (S. 441-458). Oslo: N. W. DAMM & SØN AS.
- Harket, H. (2005). *Sions vises protokoller*. Eriksen, T., Harket, H. & Lorentz, E. *Jødehat – Antisemittismens historie fra antikken til i dag* (S. 361-378). Oslo: N. W. DAMM & SØN AS.
- Helland, F. (2019). *Rasismens retorikk. Studier i norsk offentlighet*. Oslo: Pax forlag
- Hoffmann, C., Kopperud, Ø. & Moe, V. (2012). *Antisemittisme i Norge? Den norske befolkningens holdninger til jøder og andre minoriteter*. Oslo: HL-senteret.
- Hoffmann, C & Moe, V (Red.). (2017). *Holdninger til jøder og muslimer i Norge. Befolkningsundersøkelse og minoritetsstudie*. Oslo: HL-senteret
- Johansen, P. (1984). *Oss selv nærmest*. Oslo: Gyldendal norsk forlag
- Kjeldstadli, K. (1994). *Aschehaugs Norgeshistorie, Bd 10. 1905-1935, et splittet samfunn*. Oslo: Aschehaug forlag.
- Langmuir, G. (1987). *Towards a definition of antisemitism*. Fein, H. (Red.), *The persisting question. Sociological perspectives and social contexts of modern antisemitism*. (S. 86-127). Berlin: Walter de Gruyter & co.
- Lenz, C. (2011). *Konstruksjonen av den andre – teoretiske og historiske perspektiver*. Moe, V. & Kopperud, Ø. (Red.). *Forestillinger om jøder – aspekter ved konstruksjonen av en minoritet*. (S. 9-34). Oslo: Unipub
- Lorentz, E. (2003). *Veien mot Holocaust*. Oslo: Pax forlag
- Lorentz, E. (2005). *Fremveksten av «den moderne antisemittismen»*. Eriksen, T., Harket, H. & Lorentz, E. *Jødehat – Antisemittismens historie fra antikken til i dag* (S. 287-306). Oslo: N. W. DAMM & SØN AS.

- Lorentz, E. (2011). "Vi har ikke invitert jødene til landet" – norske syn på jødene I et langtidsperspektiv. Moe, V. & Kopperud, Ø. (red.). *Forestillinger om jøder – aspekter ved konstruksjonen av en minoritet*. (S. 35-52). Oslo: Unipub
- Mendelsohn, O. (1969). *Jødernes historie i Norge*. Bind. 1. Oslo: Universitetsforlaget
- Michelet, M. (2014). *Den største forbrytelsen. Ofre og gjerningsmenn I det norske holocaust*. Latvia: Gyldendal norsk forlag AS
- Michelet, M. (2018). *Hva visste hjemmefronten? Holocaust i Norge: Varslene, unnvikelsene, hemmeligholdet*. Oslo: Gyldendal norsk forlag
- Nilsen, T. (2010). *Antisemittisme og antijudaisme i Vestfold 1918-1942*. (Mastergradsavhandling). Det teologiske menighetsfakultet, Oslo.
- Ohman Nielsen, M. (1997). *Jord og ord. En studie av forholdet mellom ideologi, politikk, strategi og mobilisering hos den tredje pol i det norske partisystemet: Bondepartiet 1915-1940*. [Doktorgradsavhandling]. Universiteteet i Bergen: Bergen.
- Ottosen (Red.) 2010. *Norsk presses historie 1660-2010. Bind 2. Presse, parti og publikum 1880-1945*. Oslo: Universitetsforlaget
- Reuther, R. (1987). *The theological roots of anti-semitism*. Fein, H. (Red.), *The persisting question. Sociological perspectives and social contexts of modern antisemitism*. (S. 23-45). Berlin: Walter de Gruyter & co.
- Rønning, R. & Lesjø, J. (2015). *Vårt politiske Norge. En innføring i stats- og kommunalkunnskap*. Bergen: Fagbokforlaget
- Simonsen, K. (2009). «Den store jødebevægelse». *Antisemittiske bilder av jøden i bondeavisene Nationen og Namdalen, 1920-1925*. (Masteravhandling). Universitetet i Oslo, Oslo.
- Sørensen, Øystein. (1998). *Hegemonikamp om det norske. Elitenes nasjonsbyggingsprosjekter 1770-1945*, i Øystein Sørensen (red), *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. Oslo: Gyldendal
- Quinley, H & Glock, C. (1987). *Christian sources on anti-semitism*. Fein, H. (Red.), *The persisting question. Sociological perspectives and social contexts of modern antisemitism*. (S. 190-207). Berlin: Walter de Gruyter & co.
- Valaker, T. (1999). *Litt fascisme, hr. statsminister!* Skien: Forlaget Forum
- Westlie, B. (2019). *Det norske jødehatet. Propaganda og presse under okkupasjonen*. Oslo: Res Publica

Internetthenvisinger:

Berenbaum, M. (2018). Anti-semitism. *Encyclopædia Britannica*. Hentet fra:

<https://www.britannica.com/topic/anti-Semitism> (20.10.18).

Campbell, H. (2010). Dreyfus affair. *Encyclopaedia britannica*. Hentet fra:

<https://www.britannica.com/event/Dreyfus-affair>

Groth, B. (2019). *Syndebukk*. Store norske leksikon. Hentet fra: <https://snl.no/syndebukk>

Damslora, S. (2018). Martin Tranmæl. *Store Norske leksikon*. Hentet fra

https://snl.no/Martin_Tranmæl

Goodman, M. (2009). Anti-semitism Research. *Oxford handbooks*. Hentet fra:

<http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199280322.001.0001/oxfordhb-9780199280322-e-37>

Lien, L. (2015). «Jøden» og det nasjonale i den norske dags- og vittighetspresse 1905-1925.

Pressehistorisk tidsskrift, 24, s. 33-44. Hentet fra:

<http://www.presstidsskrift.no/content/uploads/pub/2018/08/NPF-tidsskrift-24-2015.pdf>

Oftestad, A. (2015, 12. mai). Erstatningsteologien – en skjebnesvanger vranglære. *Dagen*.

Hentet fra: <https://www.dagen.no/meninger/kronikk/Erstatningsteologien---en-skjebnesvanger-vranglære-199384>

Simonsen, K. (2018). Antisemittisme. *Store norske leksikon*. Hentet fra:

<https://snl.no/antisemittisme>

Svartdal, F. Stereotypi - psykologi. Store norske leksikon. Hentet fra: https://snl.no/stereotypi_-_psykologi

Stefansen, A. (2013). Paris-mordet var en naziløgn. *NRK*. Hentet fra: <https://www.nrk.no/urix/-paris-mordet-var-en-nazilogn-1.11346518>

Syse, H. (2015). Norsk presses dekning av antijødisk politikk i Nazi-Tyskland i perioden 1933-

1939. *Pressehistorisk tidsskrift*, 24, s. 57-66. Hentet fra:

<http://www.presstidsskrift.no/content/uploads/pub/2018/08/NPF-tidsskrift-24-2015.pdf>

Wallenfeldt, J. (2018). Nazi party. *Encyclopedia Britannica*. Hentet fra:

<https://www.britannica.com/topic/Nazi-Party>

Kildeliste:

Aftenposten (1930-1940)

Arbeiderbladet (1930-1940)

Dagbladet (1930-1940)

Nationen (1930-1940)

Tidens Tegn (1930-1940)